

Скенерът:
Защо е така
и може ли иначе?

Светослав Ставреџ

Скeнeрът:

Защо е така
и може ли иначе?

Сборник
есега и студии

Парадигма
София • 2016

СКЕНЕРЪТ: ЗАЩО Е ТАКА И МОЖЕ ЛИ ИНАЧЕ?

Сборник есета и студии

© Автор: Светослав Бориславов Ставрев

Авторът носи пълна отговорност за авторството си и за оригиналността на произведението, както и за грешки, допуснати по негова вина.

Авторът запазва всички права по издаване на текста.

© Издателство „Парадигма“, 2016

ISBN 978-954-326-276-2

Вместо **посвещение**

Има и такива книги – не съвсем обичайни, не много забавни, не съвсем лесни, а за някои и дразнещи. В нея е въплътен духът на един любознателен човек, преживял повече от 70 години в „пленената държава“ (captured state) България, член на НАТО и ЕС, в които скритите от погледа окупатори са много силни и безцеремонни. Никой не знае колко и кои са пленените държави в света към настоящия момент. Няма „списък“ и няма как да има. В него постоянно се влиза и излиза. Но мисля, че към 2016 г. в тях живеят най-малко няколко стотици милиони души. Това е огромен „читателски потенциал“. Не че шансовете да се стигне до поне някои от тях, са повече от 0,00...1 %, но си струва да се отбележи. Зная естествено, че не е възможно всички да мислят като автора. Нито пък е нужно. Но си мисля, че е хубаво да можем да споделяме онова, което чувстваме и мислим, да обсъждаме живота си, да спорим и се усмихваме. Заедно сме – единно и разномислещи, както сме различни по природа, биография, съдба. Така може би шансовете да заживеем по-щастливо биха нараснали. В това поне е длъжен да вярва всеки автор.

Съдържание

Вместо посещение	5
Предговор.....	9
Осколки	12
Български работи	48
1. Не е важно „кой“, а „как“ октоподите плениха Българската държава, след като тя ги създаде	53
2. Имаме ли потенциал за национален суверинитет?	63
3. Без национална воля ставаме само за евростето	67
4. Всяка държава е социална, а не само „социалната“	72
5. Следизборен махмурлук	78
6. Посткомунистическа суматоха	81
7. Мистерията на българските протести	94
8. ... А България продължава да се управлява зле... ..	100
9. България потъва в елитарна гупка	103
10. В България всичко е възможно, но нищо не става	107
11. Да убиеш доверието е най-тежкото престъпление	111
12. Държавност или престъпност – това е днес въпросът	115
13. Има ли демократичен изход? По-скоро не!.....	118
14. Илюзионната публичност и благоденствието	123
15. Лявата политика проиграва завареното, покварява настоящото и залага на карта бъдещето	124
16. Черната гупка „България,“	129
17. Опасност: нашествие на „хора миги“	133

Анализи	136
1. Съдба и отговорност	137
2. Бюрократизация и административна реформа на публичния мениджмънт	144
3. Капитализмът е необходим не само по икономически причини	148
4. Кризата и съдбата на капитализма	151
5. Насила хубост не става, наистина.....	157
6. Отношенията бизнес – власт	162
7. Публичният сектор и пазарът на труда	165
8. Реалната политика предизвиква теорията на политиката, тя не реагира	171
Фундаменти	180
1. Социоматричният скенер – инструмент за провокиране, насочване и концептуализиране на социални анализи	181
2. Въведение във и пътеводител към <i>Скенера</i>	203
3. Защо светът изглежда все по-неуправляем?	222
4. Бедност и отговорност	250
5. Колко е важно управлението на държавата.....	257
6. Елити, демокрация и благоденствие	271
7. Предпоставки за успешност на демокрацията	294
8. Бъдещето на света към края на 2015 г.....	298
Послеслов.....	307

Прегговор

За най-любопитните отговарям веднага на зададения в заглавието въпрос: не, не може! Щом нещо е станало значи „е трябвало“, и щом друго не е – значи „не е можело“. Така е мислел горе долу някога и Хегел, така ме карат да мисля и моите „снежинки и рулетки“ или СКЕНЕРА, както по-нататък ще ги наричам и за които главно и пиша тази книга, уважаеми читателю.

От петнадесетина години естественото ми развитие като активен участник, изследовател, наблюдател и анализатор на обществото доведе до важни, но останали недоразбрани и недооценени резултати, разкриващи нови, огромни възможности за научни и приложни анализи, както и за управленски практики. Тук са събрани нови и разпръснати насам-натам други текстове, центрирани около най-важното: СКЕНЕРА и възможностите за неговото приложение. Комбинирани са теория, приложни изследвания, публицистика и есеистика.

Всичко написано е плод на комбинацията между познание, натрупано, веднъж, с четене и, втори път, с практика в образованието, изследователска дейност, публичната сфера, частния бизнес и парapolитиката, съпътствано с упорит размисъл около прочетено и преживяно. Някои от текстовете са по-трудни за възприемане и предполагат склонност към по-абстрактно мислене, които читателят, ако желае, може да пропусне, без опасност да „изпусне нишката“. Други имат актуален заряд и биха били интересни за широк кръг от читатели. Трети следват един съзнателно търсен провокативен стил и са достъпни на всеки любознателен човек.

Подредих съдържанието по принципа „от по-простото (лесното) към по-сложното (трудното)“, като приемам, че не е задължително за читателя да стигне докрай:

Осколки – кратки, концентрирани и най-често провокирани от нещо размисли, по случайни теми от общ характер.

Български работи – авторски разсъждения по повод реалните събития, в някои от които като деен участник, от най-новата българска история (1989 – 2015 г.), реалистични и чужди на патриотарската екзалтация текстове.

Анализи – авторски позиции по избрани актуални икономически, политически, социални, управленски и др. проблеми, с приложен спрямо СКЕНЕРА характер.

Фундаменти (теория) – кратко изложение на най-важните резултати от над 15 години изследователска работа, центрирани около СКЕНЕРА, които представляват амбициозна методологическа иновация и фундаментална теоретическа новост. Тези текстове са и най-трудни за четене и възприемане, поради което се нуждаят от специални интереси и нагласи към абстрактно мислене.

На моите нови читатели (доколкото преподавам, пиша и публикувам от вече над 40 години имам и много стари познайници) дължа едно лично пояснение: често оставам неразбран или още по-лошо – погрешно разбран. За властимащите вярното е не „често“, а „като правило“. Зная, че има причини за моето „разминаване“ със света, в който живея. И преди 1989 г. и след това. Както в обществен, така и в личен план. Някои от тях разбирам, други – не съвсем, трети – съвсем не разбирам. Саморефлексията ми разкри една лична особеност, за която често мисля, особено напоследък. Бих определил себе си като „безмилостен състрадалник“.

Състраданието хората обичайно приемат и оценяват заслужено. Но не и безмилостността – това е жестоко и нехристиянско според тях. Има ли обаче някой, който да твърди сериозно, че нещо или някой извън хората, е виновен за техните страдания? Изключвам, разбира се, нещастията, които могат да ни споделят и без „да ги заслужаваме“. Честно и въобще смислено ли е, да се

възприемаме като жертви на другите или въобще на нещо извън нас, т.е. да се отделяме от останалите като „чужди“ нам. Напълно съм убеден, че ние сами си причиняваме, съзнателно или не, пряко или косвено – това е отделен въпрос, своите нещастия. Ние не сме невинни! А спрямо виновните милостта е неуместна, ако и да е възможна.

В същото време не можем без състрадание, тъй като съдбата човешка включва неотстранимо изкуплението: налага ни се да заплащаме със своя собствен и на близките ни живот и страдания, вините, които носим. Този всеобщ и балансиращ закон на живота можем да наречем заслуженост. Тъкмо тя, а не нашите фантазии – справедливост, равенство, право на щастие и подобни регулира „безмилостно“ човешките отношения. Това обстоятелство може да ни харесва или не, това си е наша работа. Но то не може да бъде „отстранено“ от живота. Защото просто е част от него.

Без състраданието безмилостността е нечовешка, а без безмилостността състраданието е лицемерно всеопрощаващо. Това може би е по замисъла и възможностите на Бог, но да се бъркам в божите дела не е моя работа.

Осколки

„Ако се наложи да изживея отново живота си, ще го направя по същия начин“. Самодоволно и нарцислично. А колко много хора, някои от които несъмнено достойни, играят тази пошла роля, съчетаваща глупост, суета и инат.

Не е по-добро и обратното, да кажем: **„ако можех да върна времето назад, щях да направя това или онова“.** И то не защото тъй или иначе времето върви само напред и никога назад, поне в този свят, а защото никой не може да знае какво точно би станало, ако някога вместо варианта V1, бе избрал V2 или V3, да речем, и дали нямаше да стане още по-зле! Изобщо връщането в миналото е възможно само виртуално, то е важно за познанието и културата, но не е прагматично. Поради което и вероятно никой не се учи от историята.

Става дума за **двете страни на човешката гордост, дължащи се на дефицити в познание, самопознание и на излишъци в самочувствието.**

* * *

„Гордея се с децата си“. Това го чуваме непрекъснато. Както от тези, които може би имат основания за това, така от онези, които би трябвало повече да се срамуват от чедата си. А всъщност най-вероятно нито се гордеят, нито срамуват, а просто бягат от нерадостната си равностетка „с гордо вдигната глава“. Чрез децата си те украсяват или подменят собствената си история.

Да обичаш децата си е най-нормалното нещо на света, но да се гордееш с тях ми звучи не съвсем почтено, дори и когато е основателно. Защото **има още прекалено много неща, от които зависи какво ще стане с един човек, освен генетиката и домашното възпитание.**

* * *

„Да бъда с други или сам – this is the question“. Това е въпрос, чийто отговор търсим цял живот безуспешно. След всеки отговор боли, различно, но все боли. Пък и човешката мотивация не е константна величина, а зависи от променливостта на енергия, воля, ситуации, оценки и самооценки. Главоблъсканицата във времето утихва в настъпващото спокойствие на угасващите желания – мотивацията изсъхва и напрежението при избора прогресивно намалява. Към края самотата идва сама и на нас не ни остава нищо друго освен да я „изберем“ убедително и окончателно.

* * *

„Нужни са политики на растеж, а не на икономии“. Така мислят и настояват почти всички политици, както и огромното мнозинство от икономистите, обществениците, а и обикновените хора навсякъде по света в днешно време. Обикновено не им се налага да се обясняват, тъй като противоречащи им или няма, или са малко, или предпочитат да си мълчат. Иначе ще ги изядат с парцалите хуманистите и филантропите. Грандиозна глупост! Защото: а) развитието никога не е било и не може да бъде линейно и постъпателно, а винаги е циклично – има напред и нагоре, има и застой, а има и връщане назад, б) животът се задвижва от борбата и съревнованието на ресурси, способности и воли, резултатите от които са непредвидими, а не са реализация на съзнателни планове и програми, на които най-често Бог се присмива, в) неравенствата са не просто непреодолими, те са необходими, а заслужеността е по-нужна за добрия живот от справедливостта, която на всичко отгоре никой не знае какво точно означава. Следователно, някои няма как да не пропадат, както и не всички биха могли да успяват. Не казвам, че това ми харесва, но разбирам, че не може да бъде иначе.

А иначе т.нар. *справедливост си остава мираж, обречен на провал опит да се съчетаят непостижимостта на равенството и непоносимостта на неравенството*. Просто човешка съдба – сизифовска!

* * *

Гръцкият сюжет (2015) повдига отново стария въпрос за същността и целите на ЕС. Възгледите варират в много широки рамки: от една облагородена зона за свободна търговия, та чак до общоевропейска машина за преразпределяне – нещо като европейска социална супердържава, която издържа социално слаби страни... Някъде между тези две крайности трябва да избере своята позиция германското правителство. Като имаме предвид колко тежки ще са последиците, ако Гърция фалира и изпадне от валутния съюз, най-правилно би било да дадем на Атина последен шанс да се осъзнае и да избегне катастрофата – независимо от факта, че приказките и действията на Ципрас и компания не ни дават основание за надежда. Всички правителствени ръководители от ЕС са положили премиерска клетва, която ги задължава винаги да избират по-малкото зло. Което обаче не означава, че трябва да гаят с перо опърничавите си партньори от Атина. Това твърди Бертолд Колер във Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurt am Main, 10.07.2015.

Препоръчваният „среден път“ заема традиционно централно място в европейския начин на мислене. Това обстоятелство не е основание да го приемаме винаги на доверие, заради неговия безхарактерен, компромисен, удобен, но лишен от собствени основания способ за разрешаване на сложни проблеми. Реализмът ни заставя да признаем, че миролюбието и ефективността много рядко вървят ръка за ръка.

Силна Европа едва ли ще е крайната точка на любимите за днешния политически елит и либералната интелигенция „среден път“, „споразумения на всяка цена“, „консенсус“, „солидарност, независимо от вини“, „мултикултурализъм“ и „социална справедливост“. За малките, икономически слаби, със съмнителни способности за качествено самоуправление и без особена гордост държави от периферията на Европа, този път може и да е предпочитан. Нещо повече, идеална за тях би била „евро-

пейската социална супердържава“. Куриозното е, че тъкмо в тези държави национализмът е най-войнствен.

* * *

Според речниците хората се делят на две големи и противоположни групи: *филантропи* са тези, които обичат другите, човеколюбци, благодетели, благотворители, а *мизантропите* са онези, които мразят другите, зли, лоши човечи.

Повечето хора простишко наричат едните добри, а другите лоши. И както винаги мнозинството плава някъде между двата полюса и гравитира ту в едната, ту в другата посока, т.е. повечето от нас понякога са добри, а друг път – лоши. Намирам това разбиране за относително полезно с оглед моралната унификация и облекчаващо донякъде човешкото общуване и взаимодействие, особено в днешния все по-глобализиращ се свят. В същото време то е дълбоко подвеждащо.

Заблуждаващо е твърдението, че може да се обича „въобще“, по презумпция. Любовта е винаги конкретно обектна, персонална или групова, а не теоретична. Може бе само Бог обича всички хора, защото всички сме негови деца, но както ни подсказват дълбоко религиозните Достоевски и Толстой и тази любов е оспорима от човешка гледна точка, като гледаме колко зло има в живота на всички ни. Когато някой каже „аз обичам хората“, т.е. всички хора, каквито и да са те конкретно, аз намирам това изказване за невярно, нахално, самомнително, нарцистично, користоно и всъщност лъжовно.

Не е по-приемливо и да обявяваме други, които обикновено не харесваме или не одобряваме по някакви си наши причини, за „лоши“, човекомразци, също така въобще, доктринално, а не конкретно. Това че някой не обича някои други, не означава, че той ги мрази. „Не обичам“ не е равно на „мразя“. Всъщност ***ние обичаме малцина, мразим други малцина и сме дистанцирано неутрални към останалите.***

Много особен случай на „обща любов“ е **патриотизмът**. Да кажеш „аз обичам“ Русия, Америка, Франция, Япония, Албания, България и т.н. се счита не просто за нормално, а задължително, ако си техен гражданин. Какво ще си помислят мнозинството хора за онзи, който заяви: „аз не обичам своята родина“? Има обаче някои смущаващи конотации, които могат да разколебаят категоричността на задължителната патриотичната гордост:

- Може би само религиозният фундаментализъм е пожертвал повече хора от патриотизма, а най-тираничните и жестоки политически режими често развяват за алиби знамето на патриотизма.

- Най-гордите с историята си държави и техните граждани дължат своето самочувствие на факта, че силата им през миналото се оказала по-голяма от силата на други държави, техни конкуренти за мощ и слава. Но тогава трябва ли да се срамуват гражданите на „победените“ – военно, икономически, ресурсно и т.н. държави заради това, че са убили и подчинили по-малко „врагове“ от победителите? И тъй като едните, и другите често си сменят местата, не е ли безумно да наричаме добри ситуативните „уинъри“, а лоши, техните жертви – „лузърите“?

- Може ли и позволено ли е да обичаш освен своята държава и някоя друга или дори само някоя друга? Ако не е, кой и защо обявява за нормално това, което ми изглежда насилие и произвол над правото на мнение, чувства и свобода на избор?

- Какъв ли е според „патриотите“ президент, който през втората половина на 20. век на журналистически въпрос „обича ли Германия“, отговаря с „аз обичам жена си“? Президент на Германия!?

- Вижда ли някой смисъл – икономически, политически, социален, хуманитарен или какъвто и да е друг, в „патриотични повели“ от сорта: купувайте само родно производство, ходете само на родни курорти, умирайте за родината си (когато някой прецени, че се налага?!), слушайте само родна музика, четете само родо-

любиви книги, правете любов и семейства само с родни моми и момци и т.н.?

* * *

„Демокрацията не е най-добрата политическа система, но всички останали са по-лоши от нея“. Огромното мнозинство от хората, поне от средата на миналия век, дълбоко вярват в тази сентенция, формулирана горе долу така някога от Уинстън Чърчил, но обосновавана непрекъснато от преди хилядолетия, та до ден-днешен. Разбира се винаги е имало и другояче мислещи, но те най-често са били малцинство и то яростно остракирано малцинство.

Т.нар. „гръцки случай“ в ЕС, а малко по-късно и „бежанската криза“, взривили и поляризирали общественото мнение в „обединена“ Европа (и не само там), актуализира концептуалната недостатъчност на традиционната демократична парадигма. Демокрацията, такава каквато я познаваме на практика, не работи успешно за намирането на задоволително решение на цял куп глобални, локални и национални проблеми. Не работи за решението на „гръцката дилема“, както и за „бежанската криза“, за „ускорения икономически растеж“ и за още цял куп реални проблеми, каквото и да си мислят по въпроса Обама, Меркел, Оланд или Ципрас, както и Ю. Хабермас, Далай Лама, папа Бенедикт, Дж. Стиглиц или Т. Пикети. Ето само някои от многото фактически доказателства с днешна дата:

- САЩ категорично поиска от ЕС да направи всичко, за да спаси Гърция, а ЕС прие това искане, не от демократични въжделения, а от разбирането на Обама и съветниците му за американския държавен интерес и на Меркел, Оланд... и техните съветници, за европейския такъв;

- ЕС постави ултиматум на Гръцкия парламент да гласува „за“ споразумението между ЕС и Гърция, подготвено в далечни от демократичните стандарти за преговори условия и той го гласува

от нямане накъде. Така политиките гласуваха срещу „народния вот“ в референдума, който сами поискаха, но после не уважиха;

- Милиони хора не само в Гърция, а може би и милиарди по света, биха искали някои други да се грижат за тяхното благоденствие, а това се нарича частичен или пълен отказ от свобода на избор, която си върви с отговорността за последиците от този избор. Примерът на свръхбогати съвременни „социални демокрации“ като Норвегия (с относителни дългове, по-високи от тези на Гърция?), Швейцария, Люксембург и др.под., е изкусителен и днешна Европа много би искала да им подражава, но за добро или лошо, не притежава нужния за това ресурс;

- Когато в Европа по-бедни се задължават да подпомагат по-богати, защото това било „евросолидарно“, за какво става дума: за демокрация или за вид тоталитаризъм, за състрадание или за цинизъм, за справедливост или за демагогия?

- Меркел покани великодушно бежанците от Сирия, Ирак, Африка и т.н. в Германия и когато те ѝ повярваха и тръгнаха на-там, тя се видя в чудо и ги „пренасочи“, където те не желаят;

- Днес е модерно редуccionисткото разбиране на демокрацията, като неизбежно социално ориентирана, солидарна, справедлива и т.н. като се забравя, че има и други „демокрации“ – пазарна, либерална, консервативна, християндемократическа, национална, мултинационална – федерална, конфедерална, съюзна и т.н. И никой не би могъл априори, по някакъв алгоритъм, да ги сравни обективно и да избере „най-демократичната“ от тях.

- Миграцията, независимо от какво конкретно е причинена – политика, война, икономика, социални причини и т.н., при сегашното състояние на света, ще постави под сериозен въпрос мира и устойчивостта в разширяващи се зони на неразрешавани и разрастващи се регионални конфликти, с тенденция да се глобализират. Я, си представете какво ще стане, ако някога Китай се демократизира по западен образец или Индия се комерсиализира масово? Как ли ще се справят демокрацията, плурализъмът, консенсуализмът, мултикултурализмът?

Когато „дълговият проблем“ се придвижи от периферията на Европа (Гърция, Португалия, Испания, Кипър) към центъра на Европа (Франция, Италия, а не след дълго и към Германия) и към центъра на „големия“ свят (САЩ, Япония, Китай, Индия и др.), което би било логично очакване, ако продължат да се следват досегашните идейни и политически мантри – „икономически растеж на всяка цена“, „нови дългове за покритие на стари дългове“, „активна парична и кредитна политика“ (печатане на пари и ускореното им похарчване), „социална справедливост“ и др.под., как ще се спаси светът от задаващото се икономическо, социално и политическо цунами? Какво ще стане със „солидарността“, „равенството“ и др.под. евфемизми на лицемерието и наивността? А с демокрацията?

* * *

В своята може би най-незначителна книга – „Празникът на незначителността“ Милан Кундера дава следното импровизирано дефиниране на интелигентността – „аритметически измерима способност, която у различните индивиди се отличава с количеството си, едни имат повече, други по-малко“. Намирам такова тълкуване за неудачно. Защото ни води към съдържание по-близко до това, което обичайно се отнася до познанието (квалификацията). Подобна е редукцията в смисъла и на елита, когато той се отъждествява с богатството, властта и йерархията. В моето разбиране **интелектът е разликата между умния и глупавия, разлика, която няма нищо общо с количеството на онова, което те знаят.**

Виждал съм надуты „елити“, напompани със сертифицирано знание – магистри по какво ли не, дипломи за специализации от къде ли не, говорещи 5-6 чужди езика, „граждани на света“ и т.н., които като си отворят устата те подухва концентриран въздух с лош дъх, от който слава Богу следи не остават. Чел съм навярно, хиляди страници дисертации и други текстове, по задължение или от доброжелателност, пълни с цитати и преразкази (обичайно без-

дарни), понякога за жалост и с наивни, но наперени „коментари“ на древни, съвременни, модерни и постмодерни автори, където разказвачът е в най-добрия случай едно непълноценно техническо и напълно дефектно интерпретационно средство. Това са **хора-флашки**, надрусани със знания, които не разбират, не могат да използват това, на което са научили и които са обичайно враждебно агресивни към други, знаещи различни от тях неща. Най-безнадеждното е да се опиташ да ги разбереш или да ги накараш да ти кажат какво и тяхното лично мнение по кой да е въпрос. Обидно от семантична и морална гледна точка е да наричаме подобни екземпляри интелигентни или елити.

Интелигентност, това е: а) естествена нагласа и интерес към скритите от погледа стойности; б) способност да разбираш смисъла и значението на онова, което знаеш и да ги прилагаш в своите индивидуални и съвместни с другите избори и действия; в) да твориш свои собствени смисли и така да достигаш до нови, ненаучени знания.

Нямам съмнение, че коефициентите IQ са много груби и по-скоро неверни инструменти за измерване на интелигентността, както и че броят на интелигентните хора по света е натъжаващо малък.

* * *

В същата книга на М. Кундера се съдържа и една друга – дръзка и предизвикваща интелекта мисъл: „Отдавна сме разбрали, че вече не може да се разруши този свят, нито да се преизгради, нито да се спре нещастния му ход напред. Само една съпротива е възможна: да не се взема насериозно“.

Считам, че всяка мъдрост е неминуемо примирителна. Такава е и цитираната. В нея обаче се съдържа клопка. Да се отнасят несериозно към живота могат и то напълно успешно, не само умните, но и глупавите. За какво ни е всъщност интелигентността, ако нещата са непоправимо сбъркани и не подлежат на поправка? **Без минимум вяра в смисъла на това, което правиш, са невъз-**

можни радостта, усилието, творчеството, науката, изкуството, техниката и политиката.

Да, да не се вземаме съвсем насериозно е резонна смиреност и застраховка срещу разочарованията, осъзнаването на собствената ни нищожност, присмеха на околните, апатията, аутизма и бърнаута. Но активността се нуждае от надежда и не съм сигурен дали и доколко интелигентността не само не изключва, а напротив предполага наличието на вяра. Дори и когато са атеисти интелигентните хора са свързани с Бога. А без искрата на божественото наистина интелектът е непотребен.

* * *

Като човек, който професионално, а и като хоби, е свикнал да употребява интензивно способностите си да мисли (изобщо не е важно колко големи или малки са тези мои способности), имам склонност към оценка на желанието, предразположеността и възможностите на хората да мислят. Разработил съм си и мои тестове, отстраняващи чувствата при това оценяване, с които е свързано нашето общуване с другите. Та, от любопитство попитах веднъж едно младо, високообразовано, работещо в престижна чуждестранна фирма и често пътуващо по света момиче, какво мисли тя за..., не помня какво точно. Отговорът обаче запомних: „**Аз не обичам да мисля!?** Не „не зная“, „не съм се замисляла по въпроса“, „нямам достатъчно информация“ или нещо подобно, а „не обичам да мисля“. Щом такъв човек отговаря така, какво да кажем за мнозинството други хора, които не са толкова „благонадеждно“ изглеждащи от пръв поглед?

Широко прието е да не се произнасяш – на всеослушание и писмено, за умствените способности да другите. Но едва ли е изява на лош тон или надменност да признаеш очевидните и повсеместни манифестации на глупост, които ние хората правим ежедневно, откакто сме се появили на Земята. И все още не сме се затрили?! Даже живеем все по-добре. Поне все по-богато, при това без да поумняваме!

Една съвременна британска писателка – Луси Елмън споделя: „В Англия хората все още са *способни* (курсивът е на авторката) да мислят, но не си дават труда да го правят“. А за американците е още по-сурова: „Били ли сте скоро в Америка? Там всичко напомня упадък на Римската империя. Животът се състои в това да се натъпчеш с достатъчно големи порции на обяд, за да постигнеш блажена безчувственост“. А Америка е, както всички знаят, „върхът на сладоледа“!?

Има нещо загадъчно, мистериозно в тая работа. *Или за добрия живот – добър по стандартите на огромното мнозинство от хора през второто десетилетие на 21. век, интелигентността не е от съществено значение, или има някаква неразгадана тайна на живота.* Ако е второто, то имам хипотеза за нея. Всъщност няма тайна, има съревнование, конкуренция, пазар, да ме простят левичарите, който безпристрастно отсъжда кой прав – кой крив, кой може – кой не може, кой заслужава признание – кой наказание и т.н. Има и късмет разбира се, има и грешки, има както заслуженост, така и незаслуженост, има „успели“ нищожества, както и провалили се талантиливи и способни хора. Като цяло обаче *всичко се „остойностява“ безличностно, животът се уравновесява безпристрастно и непрекъснато, като в същото време се развива – спираловидно, циклично, но напред във времето.* И това е валидно не само в икономиката, където се приема за (почти) безспорно. То е вярно в последна сметка и там, където я няма типичната пазарност. И слава Богу!

* * *

Повечето от онези, които ме познават по написани и произнесени слова, ме намират за **човек с крайни възгледи, екстремен, ястреб, труден за съвместна работа.** Сигурно са прави. Бих искал да направя някои уточнения, които да защитят всички, които избират за свой този начин на мислене и действие, който мнозинството брандира като „неприятните радикали“. Ясно е, че това са хора, различни от познатия позитивен образ на уравновесените,

компромисните, деликатните, умерените, консенсусните, кооперативните, екипните.

Първо. *Когато нещата функционират задоволително и когато те се усъвършенстват постепенно, еволюционно и непрестанно, тогава няма нужда от неприятните радикали няма.* В този случай те са незабележими, просто защото няма нужда от активността им. Такива са зрелите демокрации и прогресистките автокрации. Просто няма нужда от „революции“ или от „радикални реформи“.

Второ. За жалост горният случай не е нито масов, нито често срещаш се. *Проблемите – морално-ценностни, политически, икономически, социални, екологични и т.н. възникват постепенно и то по времето, когато всичко изглежда окей.* Първоначално те се виждат от малцина, на които обичайно никой не обръща внимание, защото на мнозинството никога не му се иска да повярва, че нещата вървят „на зле“. Така най-често кучетата си лаят, кербана си върви и толкоз. Ролята на неудобните и трудните е да бият тревога, да предупреждават, да подготвят за „неочакваното“, поради което и те не са любимците нито на тълпата, нито на управляващите. Защото имат гадния навик да им развалят рахатлъка – и на едните, и на другите.

Трето. *Когато нещата продължат да се влошават, все повече хора разбират, че промени са нужни, за да не стане още по-лошо. Тогава хората започват да дават ухо на онова, което пишат и говорят „неприятните радикали“. Постепенно и все по-масово се усеща очакването за реформи.* Но реформирането се състои от две части: а) разрушаване на статуквото, и б) заместването му с нови идеи, правила, норми, практики. Съпротивата срещу реформите идва още на първия етап. Новото винаги плаши, а разрушаването на съществуващия ред внася хаотични импулси и застрашава статуса на мнозина. Не само на истеблишмънта, но и на огромното мнозинство от средната, че и нисшата класа, които все някак са се наместили в играта и се опасяват, че ветровете на промяната ще ги отвеят. А дойде ли се до конструирането на ново-

то, на реформаторски програми и проекти, тогава разнообразието и конфликтността на засяганите интереси и позиции на участниците в промените, пораждат множество от често несъвместими алтернативи.

Четвърто. В тази обстановка на очакване *играта започва да се усложнява и замъглява*. Ролите на протагонистите се разделят на две: една за пред хората – „театър“ и друга за актьорите – „битката е или ние, или те“. Връзката между двете се крие с всички средства на конспирацията и медийния ажиотаж. Напрежението се покачва, а мъглата се съгъстява. Хората се досещат, че нещо става, но представа си нямат какво, защо едно изглежда, а друго всъщност е. Основните играчи не помагат, а пречат, защото крият истинските мотиви на онова, което предлагат и на онова срещу което се борят. В действие влизат инсинуации, компромати, клевети, лъжи, подкупи и какво ли още не.

Пето. Когато няма категорично властово надмощие, т.е. когато никой не разполага с ресурс да наложи на останалите своите интереси и воля, а откритата война заплашва „победителите“ не по-малко от „победените“, идва времето на преговори, заплахи, отстъпки, крачки напред и назад, изтощителни среднощни договаряния, мъчителни компромиси и т.н. бла-бла, докато се договори *запазване на съществуващите структури, съчетано с „умерен прогрес в рамките на закона“*. Договаря се временно и изгодно за всички или за повечето, „преразпределение“, „стартване на дълбоки реформи“, „запазване на социалния мир и на стабилността на държавата“ и др.под. евфемизми на демократично изглеждащо съзаклятие на управляващите срещу нищо неподозиращите управлявани.

Шесто. *Е, това горното го знаят „неприятните радикали“ и затова не го подкрепят*. Те предпочитат повече да боли, някои да бъдат безусловно отстранени от играта, болната тъкан да се отреже, а гнилото да се изгори, но промяната да настъпи и животът да тръгне в нова посока. Те не си падат по безпринципните,

корупционно наситени, драматично режисирани компромиси от типа „и на тебе, но и на мене“.

Поради тези причини тях не ги обичат. Както и хирурзите и зъболекарите никой не ги обича, но не може без тях. Нали?

* * *

Такива като мен, които търсят и намират опасности и рискове, там където другите виждат само щастие или поне сигурност, има навсякъде по света и ги наричат „черни лебеди“, по заглавието на най-известната в този жанр книга на Насим Талеб – *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Nassim Nicholas Taleb (2012). Не ги обичат естествено, но пък се интересуват от мненията им. (У нас не е така, но то пък какво ли у нас е както е по света.)

През януари 2016 г. на поредния световен икономически форум в Давос, един друг известен „черен лебед“ – Уилям Уайт се опита да стресне днешния свят, алармирайки:

- Ситуацията е по-лоша, отколкото беше през 2007 г. При това **на практика сме изчерпали всички възможности да реагираме на проблема.**
- **Дълговете продължиха да се трупат през последните осем години и вече са достигнали такива нива във всяка част на света, че сами по себе си са достатъчно да предизвикат срив,**
- глобалната финансова система е загубила напълно баланс и въобще не е ясно, откъде ще тръгне следващият срив.

Макар да отбелязва, че дългови кризи възникват от 5000 години, той е убеден, че корените на проблема се крият в далечната 1987 г., когато Фед реши да стимулира икономика на САЩ, за да предотврати рецесията. Оттогава насам централните банки вярват, че контролират инфлацията и задлъжнялостта, докато всъщност постепенно изпуснаха нещата от контрол.

„Това е капан на дълга – заключава той. Нещата са толкова зле, че няма правилен отговор. Ако повишат лихвите, това

ще бъде лошо. Ако не повишат лихвите, това ще бъде още по-лошо“.

Изобщо не съм сигурен, че управляващият световен елит ще се вслуша в предупрежденията му. Поне все още няма. Лошото е, че когато решат да правят нужното, от него ще боли много повече, отколкото, ако това стане сега. Но „навреме“ не е правило в човешкото поведение.

* * *

Италианецът Карло Чипора през 1976 г. пише: *„Историята доказва, че обществата напредват тогава, когато на власт в тях има достатъчно умни хора, за да неутрализират активните глупаци и да не им позволяват да разрушат онова, което са създали умните. В регресиращите държави има същия брой глупци, но във властта се наблюдава ръст от глупави бандити, а сред останалото население – на наивни простаци. Това разпределение на силите неизменно засилва разрушителните действия на глупациите и цялата страна отива по дяволите“.*

Вероятно е вярно и със сигурност изглежда вярно. Но остава един възлов за мен въпрос: как една относително постоянна (по биологически и други „обективни“ причини) структура от умни и глупави, добри и зли и т.н. хора, избира да ги управляват: веднъж много умни, но лоши, друг път горе-долу умни и общо взето добри, а трети път – откровени глупаци и мръсници и т.н. реални комбинации?

Измежду многото отговори на този въпрос, давани от историци, философи, политици, икономисти, географи, антрополози и т.н., с които съм запознат, най-близки до собственото ми разбиране са онези, които търсят обяснението в *институциите*, зад които пък се крият причини с исторически, народопсихологически и властническо-политически характер.

А върху тях може съществено да влияе само едно силно малцинство от елитни граждани и просветени, нравствени, волеви и жертвоготовни лидери или пък диктатори, обсебили или поста-

вени на властни позиции. *Само първите две групи, ръка за ръка (в сътрудничество помежду си) биха могли да дадат дълговременна посока и енергия на мнозинството, на „народа“ да върви напред и да контролира властта и управлението, без които не може да се живее добре. „Народът“ се превръща от маса, тълпа и стадо, удобни за употреба от диктатори и демагози, в обществена сила – условие за добро управление и за щастлив живот, благодарение тъкмо на автентични и зрели елити и лидери. Без тях той си остава безпомощен „материал“ за ограбване, експериментирание и цинично господство на извратени тирани и шарлатани.*

* * *

Наричаме реалната власт, която ни управлява след 1989 г. с най-различни наименования, всичките номинално и реално отнасящи се към посткомунистическата квазидемокрация – **трибализъм, шуробаджаначество, олигархизъм, клептокрация, управлявана демокрация, фасадна демокрация, приятелски капитализъм, мафия и др.под.** Общото е в основателното подозрение, че онова, което се вижда не е вярно, а онова, което е вярно, не се вижда. Не се вижда, но се знае!/? Не се виждат бившите комунисти и комсомолци, бившите тайни и явни агенти уж на НРБ, а всъщност на СССР, масоните в каквито се преобразуваха част от предходните, бандитите във властта, бизнеса, финансите, медиите и т.н. И в същото време без „да ги виждаме“, „знаем“, че те са навсякъде! Ето това се нарича **криптокрация** – скритата от погледа реална власт, която от няколко години някои у нас наричат **#кой**. Ето едно много точно описание на мексиканския журналист Антонио Санчес, цитирано от Ришард Капушчински: „...животът на обикновения гражданин зависи от обгърнатите в тайна решения, вземани от групи непознати нему хора, които имат влияние върху всички области на нашето съществуване“. Или както е казал американският поет Робърт Фрост: „Ние танцуваме в кръг и предполагаме, но тайната стои в средата и знае“.

Няма друго оръжие срещу тази грандиозна измама, освен **информираността**! Но тя не се позволява от толкова много места, че не е ясно как може да се постигне: държавата, която се барикадира с „държавни тайни“, специален достъп до „квалифицирана информация“ и др.под. законови бариери; частният сектор, за когото има други законови препятствия пред информираността – „защита на собствеността“, „търговска тайна“, „конфиденциалност“ и т.н., гражданският сектор, където е валиден принципа „всичко, което не е изрично забранено, е позволено“, „законни дарения“, също „търговски тайни“... и накрая, личността – „право на личен избор“, „защита на правата и интересите на индивида“ и т.н. ***Страхът от другите, от това те да разберат кой си и какво правиш, е по-силна от жаждата за информация.*** Това е, поне донякъде, общочовешко и социопатично едновременно за всички общества – сега, преди, а навярно и утре. Но при кардинални обществени промени същото става параноично и безмилостно. Такова е и времето, в което живеем!

* * *

С настъпването на зрелостта и старостта, които понякога съвпадат, границите между индивида и социума се втвърдяват и затъмняват. Това означава, че самотата се засилва – кога желано, кога не. Лошо! Но има и хубава страна: чувствата завист и гордост силно отслабват до пълното им изчезване. Да **завиждаш** ще рече, че много искаш да имаш нещо, което други имат, а ти не, и от това страдаш. Зрелият човек не завижда, защото е разбрал две неща – че желанията са незадоволими и поради това не си струва да им ставаш роб, и че с постигането на това, което силно искаш, угасва усещането за щастие, към което неистово си се стремял преди да се задоволиш. А да **изпитваш гордост**, означава да признаеш мнението на другите за теб за твоя ценност. То е характерно за младостта, когато то е важно и затова гледаш да се харесваш на другите, а понякога ти се иска и да ги накараш да ти завиждат. Според мен зрелият човек е чужд и на тази съблазън. Другите са

престанали да имат значението, което са имали някога, при активните социални взаимодействия. Или както е казал един мъдър грък: „...вече нищо не искам, значи съм свободен...“ Само че той го е написал като епитафия, а аз го намирам за вярно приживе. Е, не всички помъдрят, което за някои без съмнение е жизнено предимство. Може и да е така, но то не ме засяга.

* * *

Нашата идентичност, тяхната идентичност... – тази дума, присъстваща семантично, етимологично и лексикографски в почти всички езици на света, има важно значение за взаимното ни разбиране или неразбиране. Защото с нея ние обозначаваме, експлицитно или имплицитно, своето мнение за същностната характеристика на хората – индивидуално, групово и институционално. Всяко нещо, което активно участва в живота като отделен, различен от другите, социален субект, притежава своя **идентичност**, от която причинно се определя неговата **ползност-вредност, активност-пасивност, съзидателност-консумативност, близост-далечност, свой-чужд** и т.н.

Идентичността се изгражда от **мотивацията** – това са желанията, стремежите, ценностите, идеалите и т.н., чието удовлетворяване е съдбоносно важно за съществуването на който и да е субект – отделен човек; организирана за съвместна дейност група от хора – семейство, фирма, компания, държава, съюз... и институция – пазар, гражданско общество и т.н., както и от **потенциала** – това са възможностите, които същите субекти имат на свое разположение за задоволяването на техните желания.

Или да искаш и да можеш строго определени неща в едно и също време – това е то идентичността.

За мотивацията е прието да се смята, че се знае повече, но за потенциала – много по-малко и съдържанието му си остава неясно или недостатъчно ясно. Предлагам своето мнение – **потенциалът на индивиди, организации и институции се състои от:**

- **Познание** придобивано чрез обучение, квалифициране и натрупване на опит.
- **Интелигентност** – способности за разбиране, приложение и доразвитие на знанията (по-горе обясних специално какво разбирам под това).
- **Дарования** – специфични способности, получени „даром“, по генетичен път и чрез първоначално социализиране, което ги открива и стимулира съзнателно.
- **Енергия** – запасът от сили, който ни е предопределен по рождение или по създаване и който донякъде зависи и от начина на живот – работа, удоволствия, релакс.
- **Здраве** – физическо, за организации и институции – ресурсите и тяхната съотносителност, ментално, или технологии и мениджмънт в организациите и психиатрично.
- **Социален статус** – заемано място в социалните, организационните и пазарните структури, репутация.
- **Воля** – способността ни да концентрираме всички други разполагаеми от нас възможности за постигането на конкретни, желани резултати, т.е. нещо като целеустременост.

Подозирам, че повечето от нас, насаме със себе си, ще си признаят, че могат доста по-малко отколкото искат.

* * *

Много са сложни фактите и анализите им, когато се проблематизира научно по въпроса **какво искат хората**. Някога се занимавах специално със структурата на човешките потребности и интереси. Тогава установих, че съществува трицифрено число класификации на потребностите, от които не можеш да си избереш една „най-подходяща“, а можеш да прибавяш още, за още по-голямо объркване. Днес си мисля, че цялото им разнообразие може да се сведе до **три фундаментални човешки стремежа: към притежания, обич и забавления**.

Да **притежаваш** – таланти, способности, пари, имоти и/или власт, е условие за осезаемо социално присъствие, за себеуважение и за признание. Удовлетворяването на тази потребност предполага изразходването на нужните усилия за придобиване, усвояване, натрупване и т.н. на ресурси, които при възможност и желание прерастват в лидерство, конкурентоспособност, надмощие или господство. Това е особено нужно на възприемащите живота като състезание, борба, изява и изкачване по стълбата на неравенството.

Да **обичаш** – това е потребност от отдаване, привързване, сливане, всеотдайност, безкористност. Тя ни обвързва по най-силния начин с другите, с Бога, с вечността. Прави ни годни за саможертва, независимо от специфичността на любовта – сексуална, кръвна, приятелска, колегиална, религиозна или някаква друга. Ние сме готови да подчиним нашето ego на неща по-важни от нас самите, било то ситуативно и кратковременно или дълготрайно.

Да се **забавляваме** е част от нашата човешка природа. С какво точно, как, кога и с кого е спецификация, която няма съдбоносно за разбирането на този двигател на активността. Разбира се, може да се подреждат и „сертифицират“ удоволствията – законово, нравствено, културно, като позволени или не, приемливи за другите или не, полезни или вредни и т.н., но забавлението е всеобща човешка потребност.

Първите трупат, вторите се раздават, а третите употребяват. Разделяме времето и силите си между тези три базови стремежа. Рядко балансирано, повечето пъти, не. Всички основни човешки типове от вчера, днес, а навярно и утре – съзидателни или проидохи, конструктивни или деструктивни, позитивни или негативни, щедри или скъперници, полезни или вредни, правещи и спестяващи или разпиляващи и харчещи, представляват всъщност различни комбинации от конкретни нагласи от посочените три типа.

Можем да ръководим своето поведение в посоки, зададени ни природно и социокултурно, като се въздържае от произволи

към другите, от себеунижение и дори самоунищожение. Но може и да стане точно обратното. Тогава се актуализират екзистенциални преживявания и теми като престъпление, наказание, съвест, вина, изкупление, отговорност.

* * *

Не подлежи на съмнение, *че желаната от всички информираност, като условие за добро управление и добър живот, е в ръцете на много важни групи и прослойки в обществата – властимащи, властпазещи, власттърсещи, властконтролиращи, истина търсещи и т.н.* Сред тях са професионалистите в жанра – журналисти, собственици на медии, спонсори и рекламодатели, цензори, лобисти, реални и виртуални „медийни шефове“ – агенти или дубльори на собствениците, главни редактори, подставени в апарата на медиите лица, угоднически с талант и усърдие слугини на властта и на парите, на олигарсите и мафиотите.

В подобна среда не е удобно да си журналист. Не е удобно също и да си инженер, лекар, учител, професор и т.н. Но нали все пак трябва да се живее?

Нека да видим от кои свойства се изгражда **качеството на журналистите**, в диапазона от положително – отляво, през неутрално – в средата, до отрицателно – вдясно, и да си отговорим на въпроса „защо почти няма днес у нас качествени журналисти“ в преса, сайтове, телевизии, радиа:

- * *любознателност → любопитност → воайорство*
- * *интелигентност → повърхностност → глупост*
- * *почтеност → морално безразличие → морална низост*
- * *свободомислие → притвореност, слугинаж → страх, парализа*
- * *талантливост → посредственост → некадърност*
- * *отговорност → угодничество → подлост*

Кои от свойствата са **печеливша комбинация**, т.е. която води до кариера, финансов и/или политически успех? Коя друга би осигурила **поносимо качество на живот** и коя трета би се оказала

ПЪТ КЪМ АДА, нека всеки отговори сам за себе си. Аз съм сигурен, че при доминация на поместените в лявата колонка от свойства, журналистът в моята страна е обречен, но не съм сигурен дали той самият не е, или не иска да е в приятелски отношения с тровещите средата на неговия живот, т.е. дали е невинна жертва или съучастник в собственото си професионално, а и човешко похабяване.

Да се отнасяше казаното само за журналистите, сигурно останалите щяхме да ги спасим някак си, но дали има някои, за които казаното да не е валидно?

* * *

За да бъдат едно *общество и държава такива каквито те са в даден момент, примерно злощастни или пък щастливи*, полезно би се оказало историческото познание. Днешното състояние на българските общество и държава например според институционализма се е зародило, оформило и консолидирало преди много време. И понеже съм българин, силно бих искал да знам **как я докарахме ние до тук**.

Няма да се правя на историк, затова предлагам не много научна, но удобна за въпроса, който си признах, че ме интересува, типология на България от 1396 г., т.е. от момента на поглъщането ни от Османската империя до този момент:

- 1396–1878 г. *Тъмно, тежко, дълго и подчинено обществено функциониране като периферна провинция на една велика за времето си империя, доминирана от чужда нам религия и култура*;

- 1878–1908 г. *Време на национално реанимиране* след края на Руско-турската война, ускорила разпада на Османската империя и дала освобождението ни от нея, консолидация на българското в трудни вътрешни и международни условия, когато „освободители“ и „поборители“ са редуващи се роли, а националният елит се разкъсва между патриотизма и геополитически и културни предпочитания и пристрастия, завършило слава Богу с *обединението на България и обявяването на българската независимост*;

- 1908–1944 г. *Период на национален градеж, но и на военни и политически драми*, инспирирани частично от т.нар. Велики сили, но и от вътрешната незрялост на българското общество и държава. Въпреки всичко, поне към края на 30-те и началото на 40-те години на 20. век, България е една модернизираща се, икономически бързо развиваща се държава, подкрепена от добър демографски растеж;

- 1944–1990 г. *Крах на националната независимост, присъединяването ни към нова велика за времето си квазиимперия – тази на СССР*. Страните членки на Варшавския договор и СИВ са формално свободни, но фактически подчинени на лидера – СССР. Противоречиво време на бърз икономически растеж по планово централизиран път, силна гравитация към социално равенство, отказ от пазарността, политическа диктатура, ликвидация или пълно остракиране на националните елити и лидери, заместени от произведени набързо по критериите на класово-партийния подход и по коминтернски критерии квазиелити и лидери. Забрана на предприемаческия дух, налагане на партийно-бюрократичен модел на кариерно развитие, упадък на трудовия потенциал и морал на населението, ниско качество на икономически, социален и културен живот. От началото на 80-те години започва срив на икономиката, ерозия на държавността, съпътствана от екстремна политическа произвол на комунистическия „елит“ и на края национална катастрофа.

- 1990–1997 г. *Мистификация на прехода към „демократия и пазарна икономика“* в България. Формално налице бяха всички атрибути на рекомунизацията във всички бивши соцстранни – многопартийност, свободни избори, парламентаризъм от западен тип, отказ от плановия централизъм при управлението на икономиката, приватизация, възраждане на пазара и т.н. Всъщност зад паравана на привидната демократизация се свърши следната работа: бившите управляващи, техните слуги и помощници се трансформираха в „нова политическа класа“ – демократи, естествено, част от държавната собственост стана частна – пак на същи-

те нови демократи и помощниците им, разграби се всичко, което бе останало от държавните банки и външнотърговските дружества. Мафията се роди и възмъжа, а страната фалира отново.

• 1997–2015 г. **Введе се т.нар. „валутен борд“** – усмирителна риза за крадливата алчност на новите политическа и бизнес класа. Икономиката се стабилизира горе-долу, макар и на ниско ниво, приватизацията почти довърши държавната собственост, страната се управляваше „демократично“ от преименуваните се на социалисти бивши комунисти, техните политически клонинги, от разни квазидесни малформации, трамплин за израстване на жадни за богатство и кариера активисти, останали извън играта при първото раздаване на картите. Страната започна да се подготвя за членство в ЕС, да харчи от предприєдинителните фондове, от 29.03.2004 г. влезе в НАТО, а от 01.01.2007 г. стана редовен член на ЕС. Построиха се, с решаващото финансиране от ЕС, нови инфраструктурни, търговски, спортни, индустриални, туристически и др. обекти, фирми, ферми и т.н. Някои – банкери, адвокати, индустриалци, предприемачи, арендатори, политици и администратори забогатяха, а други започнаха да заработват заплати и хонорари, немислими при комунизма. Най-общо се разбра, че успехът минава не толкова през пазара, а преди всичко през участието в или протежирането от политиката (властта), през контрабандата, европроектите, държавните поръчки, сивата и черната икономика. Има и честно забогатели хора, но те за са жалост изключение! **Скрит от погледа център фактически управлява държава, пазари, финанси и въобще всичко важно за обществото. Хората наричат този център мафия.**

Както се вижда и ако не греша много, ние, българите, имаме през повечето от визираното тук време, **злочастна съдба. Затова и не е супер изненада, че сме тръгнали да изчезваме – буквално и реално.** Е, не така бързо, кинодраматично и болезнено за околните, като Ирак, Сирия, Афганистан и др. под., а спокойно, незабележимо, без особена съпротива, с искрено желание да стане колкото се може по-бързо.

Има ли какво да ни спре от отпадане от историята? Отвътре не се вижда, а отвън няма причини да се очаква.

* * *

Известно е, че **има изчезнали във времето народи, етноси, държави, култури, даже цели цивилизации. И от това светът не е загинал**, т.е. животът продължава. Значи ничия гибел, до този момент, не е причинила глобална катастрофа. А това означава, че човешката жизнеспособност не е пострадала от загубената такива на едни или други човешки агломерации. Светът оцелява, расте и се развива успоредно с „отпадането от живота“ на едни или други части от него в хода на времето. Може би самият живот се нуждае от подобно „прочистване“, „обновяване“, „оздравяване“,... Така, както си представям, без да съм С. Хокинг, функционират и космос, природа, и всичко живо. ***Животът включва смъртта, а тя подхранва живота.***

Как и защо някои човешки общности „презриват“ през годините, изхабяват се, изгубват своята идентичност и полезност за себе си и за другите, стават излишни и „освобождават терен“ за други, в т.ч. и за нови такива? Това е прекалено труден въпрос, за да се одързостя да отговарям, но интуицията ми подсказва нещо, което има някакво значение за намиране на липсващото обяснение. Имам предвид това, което бих нарекъл **„общностен (колективен) дух“**. ***Духът може да е жив, болен или умрял, като най-често духовната смърт предхожда физическата.*** Дух имаме ние индивидите, повече или по-малко хомогенните групи от хора, организациите и държавите, в които се раждаме, живеем, работим и се забавляваме. Какво точно представлява този дух – индивидуалния, колективния, корпоративния, институционалния, държавния... аз не зная.

Но кой не е срещал в живота си хора, които са духовно болни или умрели, макар и да са физически живи и донейде жизнеспособни?

Някои от тях нищо не искат (нямат мотивация), нищо не им е интересно, преценяват, че нищо не си струва усилията им, поради което и предпочитат нищо да не правят – ученици и студенти, които не искат да учат, здрави и прави хора, които не желаят да работят, но нямат нищо против да получават социални помощи. Те имат измъчен или безизразен вид, погледът им е угаснал или замъглен. Предпочитат да присъстват, но не и да участват. Нямат мнение по никакъв въпрос или не го споделят. Нямат и енергия да се противопоставят на нещата, които не харесват. Примирени са и са все още живи заради „умението“ им да се нагаждат към всичко.

Други пък са „хипермотивирани“, освирепели са от амбиции и озлобление, минават през трупове, готови да те разкъсат за едното нищо. Някои от тях са бизнесмени, политици, банкери, магистрати, други са бандити, трафиканти, шофьори – убийци и самоубийци и т.н.

Няма как да не познавате такива духовно изгнили хора, истински аутисти или социопати. Навсякъде има и такива, но краят за общността се задава, когато те станат много.

А сега си представете **не индивиди, а групи от хора**:

а) пропаднали семейства, жители на изчезващи села и градове, работещи в полудрямка „работници и служители“ на фирми с изчезваща конкурентоспособност на пазара, преподаватели, които не са написали или прочели нищо от години, студенти, които не влизат в библиотека, не излизат от дискотека, но взимат изпити и стипендии, етноси, съществуващи главно чрез паразитиране на гърба на другите,

б) добре организирани врагове на социалността, на нормалния живот – банди за грабежи и убийства; обслужващи закрилата им адвокатски кантори; мафиотски банки, НПО-та, спортни клубове и съвсем не накрая и дирижиращи партиите скрити центрове на влияние, по-влиятелни от държавната власт,

в) държави, за които другите нищо не знаят или знаят само (предимно) лоши неща, поради което ги избягват, а когато са въ-

преки всичко заедно с тях – се чудят как да се отърват от компанията им с по-малко загуби и угризения.

Познавате и такива, няма как да не познавате.

Значи може и да не знаем какво точно означава **болен дух**, но го познаваме. Всъщност май навсякъде и всякога ги е имало и болните, и здравите духове. Но животът не спира по една несъмнена причина: здравото побеждава болното! Кое то невинаги, не навсякъде и не на всекиго се случва.

Та, *когато се поболее духът, залезът идва, смъртта дебне от ъгъла, защото смисълът е изчезнал, енергията се е свършила или съвместността е станала невъзможна*. Какво поестествено и всъщност неизбежно от това ненужното, вредното да умре, ако е невъзможно да се регенерира? Понякога фаталният изход може да се поотложи, но не за дълго. Колко дълго, се решава по „преценката на живота“.

Място за тъга обаче няма. Други идват на „освободените“ места и животът продължава, включително продължават да живеят и човешките дела на отишлите си.

* * *

Няма човек, който не се е сблъсквал с **лицемерието**. Било като генератор, било като потърпевш, а най-често и с двете. *Ние лицемерим, нас ни лицемерят. В единия случай въобще не го забелязваме или го оправдаваме. В другия случай го осъждаме и заклеяваме*. Веднъж лицемерието е изява на добро възпитание, деликатност, бон тон, култура – когато го излъчваме. Втория път, то е лъжа, непочтеност, подлост, злонамереност – когато го консумираме.

Всъщност да поясня: за мен **лицемерието** е *съзнателно премълчаване на неприятна истина и/или заменянето и с приятна лъжа*. Тя може да бъде приятна и/или полезна (за кого е отделен въпрос) и заради това лицемерието ни залива отвсякъде. Но тя може да бъде неприятна и/или вредна (също не коментираме за кого) и по тази причина то е морално осъдително. **Прагматизъм**

и нравственост обаче, както се знае, не вървят прегърнати.

Правда, честност, искреност, откритост и т.н. общо споделяни ценности на човешкото общуване, ситуативно могат да се окажат чиста глупост, лошо възпитание, жестокост, преднамереност. Или пък обратното!

Нищо чудно за всеки, който познава или се досеща за множествеността на „Аз-а“, за конфликтността на човешките принципи и норми, за разминаванията между полза и вреда, между правилно и неправилно, за драмата в отношенията между „искам“, „трябва“, „мога“ и „позволено/непозволено“. Достоевски, Бекет, Фокнър, Джойс, Камю, Бернхард, Ялом и още много други проникатели на човешкото са ни оставили колосално познание и по въпроса за човешкото лицемерие.

* * *

Левичарството превзема политическата власт по света, а десницата е скатана в ъгъла. Факт: Обама в САЩ, Оланд във Франция, Ципрас в Гърция, Ренци в Италия, Русеф в Бразилия, Си Дзинпин и Ли Къцян в Китай, Путин в Русия и т.н. Джеръми Корбин превзе Лейбъристите и се е насочил към Англия.

Има си **базови причини** за това:

- Хората не обичат неравенствата, а левите им обещават равенство;
- Пазарът произвежда благоденствие, но и неравенство, а левите предлагат държавата да дирижира и коригира пазара в посока към повече равенство, а това им допада на мнозинството;
- Хората искат да потребяват все повече и повече, а за това са нужни ресурси, откъдето и да дойдат, а левите залагат на ръст на разходите (на държавата!) и са изначално против икономистите;
- Хората искат работа от държавата и тя им отговаря отзивчиво, като разчита на ръст на данъците, на държавните инвестиции, на дълговете, на помощите отвън (ако има такива), на национализация и на разточителен и „социално чувствителен“ държавен мениджмънт. През целия си досегашен живот никога на съм

видял някой, някъде да уволнява некадърници или мързеливци, но непрекъснато виждам как ги назначават – в държавния и частния сектор;

- Повечето от хората приемат данъците да растат само, ако това става пропорционално, т.е. когато на другите – богатите, им отнемат повече отколкото на тях, а левите тъкмо в това се кълнят преди избори;

- Хората обичат безплатното (здравеопазване, образование, социално подпомагане, грантово финансиране и т.н.) и левите са винаги насреща за подобни политики.

По тези и подобни причини левите печелят избори. Не е много ясно защо ги губят след време. А причините са в същите тези хора, които първо ги избират, а след това свалят от власт:

- Хората обичат равенството, но мечтаят за неравенство, в което те са „отгоре“, а не „отдолу“ на стълбата;

- Когато на хората им писне от ниски доходи, лошо качество и високи данъци, акордират очакванията и претенциите си, с което се приближават към пазара и се отдалечават от държавата;

- Пропорционалните данъци са изгодни на бедните, но на хората не им харесва да са бедни и когато доходите им нараснат (което и те искат) разлюбват пропорционалния данък и залюбват ниския плосък такъв;

- Когато от петима получаващи доходи двама работят, това не може да продължава дълго по естествени причини – доходите падат, желаещите да работят намаляват и т.н.;

Хората обичат да вземат, но не и да дават. Те не вярват, че няма даване без вземане и обратно – вземане без даване. И когато „дойдат сметките“ (което неизбежно все някога става!), те стават обичайно крайно леви, като налудничаво търсят изхода там, откъдето всъщност идват сметките.

Никой до този момент не променил човешката природа, колкото и много мераклии да са се опитвали го сторят. Затуй колелото си се върти, без да се вълнува от ситуационните човешките

пристрастия, а в политиката се ротираат левия и десния уклон при управлението, пазар и държава съжителстват конфликтно и неразделно. Странно, но това се оказва трудно разбираемо не само са обикновените хора по света, но и за някои високообразовани интелектуалци.

* * *

Финансовите задължения на почти всички страни растят главоломно, а съвкупният световен дълг се превръща във финансова черна дупка, застрашаваща да погълне днешната цивилизация.

Това не е апокалиптично видение, а ежедневно потвърждаван с мощна сила поне от към 2007 г. насам емпиричен факт. Данните за размерите на дълговете по света са разпръснати по различни източници, национално и регионално редактирани, непълни по обхват, първични и дериватни по произход, несъпоставими по значение, несанкционирани от легализирани стандартни инструменти и т.н. Официални и граждански източници се разминават в оценките понякога с пъти. Умишлено, по мое мнение, се забулва истината от властимащите, но с безмълвното одобрение на властимащите.

И все пак някои данни ориентират за мащаба на бедствието. Някои изчисляват, че съвкупният дълг на САЩ за 2014 г. е около 220 трлн. долара, а заедно с дериватите достига до 1 квадрилион (хиляда трилиона!?!?) долара. Безспорно е, че само държавата е наляла от 2007 г. до 2011 г. приблизително 2 трлн. долара, а „баланса на ФЕД“ (Американската централна банка) е нараснал от 900 до 2900 трлн. долара. ЕЦБ през тази година купува ежесечно облигации за 60 млрд. евро, което всъщност представлява „новонапечатани“ пари. Според S&P е възможно до средата на 2018 г. ЕЦБ да надуе програмата си за количествени улеснения до 2,4 трлн. евро. Независимо от достоверността на отделните числа няма съмнение, че става дума за водопад от пари, „падащи от небето“, т.е. емитирани от централните банки.

Нямам съмнение, че светът върви от нормална към извратена реална икономика, която на микро ниво бе „изобретена“ в Америка от италианския емигрант с гениален, но престъпен интелект и манталитет – Чарлз Понци в началото на миналия век.

Защо хората и техните институции така фатално обичат дълга?

Първо, защото **ненаситността на човешките желания нормативизира в нравствен смисъл алчността, отъждествявана дълбоко погрешно със здравословния и разумен егоизъм.** Всъщност егоизмът, като естествен двигател на активността и застъпник на отговорността, е идеалът, а алчността е отклоняващата се от него реалност, подобно на разликата между идеалния и реалния пазар.

Днес се счита за „нормално“ – правомерно и морално, **всеки да се стреми към каквото и колкото му се ще.** Затова например: банкери и финансови брокери печелят и когато икономиката върви надолу, политиците забогатяват най-много, когато бедността на управляваните от тях расте, фармацевтиката е свръхпечеливш бизнес навсякъде по света, мениджъри се пазарят за годишни заплати в размери от десетки милиони, рейтинги се поръчват, а място в тях се купува, спортисти се „купуват/продават“ за трицифрени числа милиони, „Фолксваген“ пожела да стане първа по продажби в света с измама, а шефът и бе освободен за назидание с 25 милионно „обезщетение“, за същото за което бе и уволнен, синдикати не позволяват уволнения и когато няма пазари, но настояват за по-високи заплати и т.н., бежанци не търсят спасение, а благоденствие наготово и т.н., и т.н.

Второ, защото **на икономиката се задават непристъпи и неизпълними задачи – да расте непрестанно и колкото е възможно по-бързо – независимо от условията и цената.** Това е продължение на първото. И когато ресурс за растеж няма (не достига), а това е най-реалният от всички икономически феномени, тогава най-лесният начин за преодоляване на недостига е „покриването му“ с паричен излишък (парите са виртуален ресурс, пече-

тат се като вестници, има ги и когато нищо не струват). Банки и държави раздават пари, които нямат, хора строят къщи с ипотекы, купуват каквото им дойде на ум на лизинг, богатите се гледат с лукс, правят се сметки „без кръчмар“, всички си помагат с каквото могат – бързи и лесни кредити, заеми от роднини, партньори и приятели, грантови схеми, измами и т.н. Някои от фирмите правят рискови инвестиции, защото парите „са евтини“, лошите кредити се рефинансират, а накрая – опрощават. Други заиграват на борсите, където правят гигантски „печалби“ за минути, но също така светкавично „губят“ милиарди, без едното и другото да има нещо общо с реалната икономика. Държавите харчат на поразия, за да се харесат на избирателите, а и за се да оправдаят „жертвите“, които политиките правят за народите си, захващайки се с политика.

Така глупави инвестиции, електорален несвят, макро- и микрофинансова инженерия, крупна корупция отгоре и повсеместна отдолу, всъщност правят дълговете, възпроизвеждат ги разширено – все по модела на милия Понци, който поне си излежа присъдите и умря в болница за бедни, а днешните „понцианци“ надменно ръководят света. Е, Бърни Мадоф е в затвора, но ако всички като него попаднат там, жизненият стандарт по света ще се срина. Кой ще допусне това?

* * *

Убеден съм, че пазарът е най-съвършеният продукт за социален обмен, който е създала обществената еволюция до този момент. В неговата основа е принципът на взаимността, което ще рече, че сделките, които се сключват на него са преценявани като изгодни, а поради това са признавани за рационални, от всички страни, участващи в пазарния обмен. Т.е. от теоретична гледна точка не може да има губещи на пазара.

Всички знаят обаче, че това не е така – има печеливши и губещи на пазара, които доброволно са участвали в договарянето. Означава ли този факт, че печелившите са умниците, а губещите са глупаците на пазара, поради което и си заслужават съдбата?

Естествено, че не! Защото, ако беше вярно, то тогава броят на умните далеч превъзхожда броя на глупавите, щом пазара си стои непоклатим. А това ще е толкова вярно, колкото и някой да твърди, че пазарите в действителност са винаги равновесни и ефективни.

Защо се получава това разминаване между теоретичния модел и практиката?

Нобеловият лауреат по икономика Робърт Шилер, създател на няколко специализирани индекса за проследяване и анализ на волатилността и равновесието в капиталовите пазари, предупреждава, че през 2015 г. „фондовият пазар е надценен“, че „след като от 2009 г. цените на акциите се утроиха само за 6 години, хората губят доверие в оценките на пазара“, а той „няма логично обяснение за високите цени на акциите“. (Financial Times, септември, 2015).

Като истински финансист, който с апарата на собствената си наука не може да обясни факти, които сам установява със собствените си инструменти, той търси изход от конфузията в научно необяснимата ирационалност, разгадката, на които могат да дадат „социологията и социалната психология...“

Не е мястото тук да влизам в спор с нобелист, а и не съм професионален финансист. Желая само да защита собственото си мнение за пазарите, в т.ч. и капиталовите, изразено в началото на тази бележка:

- **Не са виновни пазарите за „надуването на балоните“, а несиметричността на информацията** (някои знаят, но повечето не знаят), от която се ръководят пазарните играчи и техните безгранични амбиции. Цените се надуват от продавачи и посредници, които знаят какво и защо правят, без фактически да познават това, което предлагат, и от купувачите, водени от надеждата, че купуват печеливши лотарийни билети. А знаещите в капиталовите борси са новите юпита-алхимици на борсовите илюзии – малка група от „финансови инженери“, математици и юристи, които малцина познават. Всички останали се водят не от рации, а от алчността и асоциалността, които *изкривяват пазарите, на-*

рушават равновесията, дисбалансираят пазарните структури и надуват балоните.

- Пазарите обаче ***пукат балоните след като някои ги надуват***, т.е. ***могат да се саморегулират и това е задължително, за да оцеляват***. От това обаче някои ще страдат и ще ги обвиняват, както комарджиите винят картите, рулетката, късмета и т.н., но не и собственото си лекомислие. А държавата просто може раните след пукането на мехура и анестезира болките чрез „количествените облекчения“, т.е. наливайки на пазара новонапечатани парични знаци. Разбира се, държавата би могла с подходящи регулации да извършва частична превенция, но не може да „управлява“ пазара. Иначе нямаше да е нужен самия пазар, заместим със съответстваща квазипазарна функция на публичните власти, както си представяха адептите на планово-централизираната икономика и някои техни днешни съмишленици.

- ***„Пазарните кризи“, т.е. „надуването и пукането на балони“ е неизменна част от живота***, както сочат статистиките, проследяващи от векове разни глобални, регионални, секторни, силни и слаби и т.н. кризи. Хората и техните деформирани от присъщата им алчност желаниа и стремежи, нарушават пазарните равновесия, отдалечават реалните от идеалните структури. Това не правят самите пазари, а човешките действия, чиято рационалност се замъглява от свръхочаквания и свръхамбиции. Те предизвикват кризите, които се преодоляват от самите пазари. Е, държавите могат и да помагат на пазарите, но те предимно им пречат, за жалост.

И така до следващата криза, която пак пазарите ще преодоляват, а сметките ще плащаме всички ние, защото ползваме и благата от цикличното развитие. Вход и изход, давам и вземам, „плюс“ и „минус“ са неразделими и тъкмо пазарът е този, който винаги ни го напомня, когато го забравим или пренебрегнем.

* * *

България е един от най-адекватните членове на ЕС, поне по финансови и управленски критерии. Това мнение едва ли се

споделя откровено както у нас, така и в Европа. Но нека подходим дистанцирано и неутрално. Ще видим:

Първо. Европейската администрация се намесва все по-силно в икономиката и „регулира“, а всъщност пречи на пазара да функционира, като базов механизъм за рационално разпределение на ресурси и за постигане на икономическа ефективност. Основанията за този властен интервенизъм са убедеността на брюкселската бюрокрация, че оставен на свобода пазарът неизбежно се проваля и че „социалната държава“ е най-добрата държава. В това отношение ние сме отлично подготвени от времето преди 1989 г., когато даже бяхме по-„напреднали“ от днешния ЕС, който върви натам, където ние бяхме и където катастрофирахме.

Второ. Държава, региони, общини, корпорации и НПО-та се преориентират ускорено от пазарната логика към политико-институционална логика, което коренно променя мотивация, правила и практики. Например, инвестициите при пазарната логика са ориентирани към конкретни продукти и услуги и към възвращаемост на вложенията, докато при политико-институционалната логика целта е да се „усвоят“ някакви чужди пари и да се отчетат успешно направените за някакви неща, разходи. (каква дума само – „усвояване“, т.е. харчене, а не влагане в нещо за постигане на някаква полезност, както е при инвестирането) А тази промяна предизвиква последици, които са меко казано съмнително полезни – за цялото и за частите. Стават необходими дейности и квалификации, които опосредстват, оправдават и канализират връзката „фондове (парични складове) → политики (публични, частни и смесени) → квазипазар (съревнование за безплатен достъп до събраните във фондовете пари) → сложни системи за контрол и отчет на разходите (тотална бюрократизация на цялата дейност) → оправдание за разходите и тяхното стимулиране“. Така **икономика, ефективност и оптимизация** отстъпват терен на **политика, счетоводство, фразеология, PR и мъгляви отчети за „постигнати резултати“**.

Трето. Някога художници рисуваха картини, писатели пишеха книги, артисти правеха театър и кино, музиканти композираха и изпълняваха музикални творби, инженери конструираха нови продукти, технолози създаваха нови способности за работа, а търговци купуваха и продаваха. Вече не е така – **всички проектират и програмират**. Така се нарича днес **работата да намериш отнякъде някакви пари за да правиш нещо, което ти харесва, но това изисква разходи, за които ти нямаш ресурс или не искаш сам да се финансираш**. Така традиционните бизнес и публичния мениджмънт инфлаират и се изместват от мутиралите от тях, „модерните“ – проектен или програмен мениджмънт. Заедно с това явната и скритата корупция растат лавинообразно, защото вече не е важно да произвеждаш, продаваш и печелиш, а да усвояваш и отчиташ „законосъобразно“ нечий пари по някакви измислени правила, без да е нужно въобще някой да има някаква полза от всичко това (извън „участниците“ в проектите!?).

Та, мястото ни е в Европа и всеки, който нещо се съмнява, е изостанал или бавноразвиващ се.

След излизането на „Панамските документи“ по света и у нас се актуализира дебата за „офшорните зони и тяхната легалност и легитимност, икономическа, социална и политическа оправданост или неоправданост“. Обменът, противопоставянето и проследяването на възможните ефекти на „подкрепящи“ и „отхвърлящи“ тези и аргументи е естествен момент от непресекващите опити и усилия да подобрим условията си на живот. Публичността на дебата позволява и разбиране на позициите на дебатиралите от гледна точка на използваните от тях критерии за оценка.

Добро ли са офшорките или зло? Няма верен отговор на този въпрос, ако не уточним предварително добро или зло, „за кого“. Защото има поне две *заинтересовани* страни: а) онези (бизнесмени, политици, аферисти, престъпници), които по техни съображения изнасят печалби и капитали от страните, където те реално са разположени –и б) онези, които не използват офшорните блага по никакви причини. Вероятността мненията на тези „стейкхолдъ-

ри“ да се съвместят или примирят клони към нула. Следователно, няма смисъл да ги съпоставяме и се опитваме да арбитрираме спора помежду им.

Има обаче известен смисъл да преценим явлението „офшорки“, като си спуснем пред очите „булото на неизвестността“, както прави и препоръчва на всички Джон Роулс, за да си (ни) изясни, що е то „социална справедливост“, т.е. някак си „обективно“, а не като заинтересовани. Защото никой не може да е сигурен, че ако днес има пари за офшорен експорт, винаги ще бъде така. Също не бива да счита, че ако няма такива пари днес, няма да се сдобие някога с тях. И този подход към въпроса не е кой знае колко обещаващ прозрение, както показва глобалният дебат по повод идеите на Роулс. Защото на теория и да е възможно, на практика не можем да забравим кои сме, и къде сме днес и да отсъждаме все едно сме забравили истината за себе си. Все пак подобна гледна точка дава нови възможности за анализ и оценка, различни от тези на „заинтересованите“.

Така стои въпросът и с офшорките – ако аз или мои роднини, приятели, работодатели, спонсори, благодетели и други близки субекти, имам(е) пари там, ще защитавам с „научни“, „морални“, „прагматични“ и каквито още се наложи съображения (естествено без да споменавам или даже като изрично се отричам от собствените си интереси, в името на „идеята“). Тези ролеви субекти и техните адвокати са особено активни и гласовити днес по света и у нас. Ако ли пък съм беден като мишка, няма начин да не настръхна срещу тези, които са скрили по разни места между 8 и 12 трилиона щатски долара (както твърдят посветените по въпроса от първата група), като други посветени са ме „уведомили“, че това са пари, откраднати от мен и такива като мен, дебилно би било да ме питат какво да правим с офшорките.

Аз не съм от първите фактологически, но не попадам и сред вторите, с които ме разделя познание, ценности и идеология. Доколкото разбирам от бизнес и публичен мениджмънт, а там е моята професионална експертиза, неутралната (със спуснато „було на

неизвестността“) ми позиция по темата „офшорки“ се състои от следните тези:

- Офшорната икономика е неотстранимо вредна за самата икономика. Тя изкривява пазарите и придава добавена конкурентоспособност на някои за сметка на отнета такава от други. Без следа от заслуженост.
- Да оправдаваме горното с това, че правителствата харчат все повече и повече и така публичните блага изместват постепенно частните, а политиката избутва настрана икономиката, е логическа и емпирическа грешка – от никого не е доказано, а и не може да докаже, че след разрастването на офшорните зони по света се е намалил или би следвало да се очаква да се намали, относителният дял на бюджетно разпределяния БВП (НД или някакъв друг измерител на икономиката). Напротив, данните говорят повече за обратното, т.е. офшорките могат да са и донякъде са реципрочен отговор на пазара на експанзията на държавите, но този отговор е контрапродуктивен според резултатите му.
- Твърдението, че причината за съществуването на „данъчен рай“ е наличието на „данъчен ад“ (по Кузман Илиев) е метафорична експресия и ефектен риторичен инструмент, достоен да попадне в Шопенхауеровия справочник „Искуството да бъдеш прав“, но не е аргумент. Защото „раят“ не намалява „ада“, а го увеличава – колкото повече пари се изнасят от дадената страна, преди да бъдат обложени с данъци, толкова повече се налага да растат данъците, които ще плащат оставащите в тази страна. А за илюзорността на надеждата, че чрез офшорките ще накажем правителствата и така те ще укротят своя апетит, стана дума по-горе.
- Освен данъчен заслон, офшорките са и законово прикритие на криминална доходоносна активност и корупция в колосални мащаби навсякъде по света. Те поразяват ес-

тествените имунни сили на обществата да се защитават от заплашващи „нормалността“ в икономика и политика фактори. Сега обективно голяма част от едрите бизнесмени, водещите политици, правораздавателите и правозащитниците, разчитащите на спонсорство културни, спортни, а и здравеопазващи, образователни и други среди, играят по подразбиране в един отбор с престъпници, мошеници, корумпирани политици и администрация. Поради преплитане на техните интереси естествено.

- Нека накрая проумеем, че хитростта (на офшорните протагонисти) няма много общо с разумността. Ако те са се усетили преди другите, това не означава, че няма да бъдат последвани от „по-бавно загряващите“. Накрая всички ще се изнесат в офшорния рай, никой няма да плаща данъци, никой няма да обяснява откъде са му парите, всички ще ползват богатата, които сега са достъпни само за малцина – тогава какво ще стане офшораджии? Всъщност ще изчезнете самоизяли се от алчност, защото всички ще са станали офшораджии. Майтап, от сорта „щъркела дявол“!?

Не на майтап, а съвсем сериозно предвиждам, че голяма част от развития свят ще реагира на „панамската“ история лицемерно и половинчато: ще се позатегне режимът на регистрация в „рая“, ще се въведат някои информационни регламенти и изисквания, позволяващи улеснена персонификацията на „офшораджийте“ в някаква част от „райските“ кътчета, ще има известно прочистване на част от „елитите“ – национални и световни и...толкоз. „The interests stupid“!

Български работи

1. Не е важно „кой“, а „как“ октоподите плениха Балгарската гържава, след като тя ги създаде

Никак не е радостно, даже направо не е честно, България да е на такова дередже през 2016 г. или повече от четвърт век след „падането на комунизма“ и 14 години след приемането ни в ЕС и НАТО. Последни в Европа по всичко добро и в челото по всичко лошо. В сравнителен план, т.е. спрямо бившите соцстрани и комшиите на Балканите, сме по-зле отпреди 1989 г.

Защо? Защото се управляваме лошо или най-малкото по-лошо от нашите партньори и съседи!

Доказателствата са безброй, затова ще посоча само два примера. По време на един от случващите ни се потоци, премиерът на България по това време заяви на очакващите помощ от държавата следното: „Дали има незаконно строителство сега това не е важно и няма да ни свърши работа“... „Няма достатъчно пари за редовно и щателно почистване на речните корита и на други участъци, които са застрашени, но ще обърнем внимание на това“. Твърдя, че който и да е от неговите предшественици и следовници щеше да каже в подобна ситуация същото или нещо подобно. Ето това е „лошо управление“, с което сме свикнали и срещу което не реагираме въобще. Това е мъчително обезкуражително.

Другият пример е – разправата с една от големите банки, „любимката на държавата“ при 3 поредни правителства, стожер на една от най-мощните корпоративни групировки в България – КТБ.

За няколко дена тя бе съкрушена не пред погледа на държавата, а с нейното услужливо съучастие. Прокуратура, полиция, медии, БНБ, министър на финансите или мълчаха гузно, или изпълняваха поръчки. На кого и защо? Няма да ни кажат, естествено, но грамотните знаят, че така не се управлява една държава.

„Така е у нас“ означава само едно, че е така, защото **„така се управляваме“** (не **„така ни управляват“**). Всички сме в играта и изпълняваме солидарно ролите, за да се играе тази лоша пиеса. Само дето не си сърбаме заедно надробеното – едни, малцина – богатееят неистово пред очите на останалите, които обедняват „свободно, демократично, по евроатлантически“.

А защо така се управляваме? Има много теории – *географски* (не изглеждат верни, защото добре и зле управляващи се общества има и на север, и на юг, и на запад и на изток), *антропологически и расово-етнически* (и те не внушават доверие защото никой досега, въпреки множеството опити, не е доказал, че качеството на човека зависи решаващо от расовата, националната или етническата му принадлежност), *идеологически* (робовладелство, феодализъм и капитализъм се управляват дефинитивно зле, защото целят класова експлоатация, тази заблуда рухна пред очите на всички в края на 20. век), *културно-религиозни* (и тя не работи, защото виждаме много успели народи, които не са непременно християнски или принадлежащи към западния цивилизационен тип и т.н., както и обратното). Напоследък много се говори за една книга – „Защо нациите се провалят“, в която двама автори Д. Аджемоглу и Дж. Робинсън, в духа на институционалната икономика твърдят, че всичко зависи от типа институции в обществата, но не могат да обяснят защо извън случайностите в живота, някъде се налагат „добри“ институции, а другаде „лоши“. Изобщо теории, всяка от които се фокусира върху нещо, важно за нея и пренебрегва други, не по-малко важни обяснения.

Аз си имам своя теория, доста сложна за разбиране, която излагам в част IV на настоящата книга. Тук ще споделя основното заключение от много на брой отделни, частични наблюдения,

анализирани, оценени и обобщени чрез инструментите на тази теория.

От 1885 г. и най-вече от 1944 г. досега в българската държава се установява един порочен управленски модел, който ще нарека **„олигархично-мафиотска монополия или олигополия (ОМО)“**, който не ни позволява да използваме национално разумно и отговорно природните, материалните, човешките и т.н. ресурси, които притежаваме. Така общество и държава не могат да функционират ефективно, дори нормално, и всички ние заедно не можем да постигнем желаното икономическо и духовно благополучие. Съумяват винаги само малцина, за сметка на останалите.

Единствената причина за това е, че винаги се намира една малка група от властолюбиви, алчни, тесногръди, безогледни и не виждащи по-далеч от носа и джоба си и по-широко от „нашите“, т.е. само техните и на техния тесен кръжец, интереси и цели, които обсебват управлението на българската държава. Това са национално безотговорни „политици“, „държавници“, „банкери“, „финансисти“, „капиталисти“ и др. подобни хищници, обкръжени се от гвардии „сподвижници“ – бедни, зависими и прости хорица, продажни интелектуалци и верни слуги от важните за защитата на произволите им, прослойки – журналисти, прокурори, съдии, военни, полицаи, администрация и т.н., които изсмукват жизнените сокове на нацията и основната част от продуктите, произведени от нея. Поставих ги всичките в кавички, защото те са квази, ерзац, менте на истинските такива.

Строго погледнато никой не знае колко дълго и докога може да продължи съществуването в тези условия, но моето лично мнение е, че в България това време е на свършване. В теорията на хаоса съществува едно понятие – „точка на бифуркация“, т.е. момент от развитието, от който нататък нещата не могат да продължат по същия начин, по който са вървели до този момент. Или нагоре, или надолу, или надясно, или наляво, но в никакъв случай направо, т.е. по същия начин. Докарахме я до там, че вече малцина искат да живеят тук – да се женят (омъжват), да раждат и отглеждат де-

цата си, да работят, да се учат, да се борят и т.н. в „тази държава“. Даже някой от управляващите заявяват, че не искат да управляват „тази страна“. Страна с убито доверие към всичко и между всички е пред изчезване.

Такива състояния е имало много пъти и на много места досега в човешката история. Но в момента има едно важно и сравнително ново обстоятелство – всеки от нас има една несъществуваща доскоро възможност – **да си нахлуни шапката и да се махне от „тази държава“**. Това е качествено нов момент в развитието ни. Кое ни е по-изгодно индивидуално – да останем тук, в родината си, сред близките и да си чупим главата в стената или да си купим еднопосочен билет и отправим нанякъде по света, където има надежда да заживеем живота, който искаме и който тук ни се отказва? Да се борим години наред, заедно с други, за да осигурим евентуално на децата си (по-точно на внуците си) условия за подобър живот, жертвайки своя собствен? Или да се спасяваме навън, кой както може? Всеки си дава отговор на тези въпроси сам, но каквото виждат очите ме от около 25–26 години ме прави тъжен и отчаян! ***Шансовете, които глобализацията и демокрацията дават на всеки от нас поотделно унищожават шансовете ни да бъдем заедно тук.***

Имаме ли шансове? Разбира се, че имаме. Никога предопределеността не е била нещо повече от глупост, безсилие, удобно обяснение, снемане на отговорността от собствените ни рамене. А дали ще се възползваме от шансовете си, това е вече отделен въпрос. Нека първо да ги видим обаче тези шансове!

Българското общество и държава към днешния момент е проядено от специфично ОМО, състоящо се от няколко (най-малкото 3-4 по-големи, „национални“ и повече от десетина по-малки, „регионални“, секторни) отделни ОМК (***„олигархично-мафиотски кръгове“***), конкуриращи се помежду си и в отделни случаи сътрудничейки помежду си, с цел ***контрол над пазара, политиката и публичните ресурси.*** Те управляват България днес така, че утре да я няма! Съзнават ли го това или не, аз не зная.

Всеки от големите ОМК (по-малките или обслужват големи-те, или се опитват да им подражават) представлява един октопод с голяма, но невидима глава и 4 донякъде видими пипала, всеки от които „слуша“ главата и я подхранва с информация.

„Пипало“ № 1 – *Капитал*

Той осигурява икономическата сила и власт на октопода. Това са всички негови остойнотими „активи“ – земя, сгради, заводи, машини и съоръжения, авоари, дялови участия и т.н. Неговият начален генезис бе 5-10 години преди 1989 г. и първите 5-10 години след това. Източници бяха и все още са: откраднатото от българската държава, приватизацията, чуждестранни финансови вливания за жалониране в икономиката ни на чужди геополитически интереси, източване на банки, печалбите от светлия, черния и сивия сектор на българската икономика, монополната печалба от сделки с или през българската държава – държавни поръчки, концесии, субсидии, средства от еврофондовете – преди- и следприсъединителни, сделки за замен(к)и с държава и общини, публично-частни партньорства от типа „кон за кокошка“, придобивания и сливания – полузаконни и/или под натиск...

Има две особености на този капитал: първо, от много трудно до невъзможно е той да бъде идентифициран персонално и, второ, по-голямата част от него е изнесена извън България – най-често в офшорни дестинации, предвид първото. Все пак не трудно да определим тези „невидими уинъри“ – бивши високопоставени в държавата комунисти или техни наследници, секретни дейци на тайните служби отпреди, а и от днешните, агенти на чужди държави, „силови бизнесмени“, бивши политици, банкери и администратори, съдействали на ОМК в миналото, а и днес...

„Пипало“ № 2 – *Интелект*

Той осигурява качеството на решенията, вземани от главата. Трябва да признаем, че ОМК разполагат с по-качествен персонал от държавната администрация. Специфичното тук е, че привличаните трябва да бъдат хем пълни със знания, хем да са „верни“. И

тук октоподът често се дъни, подобно на своите предшественици от БКП. Но „новите“, за разлика от „старите“, по-бързо и непредубедено си поправят грешките. Привличането на квалифицирани кадри от университети, държавна администрация, държавни предприятия, чуждестранни експерти и т.н. е по силите на ОМК за разлика от тези на всички останали социални субекти в обществото.

Предполагам, че всеки ОМК разполага със свой „Висш експертен съвет“, който съветва „главата“ за най-важните управленски решения и с п брой „мобилни консултантски групи“, участващи в подготовката на решенията по отделни аспекти – юридически, финансови, счетоводни, технологически, икономически, осигуряване на политически ажиотаж и протекции, секторна експертиза, международно сътрудничество, кадрово осигуряване, сигурност и т.н.

„Пипало“ № 3 – *Изпълнение*

Тук се включват на първо място онова, което можем да наречем **бизнес-тялото** на ОМК: кръг от водещи компании от индустрията, строителството, транспорта, селското стопанство, туризма, търговията, застрахователните и лизинговите дружества, развойните центрове и т.н. от светлия сегмент на дейността. Най-често те са капиталово, мениджърски, експертно зависими от ОМК фирми, в центъра на които обичайно стои една частна банка, пряко или косвено собственост или съсобственост на ОМК. Т.е. това е скелета на законния бизнес, който почти не се различава от този на нормалния пазарно ориентиран бизнес, освен по по-голямата централизация на стратегическите решения. Към тях се присъединяват още и няколко кръга от средни и малки предприятия, избрани за крайни изпълнители на поръчки от водещите, чиято капиталова и мениджърска зависимост от ОМК не е задължителна.

Тук е мястото и за организирането на незаконни (на границата на закона) производства, покрай законните или отделно от тях, нелегална (не съвсем легална) търговия със стоки и услуги собствено производство или чуждо такова, оказване на специфични

услуги, създаване или използване на съществуващи контрабандни канали, данъчни измами и протекции, пране на пари и др. под. Този сенчест бизнес добавя стойност към чистия бизнес, която понякога е твърде значима част от цялото.

Тук е и **програмно-целевият езекутивен мениджмънт**, чиято главна задача е да гарантира координация на взаимодействието „чист бизнес“ – „тъмен бизнес“ – „протежиране от страна на държавата“ – „международна сътрудничество“. Не е здравословно много, много да си завирам носа в тази тема, но не е тайна, че работи като договаряне на комисионни, даване на подкупи, диктовка на нормативни документи т.н. се нуждаят от сериозен мениджмънт.

„Пипало“ № 4 – *Протекция*

Последният елемент от тялото на октопода има следната цел: **да създаде и поддържа благоприятна външна среда за успешното функциониране и развитие на ОМК**. Това включва:

а) политическа протекция, което може да означава:

- Създаване на собствен политически субект – партия или подобна структура, която е основно оръжие на ОМК за установяване на контрол над държавата. Този метод се оказва твърде скъп и не съвсем надежден в средно и дългосрочна перспектива, а има и лош публичен имидж,
- Завладяване на някои от съществуващите партии и коалиции, чрез поемане на част от финансирането на нейния апарат, финансиране на предизборни кампании, поемане част от издръжката на подбрани партийни функционери, проектно корумпиране при нужда на част от влиятелни партийни дейци (плащане за свършена конкретна работа),
- Лансиране на доверени на ОМК лица за предни позиции в кандидатските листи на партиите преди избори,

- Имплантиране на подставени лица в структурите на други партии, извън подобраните, които да служат като способ за оказване на влияние върху позициите на тези партии по важни за ОМК политически въпроси.

б) административна протекция:

- Съдействие при назначаването (избирането) в държавния апарат – парламент, митници, данъчни, защита на конкуренцията, финансов контрол, полиция и други спецслужби, прокуратура, съд, министерства и ведомства, местна власт и т.н. на излъчени от ОМК кадри със скрито персонално възнаграждение и други бонуси. Това можем да наречем „персонално зарибяване“ на държавния апарат с „наши хора“, които имат зададени, предварително проектирани действия при изпълнението на съответните им професионални ангажименти по места,
- Тематични „обработки“ на държавните органи преди вземане на важни за ОМК решения с помощта на „целеви стимули“ за влиятелни длъжностни позиции,

в) медийна протекция, което означава или закупуване на цели медии, или специално насочване на финансови потоци за реклама към заемащи „правилни“ позиции в публичния дебат медии, подкупване или сплашване на главни редактори и/или отделни журналисти за лансиране на благоприятни за ОМК позиции по конкретни въпроси, представляващи едновременно публичен интерес и интерес за ОМК, пускане на дезинформация и контра-дезинформация, тролене и т.н.

г) специална протекция, която се налага при предстоящо вземане на извънредно важни за ОМК решения от страна на държавата – отделни закони, големи публични инвестиции, външно-политически решения с дълготрайни последици и т.н. Тогава се формират специални координационни щабове и мобилни групи за натиск, които трябва да оказват влияние, по възможност решава-

що, при избор на изгодни за ОМК държавни решения и да подтикнат общественото мнение в желани от ОМК посоки.

И за да стане ясен целият профил на ОМК като октопод, сме длъжни да изтъкнем и *главата* – „*ядрото*“, което представлява център за вземане на решения, които придават конкретност и целенасоченост в дейността на ОМК, служат като стратегически и тактически ориентири за всичките 4 пипала. Там нещата са напълно невидими за публиката – нито кой участва, нито как се взема решение, нито как се предава за изпълнение вече взетото решение, нито как се отчита изпълнението (неизпълнението) му. Това е волята на ОМК, както биха се изразили Ницше или Шопенхауер. Тя е невидима, категорична, най-често безскрупулна сила.

И сега да обобщим: у нас действат поне 3-4 големи и не по-малко от 10-на по-малки октоподи, които сумарно владеят доста над 1/2 от националното богатство, поне 2/3 от националната икономика, които държат в ръцете си цялата политическа система, разглеждайки партиите като организации за приватизиране на публичния мениджмънт, които владеят пряко или косвено всички влиятелни масмедии – хартиени, визуални, електронни. За тях парламент, правителство, съдебна система, местна власт, банкова система и т.н. са помощни средства за постигане на техните олигархично-мафиотски цели. И дали те съумяват да се съгласуват, парцелирайки своето влияние и ползи (при спокойни времена) или воюват помежду си с всички достъпни им средства, включително и с влиянието им върху държавата (което става при по-бурни времена), това накрая за повечето от нас е без значение.

Мисля, че знам какво трябва и какво не трябва. Както зная още и че *у нас възможните политики са вредни, а полезните са невъзможни*.

Въобще не ни трябват „мирен преход“, „нежна революция“, „ненасилие, съгласие, консенсус“, „широки и големи коалиции“ и други подобни евфемизми на ганьовски гьонсуратлък, безволие, страхливост, левичарски европеизъм, безотговорност и бездейност.

Знам и какво ни трябва: **силна, национално отговорна, смела и честна централна власт, нова съдебна система, държавници, които ще се изправят срещу ОМО** и без буквално да „режат глави“, да им кажат: „момчета до тук беше, каквото заграбихте, заграбихте, но вече няма – спираме дейността на държавата с всички офшорки, зад които се криете, осветлете се, да ви видим кои сте, регистрирайте се тук, подпишете споразумение за съдействие при провеждането на следните реформи в България (списък с основните промени в държавата), поемете отговорността си за изпълнение на сключеното споразумение. Който иска, иска. Който не иска, ще го забраним у нас и ще водим дела срещу него навсякъде по света докато му вземем, каквото можем.“ Тези истински държавници ще трябва да си осигурят международна подкрепа и да поемат задължението, че ще се оттеглят от властта след определен, договорен международно срок от време.

Дали обаче има кой да свърши тази работа у нас? Ако не се намери, както за жалост съм сигурен, че ще стане, защото не виждам и следи от подготовка за такова нещо, нещата ще продължат както досега.

2. Имаме ли потенциал за национален суверинитет?

За националистичното (патриотарското) българско съзнание въпросът звучи кощунствено, а за космополитния елит, изпаднал в родова амнезия – безсмислено. Струва ми се обаче, че за мнозинството днешни българи, които нито са забравили или намразили собствената си родина, нито пък я гледат с екзалтирания поглед на националния нарцисизъм, той има фундаментално значение. Защото прекалено много станаха през последните формално свободни години свидетелствата, че колкото и прилично или даже много добре да изглеждаме ние, българите, в индивидуален план, като социално цяло сме по-скоро тъп, безпомощни и нерядко саморазрушителни. *Нито функционално, нито морално, нашият съвместен, колективен български живот изглежда нещо стойностно както за нас самите, така и за наблюдаващите чужденци.*

Почти ежедневни са илюстрациите на този извод. Има ли нещо общо между ширещите се организирана и улична престъпности, от една страна, и неразбориите и упадък в здравеопазването и образованието например, и ако има, кое е то? Има, разбира се, и това е неспособността на държавата да се справя с проблемите и безразличието и търпимостта на обществото към собствената му колективна орис. Държавата нито иска, нито може да си свърши работата като срази престъпността, спре с беззаконието и реформира изоснови социални сфери. Не иска, поради дълбоката и безнаказана корумпираност на политици и администратори отгоре додолу, а не може, заради почти всеобхватната некадърност на властния елит, глуповато гледащ надменно и презрително към естествените, самовъзникващи и властно независими професионални елити в обществото. При това положение и когато качествени хора случайно

попаднал в партийнополитическа среда, те биват съвсем не случайно отхвърляни или изолирани като чужди тела, за да не развалят „бизнеса“ и рахатлъка на т.нар. политическа класа.

А какво прави в това време обществото или по-точно мнозинството от средностатистически единици, които минават за такова? Здравата част от него си гледат работата и семействата и въобще не се интересува от общи неща, политика и т.н. Тези хора са относително най-щастливи, докато обществената среда е благосклонна или поне неутрална. Когато тя стане враждебна, а това все някога се случва, устойчивостта на частния им живот се разклаща и настъпва усещането за значимостта на социалната общност. Друга част предимно гледат зашеметено, завиждат на богатите, възхищават се на мутрите, мразят партиите и политиците, смучат гроздова, докато гледат шоупрограми и сериали, слушат чалга и чакат „бат Бойко да ги оправи“, а през свободното си време, каквото имат в изобилие, оплакват участието си и кроят планове за емиграция. Трета част представлява неустойчива общност, имаща комбинация от белези на първите две. Гражданско общество като цяло практически няма или е в зародиш, а пъстрият и нарастващ сектор на НПО все още не може да изиграе присъщите си профилактична, критична, конструктивна и интегрираща роля, поради финансови, политически и други зависимости, както и поради морални и интелектуални дефицити.

Демокрацията навсякъде е в криза. Но докато в Европа и Америка тя заболя след дълги години на здраве и успехи, то в т.нар. „нови демокрации“ тя се роди дефектна и не е чудно, че по-трудно от очакванията и не много устойчиво печели обществените симпатии. Затова и в повечето от бившите социалистически страни управляват бивши или преоблекли се комунисти, от чиито редици бяха излъчени и новобогаташите, овладели незаконно и извънпазарно посткомунистическата икономическа власт. Няма как такива общества да бъдат устойчиви, ефективни и нравствени. На пазара се успява предимно не с конкурентоспособност, а с държавна и/или мутренска протекция. Големите пари се правят от контрабанда, присвояване на публична собственост по недос-

тъпни за обществото партийно криминални механизми, наркотрафик, фалшификации, държавни поръчки, силова монополизация, данъчни измами и пране на пари. Нито един от тези свръхдоходоносни „бизнеси“ не може да успее без знанието, позволение-то и участието на държавната власт. В малка България всичко се знае – и каналите, и обемите, и изпълнителите, и покровителите, и посредниците. С имена, адреси, ЕГН-та, част от сметките тук и там ..., но какво от това, че се знае!? Натрупаните по този начин пари, впоследствие се инвестират в имоти, акционерен капитал, финансово посредничество, търговски вериги, енергетика, туризъм и т.н., като така се легализират, замърсявайки неизбежно и светлия бизнес и пазарното съревнование. Защото дълго време парите вървят заедно с културата и нравите на своите собственици и носят белега на своя произход.

Политическият процес е дискредитиран. Все по-малко почтени хора избират политиката за свое поприще. Хората вече не желаят дори да гласуват и така наречените за народни представители стават избраници на все по-намаляващ брой гласоподаватели. Легитимността на излъчената по стандартните демократични процедури власт е под въпрос. Не е под въпрос обаче тяхната неефективност. Държавата не изпълнява жизнено важни функции, например осигуряване на ред, законност и сигурност, други изпълнява зле – например осигуряване на инфраструктура, а за сметка на това се занимава с неща, които не са нейна работа, например въздаване на социална справедливост.

Ще доживеем ли, питам се, правителство и финансов министър, които открито и честно да заявят на гражданството: можем да намалим преките и косвените данъци с толкова процента, но ще трябва да редуцираме отговорностите на държавата в тези и тези области, в т.ч. ще се отменят следните досегашни конкретни ангажименти на държавата. Или пък: можем да увеличим пенсии, заплати, помощи и т.н. с еди-колко-си процента, но за сметка на това ще се наложи да увеличим данъци и такси съответно с „X“ процента. Кажете сега кое от двете предпочитате и ние ще ви го

дадем. За да бъде нашият избор рационален обаче държавата, или по-скоро неправителствения сектор, би трябвало още да ни информира и колко приблизително би струвало единица благо от даден вид, ако ни го предложи пазарът и колко вероятно ще струва това същото, ако държавата ни го предостави „безплатно“. Защото във втория случай задължително би следвало да се калкулират неизбежните административни разходи, загуби от незаинтересованост и присъщите корупционни такси, които пак ние плащаме от собствения си джоб.

Само на такава рационална плоскост могат да се търсят полезните за хората политически решения и да се възвърне загубената ни вяра, че животът ни е в нашите ръце, че можем да заживеем и по-богато, и по-честно, и по-съдържателно, а и по-въдъхновено.

Спорът на политическия терен не трябва да бъдат повече идеологията, илюзиите ляво, център, дясно, партийните симпатии и антипатии, харизмата на политическите лидери, която никой не знае къде ще ни отведе, про-това или анти-онова и т.н. Мисля, че е време да престанем да схващаме политическите актьори като представители на едни или други групи от населението във властта и след това да ги чакаме да се договарят на тъмно как да си разпределят тлъстата баница помежду си и да им гледаме поразително и резилно цял мандат. Нужно е да им отрежем баницата, като рязко намалим дела на БВП, преразпределян чрез бюджета (това е впрочем и най-сигурното противодействие срещу корупцията!), да изискваме от партиите или както и да се наричат политическите организации, борещи се за властта чрез нашето доверие, да ни представят проекти за обществени преустройства, варианти за модели на функциониране на обществото като цяло и на отделни негови подсистеми. Нужно е неправителственият сектор и главно науката да разработят, експериментират и предложат за употреба комплекс от измерими показатели за качество и ефективност на предлаганите от държавата публични услуги, за да се сдобием с критерии за вярна политическа преценка и избор.

3. Без национална воля ставаме само за евротесто

Има хора, групи от хора, а и цели държави, които не могат или не искат, а очакват други да ги оправят. Съдба унизителна, но заслужена, а и неизбежна, ако не се промени идентичността, от която произтича всичко или както благоволи да отбележи веднъж „царя“, ако не се „смени чипа“.

Каквото и да разправят някои, в България сякаш да си „развиваме социализма“ кой знае докога, ако не бе паднала Берлинската стена и не ни бяха повлекли последвалите верижни събития. Така дойде 1989 г., когато ченето на Тато клюмна окончателно, а шока от промяната доведе народа до стрес, от който мнозина още не могат да излязат.

После поехме съдбата в собствените си ръце и след усилен и нагъл грабеж, под вещото диригентство на премежилите се в социалисти, социалдемократи, демократи и всякакви други, комунисти, общество и държава фалираха безславна, та се наложи да дойде МВФ, за да ни нахлузи усмирителната ризница „паричен съвет“ през 1997 г., от която периодично ни се заканват да ни освободят тъкмо тези, заради които се сдобихме с нея.

Впоследствие дойдоха НАТО и ЕС, които ни инкорпорираха набързо не за друго, а защото и те не бяха сигурни какви бихме ги натворили сами в този чувствителен за Европа, а и за света, регион, т.е. прецениха, и правилно, че е по-добре да сме вътре, отколкото отвън. Така настана времето на натовизацията, европеизацията, глобализацията или най-общо модернизацията. Само че не е толкова просто.

Ето например, периодично у нас се развихрят толкова много скандали, че поне аз се замислих дали въобще е нужно да има скандално събитие, ако са налице достатъчно скандалджии и се-

ирджии. И двете си ги имаме в изобилие. Това, което в нормалните страни се нарича дебат, тук става свада, кавга.

Да не ходиш на работа, да си получаваши заплатата и хич да не ти пука заради това, си е проблем у нас. И как да не е като примерът идва от най-високо. Царят премиер написал примерно писма до своите депутати, в които ги призовавал да ходят на работа и да спазват партийната дисциплина, т.е. да гласуват „правилно“. По същото време или малко след това, няма значение, същият или някой друг партиен лидер наредил на същите тези депутати да не ходят на работа или ако все пак отидат от скука или от любопитство, да не работят, а безмълвно и отстрани да им гледат сеира на останалите. Боже мили, какви хора си избрах да ги ръководят електорално активните нашенци.

Считам, че има две много сериозни причини за големите затруднения, които изпитваме в хода на демократичните преобразувания. Едната е културологична, а другата – политологична.

В първия случай имам предвид някои общочовешки слабости, които по неизвестни ми причини са се превърнали в устойчиви черти от характера на критична маса от българите и които са несъмнено контрапродуктивни за постигането на бърз и стабилен национален просперитет:

- Погрешно си мислим, че нашият личен, колективен и национален успех може и даже няма как да не е за сметка на другите, че за да има „Х“ повече, непременно „У“ трябва да има по-малко. За нас животът е единствено и неизбежно „игра с нулева сума“. Оттам и прекалените егоцентричност, трибалистичност, завистливост, безотговорност, търпимост към злото и даже респект към него, когато е печелившо, все неща, с които сами вгорчаваме и често проваляме живота си. Не е грях да си признаем, че твърде много българи днес емигрират или очакват да си оправят живота тук, след приемането ни в ЕС, без да се помъчат сами за това. Вместо това очакват наготово да „дойде приливната вълна на щастиято“, като следствие от „полагащ“ се жест на по-богатите към по-бедните.

- Справедливостта, така както повечето от нас я схващат, няма много общо със заслужеността. Даже по-скоро тя се разбира като състрадателност, коригираща заслуженото. По същия начин се отнасяме и към солидарността, от която се надяваме да получим и на която не ни се иска да дължим нищо. Твърде много станаха българите, които вярват, че богатата им се полагат, защото видите ли те имали нужди и някой, най-често държавата, Европа или който и да е друг, е длъжен да им ги осигури, без значение, какво те правят и правят ли въобще нещо, за да си ги набавят, без милости и без кражби. Освен това, когато все пак говорим за заслуженост, тя най-често се схваща като полагащи се привилегии за поста, който заемаме. Вижте как депутати, министри, кметове, общински съветници, мениджъри, банкери и т.н. си гласуват заплати, бонуси, служебни коли и други материални придобивки, в явно пренебрежение към рационалните бюджетни ограничения и към онова, което означава всъщност солидарността, защото това им се полагало „заслужено“. С това не искам да клеветя българското, знаейки, че има много подобни случаи и в Европа, и в Америка, но тук ги намирам за прекалено много, извънредно безсрамни, а и се поощряват, вместо да се наказват.

- Поради недоразвитостта на гражданското ни общество, неавтономността на медиите, палячовския характер на изборите, както и поради горепосоченото, ние си избираме властен елит, досущ като повечето от самите нас. После бързо го намразваме, именно защото се е оказал като нас, вместо да бъде състоящ се от истински лидери и държавници, имащи съответния потенциал за това и съзнаващи своя дълг и отговорности. Така масата сама се лишава от водачите, от които се нуждае.

Как да се преборим с тези присъщи ни недъзи? Убеден съм, **че има само един начин за това и той се нарича пазар – пазарни отношения, пазарна икономика, пазарна политика, глобализация на пазарите.** Поради иманентните си анонимност, взаимност, реципрочност и свобода на избора, само пазарът ще ни научи, че от една сделка обикновено печелят и двете страни, че

както успехът, така и провалът най-често са заслужено следствие от конкурентоспособността, че да забогатееш на пазара, а не чрез държавата, партията или престъпността е нужно много, много да работиш и дадеш, преди да вземеш. Зная, разбира се, че няма съвършени пазари, но зная още и че ако бъдат оставени без вредни политико-мафиотски интервенции и при адекватно регулиране, играещо ролята на профилактика и имуностимулатор, естественте пазарни сили, разбира се, с отчитане на цикличните колебания, сами изграждат имунитет срещу монополни и други израждания.

За да стане това обаче ***държавата е длъжна да се оттегли от права, задължения и отговорности, които не може ефективно да упражнява и които фактически отказва да носи.***

Коя политическа сила от показващите мускули вчера, днес, а както изглежда и утре, готвейки се за нови избори има смелостта и доблестта да заяви, че иска властта, за да оздрави държавата, а това неизбежно преминава през намаление на държавното преразпределение от сегашните равнища над 42 %? Някоя, естествено! И това, че вместо аргументи те папагалски сочат към Европа, където било същото, не променя този безрадостен за бъдещето на нацията факт.

И така стигаме до политологическата причина. А тя е в хипертрофията на значението, което се придава на т.нар. „легитимност“ на политическата власт и производните от този факт заблуди, че автономни групи от избиратели изпращат свои делегирани представители в държавната власт за да им свършат те там някакви полезни за самите тях неща; както и че „народните“ избраниците не са на целия народ, а на избралите ги малцинствени (не задължително в етнически смисъл) групи от народа. Любимият на някои бивш цар се изпусна веднъж, докато играеше ролята на републиканец: „Аз съм премиер на гласувалите за мен“.

В тази си част теорията на демокрацията не може да излезе от омагьосания кръг, очертан преди доста време от двама наистина мъдри и прозорливи мъже, задали нерешимите и до днес загадки, известни като „Парадокса на Кондорсе“ и „Теоремата на невъзможността на К.Ероу“. Изводът от това е: **нито е разумно,**

нито е надеждно да вървим към общото, събирайки, агрегирайки, кооперирайки, коалирайки и т.н. частите, от които е изградено то.

Политиката трябва да престане да се разглежда като битпазар на който се купуват гласове с партикуларистични обещания, щедро аранжирани от всеотдайни PR компаньонки, продаващи партийно частни блага или публични илюзии, със съдействието на популярни, но и нерядко, пошли образци. Така парламентът се пълни с къде безполезни, къде вредни артисти, спортисти, лекари, шоумени, говорители, гейове и др.под. бигбрадърски полуфабрикати.

Политиката трябва да стане пазар на идеи и програми за производство и предоставяне на публични блага, за модели за организация на обществото, които естествено засягат всички – и гласувалите, и негласувалите. Хората нямат нужда от някакви партии на власт, а от законност, ред, свобода на избор, от защита от произвол и насилие, от работеща икономика, от защита на пазара от организираната престъпност и от корупцията. Вместо да предложат подобни оферти на електората, партийните мишки, които в огледалото се виждат като тигри, са се вперили в рейтинги и твърди електорални ядра, в очакване да дойде времето, за да охранят за наша сметка своите активисти и спонсори.

4. Всяка държава е социална, а не само „социалната“

Въпреки своята популярност, *изразът „социална държава“ е семантично дефектен (както впрочем и „социалния пазар“, „социалната икономика“ и др. под., защото допуска, че има и „несоциална“ държава/пазар, икономика), а това е недоразумение по дефиниция.* Има обаче един възлов за социалната организация въпрос и той е: ако неравенствата са неизбежни и полезни, което би твърдяло идеологически непредубеденото съзнание, защо тогава се борим с тях? Защо всички общества, в т.ч. и най-либералните, очакват от държавата активна политика, насочена срещу бедността, а правителствата им отговарят със съответни реални или камуфлажни, ефикасни или не политики? Защото: държавата не е и не може да бъде невинна, когато обществото боледува, страда, деградира. Съществуват поне три фундаментални основания за социалните отговорности на модерните държави, каквато и да е тяхната типологична специфика:

1. Ветрилото на социалните неравенства се разгъва с енергията на икономиката и отразява с някаква степен на подобие разпределението и използването на икономическия потенциал на обществата. *Стопанският растеж и благополучието на хората, са далеч повече управленски предизвикани последици, отколкото природно или исторически предопределени дадености.* Особено релефно това проличава при системни трансформации, когато се сменят правилата и механизмите за контрол и регулиране, което се извършва например от 80-те години на миналия век в страните от Централна и Източна Европа. Най-обобщеният критерий за оценка на социалноикономическата ефективност на държавната политика и управление е „равнище и динамика на БВП, общо и на глава от населението“. Т.нар. „отличнички“ измежду

реформиращите се страни, сполучиха при излъчването на компетентен, нравствен и отговорен към мисията, която случаят му възложи, управляващ държавата елит, а други, като нас, да речем, се провалиха в тези опити.

2. Държавата е още по-отговорна за това **как** забогатяват богатите, **защо** обедняват бедните и **как влияе** едното и другото на посоката и темпа на икономическото развитие. По-специално, какво е относителното влияние върху социалната диференциация на: а) субектните потенциали и мотивация, б) селекцията на свободно конкуриращите се пазарни сили и в) държавното протежиране, респ. дискриминиране. *Когато в едно общество преобладават преценките, че социалните неравенства се дължат преди всичко на различия в субектните възможности, желания и воли, на конкурентни предимства (недостатъци) или пък просто на късмет (малшанс), тогава и богатството, и бедността получават някаква обществена легитимация.* В противния случай както забогатяването, така и обедняването, се възприемат като незаслужени и обусловени от престъпност, корупция, привилегии, беззаконие. Естествено тогава неравенствата се отхвърлят категорично, те са несправедливи, каквото и да означава това.

Обективен критерий за микросоциалната оправданост на неравенствата е: „корелацията между измерителите на динамиката на неравенството и на динамиката на БВП“. Ако тази корелация е положителна и значима, тогава неравенството може да се оправдае като относителна цена на растежа. И обратно, ако не е така, неравенствата са икономически, политически и морално неоправдани.

3. На никоя държава не може да ѝ бъде безразлично кога настъпва *моментът, от който мащабите, дълбочината и неоправдаността на неравенствата, стават или поне започват да стават, непоносими генериращи рискове за хората и за техния съвместен живот.* Тъкмо градусът на тази непоносимост индикира неадекватността на съответната държава и от-

чуждението на гражданството от нейната институционална участ. Естествено, има се предвид не въобще социалното неравенство, което е налице и в най-благоденстващите общества, а неоправданата, неконтролируема, маргинализираща и отчайваща бедност, която тласка големи групи хора към аутизъм, престъпност, алкохолизъм и екстремизъм (имплозия на обществата или към масирана и обезкръвяваща нацията емиграция – експлозия на обществата).

От казаното следват няколко принципни извода, които схващани в единство помежду им, образуват основите на рационалната, ефективната, устойчивата и прагматичната държавна социална политика, която бих нарекъл *субсидиарно-стимулираща*:

1. Тя е допустима, само ако и доколкото води до или благоприятства за икономически растеж, защото без необходимите и достатъчни материални предпоставки, никакво преразпределение не може да е ефикасно в перспектива, не само за донорите, но и за бенефициентите.

2. Тя трябва да съдейства на пазара да функционира, свободен от дискредитиращи действието му като универсален социален механизъм за равноправен и реципрочен („win-win“) обмен на дефицитни стойности и ценности. Колкото и недостатъци да има, пазарът генерира стимулиращи и преодолими във времето конкретни неравенства, докато държавната власт плете мрежа от корупционно обременени, морално незащитими, непродуктивни и много трудно преодолими неравенства.

3. Нуждаещите се от държавно социално подпомагане следва да бъдат прецизно установени и разделени на 2 групи, спрямо които ще се прилага различно съдействие: а) хора с непоправимо увредени възможности за самовъзпроизводство – трайно болни, инвалиди, самотни стари хора и деца – сираци или изоставени от родителите си и б) хора, временно изпаднали в състояние на абсолютна бедност, но със съхранен личен потенциал за рециклиране или повишаване на трудоспособността – безработни, лица с временна нетрудоспособност, многодетни бедни семейства, ученици и студенти от бедни семейства.

Социалните помощи за първата група нуждаещи се трябва да бъдат безусловни и сигурни, в парично или натурално изражение, но достатъчни в крайна сметка за скромно възпроизводство, съобразно стандарта на обществото в момента на подпомагането.

Социалните помощи за втората група нуждаещи се би трябвало да са временни, условни, допълващи усилията им за възстановяване на загубена трудо – и конкурентоспособност. Размерът на тези помощи не бива да достига или дори доближава до държавно определената или статистически наблюдаваната минимална работна заплата, за да не се подкопава готовността за труд в обществото.

Категорично следва да се отклоняват от държавно социално подпомагане безработни, които отказват предложена им работа, за която те са физически годни, лица, използващи не по предназначението им целеви помощи, както и извършилите престъпления лица. Социално неприспособимите бедни – клошари, наркомани, алкохолици е др. под., да бъдат поощрявани за живот в терапевтични комуни и други малки локализирани общности, където да се ползват от премерени хуманитарни услуги от държавата и от благотворителността на гражданското общество.

4. Специално внимание заслужава *държавната политика в областта на образованието, преквалификацията и повишаването на квалификацията, като инструменти за противодействие срещу бедността, причинена от пазарна непригодност*:

- Отпадането на все повече деца от училище и то още в началните години, преди постигането на елементарна грамотност, е не само частен, но и публично-държавен проблем. Намирам например за уместни законосъобразни мерки за държавно насилие над родители, занемарили от примитивизъм и оскотяване грижите за собствените им деца – лишаване от родителски права, облекчено осиновяване, отнемане на социални помощи и др. под.

- Допълване на съществуващото бюджетно финансиране на висшето образование с: а) система на държавно гарантирано студентско кредитиране, б) договори между университетите, в т.ч. факултети, департаменти и катедри от една страна и публичния и частния сектори, в т.ч. министерства, кметства, корпорации и други комерсиални структури, от друга страна, за подготовка на договори-рани по вид и брой бакалаври, магистри, специализанти, докторанти, в) целеви субсидии и стипендии за университетите и за студентите при строго определени и прозрачни условия, от страна на държава, неправителствени организации и бизнес.
- Повишаването на квалификацията и преквалификацията трябва да се кофинансира и координира от държавата и бизнеса, който ще потребява новата квалификация, а изпълнението на програмите за обучение да се възлага с конкурс. Така държавата ще се включи в образователния пазар, а няма да се опитва да го замести.

5. Държавната политика е длъжна да подрежда своите приоритети според нужното за обществено оздравяване и прогрес, а не според пошлите съображения на популизма и социалната демагогия. За България например в настоящия момент, несъмнено предимство трябва да имат младите и тяхната заетост и доходи, пред възрастните и техните пенсии. Изборът естествено никак не е лесен, но той се налага императивно от самия живот. Оптимизирането да речем на републиканския бюджет има 2 страни – на приходите и на разходите: не може да растят държавните разходи, а да намаляват приходите. Натоварването на работните заплати с неприемливо високи социални плащания се натъква на обяснимата съпротива както на бизнеса, от който се очакват инвестиции и създаване на заетост, така и на наемния персонал, получаващ най-ниските заплати в Европа. Но вторачилите се в своите партийни и лични рейтинги политици са слепи и глухи за тези императиви.

Така в общи линии изглежда тази социална политика на държавата, която нарекох „субсидиарно-стимулираща“. Тя не маже с мехлем раните, както прави „социалната“ държава, нито наблюдава с малтусианско безразличие агонията на победените, както постъпва либертарианската държава. Практическото осъществяване на субсидиарно-стимулиращата социална политика е невероятно сложна задача. Тя не може да разчита на солидна и трайна електорална подкрепа и представлява „политическа екстра“, която не могат лесно да си позволят професионалните политици. Но тъкмо това обстоятелство е лакмус за проверка на истинската стойност на елитите, то е предизвикателство към тяхната способност да надмогнат популистките инерции и демагогските изкушения, съпътстващи демократичните практики и традиции, на които е богата европейската история. Същинската, а не показно-декларативна борба с бедността обаче се нуждае от политическо мъжество.

5. Следизборен махмурлук

Всички избори у нас от 1989 г. насам без изключение са били от типа „протестен вот“, под което се разбира отхвърляне на управлявалите до датата на изборите. И никоя партия или коалиция, които са били на власт цял мандат или част от него, не са били преизбирани веднага след това.

Нека се опитаме да проумеем логиката на българското електорално поведение. За мен няма никакво съмнение, че става дума **за последователно и неизменно издавана обществена присъда:**

- над действащия модел на ритуална политическа демонстрация и картелирана на партийна и криминална основа квазипазарна икономика, компрометиращи свободата и правещи недостъпно благополучието за по-голямата част от българското население,
- на неприемливо ниското качество на т.нар. политическа класа, неспособна да излъчи и номинира достойни за мисията си хора начело на държавата,
- на недопустимо ниското качество на държавното управление в страната, произвеждащо скъпо и прескъпо публични блага и услуги за гражданите и бизнеса.

Едни партии и личности биват ту качвани на власт на мястото на управлявалите зле преди тях, ту сваляни от власт заради това, че не са оправдали обществените очаквания, които всъщност никой не се опитва да дефинира предварително, още по-малко да следва, след като е спечелил изборите.

Какви обществени дефекти причинява това въртене в кръг вече 25–26 години? Причините естествено са си у нас самите.

Първо, ние така и не се разделихме с комунистическото си минало, а го продължихме „в нови условия“ – със същите фамилии, техните наследници и приближени начело, с неясни идеи за бъдещето на народ и държава, със същата нагласа да се ползва

безогледно държавната власт за лично, семейно и групово облагодетелстване. Това изглежда е цената на т.нар. мирен преход (от комунизъм към някакъв мутант), с който БСП и нейните импанти в техните партньори или опозиции се гордееха някога, а някои лицемери продължават и до днес. ***Без истинска раздяла с миналото ще продължим да си гоним опашката.***

Второ, ние така и не разбрахме що е „ляво“ и „дясно“ в политика, икономика, социални отношения и побързахме да се откажем от тях като нещо вехто, демоде и въобще непотребни разделения, преди въобще да схванем за какво става дума. Всъщност най-настъргваните противници на класиката „дясно/ляво“ бяха хора, които никога не са схващали нейния смисъл като два противоположни, но неотделими един от друг начина за структуриране на обществената система, отреждащи различни роли, функции и отговорности на съвременната държава. Така се сдобихме с идеологическа слепота и наивност, които ни превърнаха в лесни за манипулиране и употребяване, предани или безучастни следовници на всякакви „лидери“, излюпили се отвътре или отвън.

Трето, ние лесно се хванахме на въдицата за вредата от двуполусния политически модел, основан на разликата между „лявото“ и „дясното“, и така бяхме умишлено заразени от политическа слепота и наивност, благодарение на която правим едни след други безумни политически избори, докато накрая се отчайваме от собствената си политическа импотентност и започваме постепенно да се отказваме от участие в избори въобще. В разумните страни – тези с двуполусна политическа система, когато някои са недоволни, гласуват за противоположната сила – алтернатива на статуквото, а в страни като нашата се избира най-често между лошото, но познато старо и някакво безформено „ново“ което може да се окаже и по-лошо от старото.

Има ли изход от капана, в който попаднахме след 1989 г.? Има, но не е сигурен. Той ще дойде не след „насилственото ни демократизиране“, което замислят някои псевдодемократи с въвеждането на задължителното гласуване, на електронното гласуване и др. под., а когато в България:

- се роди и отгледа нов, адекватен на строгите изисквания за рекрутиране и нямащ нищо общо с бруталния държавен, партиен, мафиотски, медиен и корпоративен ажиотаж национален елит, който да включва най-квалифицираните, най-умните и най-почтените български граждани. Тъкмо този елит и никой друг би могъл да даде алтернатива и надежда на обществото, затънало в момента в блатото на долнопробно ниското качество навсякъде – в икономика, администрация, съдебна система, наука, образование, изкуство, спорт, шоу, а естествено и в политиката. Господството на „ниската класа“ у нас се дължи на търпимостта към, а понякога и толерирането на некадърността, безнаказаността на корупцията отгоре и отдолу, безразличието и пълната безотговорност на всички към/за всичко. Когато достойни и градили десетки години наред собствената си професионална и гражданска репутация хора, обединени от чувството си за дълг пред идущите поколения, изградят нови стандарти за обществено необходимо, полезно и позволено. А също и когато тези стандарти станат по волята на общественото мнение задължителни за политиците, тогава демокрацията ще покълне и у нас.

- се появят нови, автентични политически лидери, доказали се предварително на пазара и/или в гражданското общество като професионалисти в нещо, като бизнесмени, мениджъри или влиятелни общественици, на които да повярват хората, че могат да ги водят натам, където сочи елитът, а не към частните им – лични и групови (местни, корпоративни, социални или етнически) интереси, както е било неотменно досега. Тогава навярно няма да е толкова лесно хора с очевидна интелектуална и морална недостатъчност да изкачат до самия връх на държавата.

- се наложи под влиянието на новите елити и лидери нова социална, икономическа и политическа култура в страната ни, при която най-сетне разберем, че мъчейки се да оцелеем или успеем поединично или на малки групи, ние можем единствено да се затрием като нация и когато разберем, че всеки един от нас зависи многократно повече от другите, отколкото те от него. Това за жалост не може да стане лесно и бързо. На всичко отгоре може и да не стане.

6. Посткомунистическа суматоха

Посткомунизмът се оказа странно за живеещо време – нито толкова страшно, колкото си го представяха преди това комунистите, нито толкова щастливо, на каквото се надяваха антикомунистите. Повечето от останалото мнозинство наблюдаваха с намаляващо любопитство ставащото, защото не вярваха, че то засяга съществено живота им. Да победиш или да оцелееш в това състезание наречено живот, бе тяхното лишено от политически предпочитания верую. Най-младите и амбициозните виждат в посткомунизма свободна за излитане писта или поне свободни за преминаване граници, без задължение да се върнеш. На най-екзалтираните протагонисти на прехода, особено в началото, им се привиждаше някакъв фатален Рубикон, отвъд който се задава системно зададено благополучие, а назад остават също така системно предопределените упадък и нишета. За морално попридирчивите, които по правило не са настроени за безмилостна борба, той се оказва неособено хигиеничен. За други значително се разшириха възможностите за себеизява и реализация. А за едно намаляващо малцинство, склонни към размисъл хора, пък е прелюбопитен с неочакваността и непредвидимостта си процес за наблюдение и анализ, обещаващ познание за невидимото. Винаги има хора, които обичат да си задават въпроси и безкористно да търсят отговорите им. Тези хора вярвам, че все още четат и за тях е предназначен настоящият текст.

Вече изминаха 26 години, откакто всички българи бяха уведомени, че са свободни, че не съществува чл. Първи, че даже и Тодор Живков не е на власт. Какво стана след това?

Въпросите са много: а) ние в България развиваме ли се през този период от време или не се развиваме, б) ако отговорът е положителен, то в каква посока е развитието ни: към някакъв вид капитализъм, към някакъв вид социализъм, към някаква комбинация

от капитализъм и социализъм или към нещо друго, още по-трудно за дефиниране, в) ако не се развиваме, защо е така – защото не искаме, защото не можем и т.н., и т.н.

Моего мнение е, че *ние се развиваме в посока към една изключително злополучна симбиоза от изроден капитализъм и деградиран социализъм.*

Капитализмът ни несъмнено е изроден поради следните причини:

- Нашата икономика е толкова „пазарна“, колкото кой да е от българските олигарси е забогатял от пазарна конкуренция, т.е. никак. За наше и европейско съжаление днес можем да кажем със сигурност, че евробюрокрацията ни призна официално за „функционираща пазарна икономика“ по причини, в които отсъстваха икономически аргументи, а политическите съображения се оказваха със съмнителна далновидност.

- В нашия пазар се влиза лесно (действащо при нормалните пазари правило) само когато държавна власт, чиновници и особено местни или секторни „икономически величия“ (станали такива не на пазара, а с „разрешение“ или „препоръка“ от някого – сега или някога), благоволят да позволят. А те разрешават, ако и докато си им подчинен и ги обслужваш по подсказан от тях начин.

- Конкурентоспособността в нашия пазар идва извън него. Първо, от фирмите-майки в други страни, чийто поведение, имидж и бранд трудно могат да бъдат оспорени или дискредитирани от местните „пазарни величия“. Второ, от страна на българската държава – централна и местна, респективно от режисиращите нейните действия задкулисни сили, които в други страни се наричат сива, черна икономика или мафия, а у нас – „уважавани и влиятелни бизнесмени“ или „най-големи данъкоплатци“. Който е протезиран от тях печели „на пазара“, другите като правило губят.

- От нашия пазар се излиза по начин, подобен на този при влизането – не по искане на кредиторите и с независимо решение на съда, а с „политически“ (?) решения, с рекет, заплахи, със задкулисни „споразумения“ и други подобни практики, отдалечаващи ни прекалено от стандартите на модерния капитализъм.

Социализмът ни пък е деградирал, за което говорят следни обстоятелства:

- За социализъм у нас говорят най-много онези политически дейци и обществени активисти, които нямат никакви реални намерения да го въвеждат или възстановяват на практика. Т.нар. „леви“ или „ляво-център“ партии, движения, коалиции и т.н. както самите те се обозначават, са всъщност социоконструкти на най-едрите български капиталисти, на новобългарската плутокрация, която всъщност се оказва най-често една едра клептокрация. Как и защо им вярват обикновени хора, та гласуват на избори за тях, си остава една от тайните не само на българския „преход“.

- Голяма част от лявоориентираното българско население не е такова по идейни или религиозни причини, както е на някои други места по света, а по инерция, наследство, от завист към богатите, от слаб личностен потенциал, обуславящ потребност от закрила, от мързел, кариеризъм и/или от политически амбиции. Можем да се досетим, че социализъм, построен от подобни хора, няма да е много вдъхновяващ и навярно ще прилича на живковия от преди 89-та.

- Нашите социалисти изобщо не обичат равенството, колкото и да развяват червените знамена. Те „играят“ против капитализма само защото по този начин се надяват да се сдобият с привилегии, защиты и власт, които ще ги направят по-важни, по-силни, по-заслужили и по-богати от останалите.

- Нашият социализъм, никога не е бил национално отговорен. Той бе „интернационален“, докато го имаше СССР, днес станал „европейски“, утре кой знае какъв би станал, но никога не е бил и няма да бъде „български“!

* * *

За да вникнем в логиката на посткомунистическата действителност, която трудно ни се разкрива и това ни подвежда да грешим, приемайки за удобство, че нея просто я няма, нека си представим обществото като мрежа от непрестанно взаимодействащи

си субекти – индивиди, групи от индивиди, организации, групи от организации, държава, пазар и гражданско общество (виж по-нататък Снежинката $Sx(t)$). За да функционира и се развива успешно едно общество, отношенията между посочените субекти трябва да са осигуряващи им *взаимно полезно възпроизводство*, т.е. да са балансирани по линията „вход – изход“ или „взел – дал“. Те също така трябва *да са продуктивни, т.е. всяко взаимодействие да създава „добавена стойност“ или синергичен ефект, надхвърлящ сумата от ефектите за всеки участващ субект поотделно*.

Сред всички изброени субекти най-значими за системния анализ се считат последните три – държава, пазар и гражданско общество. Тъкмо в тяхната специфичност и взаимни влияния се крият голяма част от загадките на общественото функциониране и развитие, от които силно зависи личното ни усещане за щастие или нещастие. Задължително е да се познават същностните характеристики на пазара, държавата и гражданското общество, независимо от особеностите на конкретното обществено устройство и от всевъзможни идеологически замърсявания, за да може впоследствие да се уточняват и различават фактическите социални действителности.

Как изглеждат тези възлови социални субекти и техните взаимодействия в обществото, което наричаме посткомунистическо днес в България?

Пазарът или по-скоро онова, което наричаме пазар, няма много общо с типичните за автентичния пазар черти. Къде сбъркахме и сбъркахме ли въобще, та се получи този фактически сурогат на пазар, от чиято несъстоятелност следват по неизбежност цял куп неблагоприятия и злополуки навсякъде в живота?

Първо, следва да сме наясно, че когато се създават „автономни“ пазарни субекти в една среда не само без, а и с от много години инкриминирана частна собственост, напълно обяснимо е те да бъдат политически продукт, защото няма как и откъде да се вземат наготово, неполитически такива. И ето как изведнъж капиталисти

станаха бивши партийни секретари, държавно-партийна номенклатура, директори на държавни предприятия, ченгета, бандити, „леви“, „десни“ и всякакви други политици и тяхното активно обкръжение, както и някои „оправни“ хора извън упоменатите среди. Това бе път, по който минахме не само ние, а и всички останали бивши соцстрани и си мисля, че той беше колкото незаслужен и неефективен, толкова и неизбежен.

Второ, най-лошото у нас дойде след това, когато все едно как формираните пазарни субекти, излязоха на пазара. Можеше да се заиграе условно честно и по правилата, спазвайки неблагоприличния и дълбоко циничен, но адекватен на описаните по-горе условия, принцип – „който краде, краде, на който му дадох, дадох, вече има пазарно състезание, да спечели, който може и заслужава, а който не може – да загуби откраднатото или подареното му, като същото би могло и да попадне в по-подходящи ръце“. Но не би! И то не от стремеж към възмездие или от морално неудобство. Просто се оказа, че който е станал с „решение“ капиталист нито иска, нито може да бъде наистина такъв, а предпочита да стане „олигарх“, т.е. да се прави на капиталист под чадъра на държавната власт – централна и местна и със съдействието на готовата на всичко престъпност – със сини или бели якички, със сертификати за експерт-счетоводители, с банкови лицензи или с бухалки в ръцете, безскрупулни адвокати, подкупни и/или уплашени съдии и „държавни служители под прикритие“. Всъщност, същото го искаше и самата държавна власт, защото на хората, които я представяват, това бе изгодно, колкото и то да бе в явен конфликт с институционалното и предназначение.

И накрая, най-важното, трето – когато второто вече е допуснато, т.е. когато олигарсите са овладели държава и пазар, а отдолу се вижда единствено отчайваща безпомощност и примирение, ***реформите в политика, държавна администрация, съдебна система и т.н. стават невъзможни***. Поне по стандартните за демокрацията процедури. Просто няма легален и легитимен властен ресурс и воля за подобни трансформации.

Новата българска държава и нейните действия са неразбираеми, непредвидими и непоследователни. Тя отблъсква с некомпетентността, неефикасността, корумпираността, безотговорността и безскрупулността на заетите в нейните структури изпълнители. Тя или въобще не осигурява на хората публичните блага, заради които те я издържат и понасят, или пък, когато все някак си го прави, това става крайно некачествено и прекалено скъпо в последна сметка за потребителите. За мен държавата ни е поразена и то в напреднал стадий, от СУН (Синдром на управленска недостатъчност) – придобита и наследена. Тя нито може, нито пък иска да върши онова, което другите държави по света вършат за своите граждани. Защото у нас огромното мнозинство от т.нар. „държавни мъже“ (политици, депутати, министри, кметове, управители, магистрати и т.н.) се заемат с „тежкото бреме на народни водачи и съдници“, за да успеят лично те. А „успехът“ те го разбират като: господство над другите, задоволяване на славолюбието и разбира се – забогатяване, колкото е възможно повече и по-бързо от другите. Това са неща, очевидни за огромното мнозинство от хората, имали съдбата да се родят българи.

Гражданското ни общество, в най-добрия случай, все още е в зародиш, не се е институционализирано като автономно и съпоставимо по сила и влияние с държавата и пазара. Затова ми се струва, че въобще е твърде пресилено да се говори за него като значим фактор у нас. То най-често е казионно, доколкото е иницирано и/или финансирано от държавата, корпоративистко, доколкото е заченото по волята и с парите на олигарсите, зависимо от неясни, чужди интереси, когато цял куп НПО-та се издържат от трудно идентифицируеми финансови центрове. Като цяло то е незабележимо и безсилно.

И така, в тъканта на обществената кохезия намираме: **слабо гражданско общество, изроден пазар, безконтролна и неефективна държава.**

Трите социални субекта са потенциално и реално ефективни само във взаимодействие помежду си и са склонни да дефек-

тират в противния случай. Действащи паралелно и относително автономно, те се предпазват едни други от автоимунни аномалии, които се развиват вътре във всеки от тях поотделно. Могат и като правило периодично го правят, да се провалят както пазарите, така и държавите и гражданските общества. Тази възможност като правило се реализира, рано или късно. Особено често става това, когато отсъстват мониторинга и регулацията от страна на останалите два субекта.

Кой прави и трябва да прави реформите в едно общество?

Не споделям преобладаващото мнение, че масовият политически активизъм е добро, а аполитичността – зло. Описаното в историята минало, а и настоящето, ни показват доста недвусмислено, че мнението на 2, 20 или 200 милиона души не е по презумпция по-добро (по-рационално, по-ефективно, по-полезно и т.н.) от мнението на 200, 20 или пък 2-ма души. Всъщност аз съм убеден тъкмо в обратното, но съзнавайки изключително малката вероятност да се попадне на „верните“ 200, 20 или 2-ма души, отстъпвам от разумно предпочитаемия идеален елитаризъм в полза на по-малко плашещия реален демократизъм. Но пък колко ли трябва да си наивен, за да вярваш, че единодушното мнение на 100 несведущи по даден въпрос, е по-важно от мнението на един, единствен сведущ (това за размисъл на любителите на референдумите в политиката!)?

Ако хората бъдат изкусени или задължени, както им се привидява като подходящо на някои демократолози, да се отдадат на политиката повече, отколкото те са преценили за нужно, това неминуемо ще предизвика упадък на демокрацията, защото неоправдано ще засили значението на публичните блага, на публичния мениджмънт и на политическата власт, в ущърб на частните блага, на пазара и на гражданското общество. Никак не ми изглеждат маловажни и моралните издръжки на политическия активизъм. Съблазняването на хората с ползите и изгодите от прякото или косвено участие в публичната власт и управление, действа несъмнено развращаващо.

Убеден съм, че по-важно от политическата активност на масите е способността на едно общество да идентифицира надеждно и да овласти с доверие, с публични ангажменти и с отговорности, „правилните“ елити, лидери и мениджъри – способни, смели, образовани, доблестни и волеви.

Може да се очаква, че реформирането ще започне по някакъв начин, когато народът или достатъчна като критична маса част от него, заяви по недвусмислен начин, че нещо не му харесва, да кажем най-общо, не му се иска да живее „така“. При това заявлението следва да има формата на категорично изискване, а не просто хленч. Т.е. да се каже на управляващите, които носят естествена отговорност за нещата в публичната сфера, че или трябва да внесат желаните отдолу промени или ще им се наложи да престанат да бъдат управляващи. Освен всичко друго, предизвиканите по този начин реформи, биха могли да се надяват на желаната от всички реформатори подкрепа отдолу. За да се случи това обаче трябва да има зряло, силно, независимо и влиятелно гражданско общество, формирало се под влиянието на свободни по дух хора, съзнаващи своите публични интереси и притежаващи волята да ги отстояват и защитават колективно. Каквото, както вече споменах, няма в България.

Ако това не се случи обаче, все още има шанс реформите да се проведат. За целта обаче е задължително действащите ръководители – политици и мениджъри, да бъдат визионери, да притежават лидерски потенциал и благодарение на тях да поведат масите по пътя на нужните реформи в обществото. Надеждата е, че мнозинството ще им повярва и подкрепи в хода на реформите, което разбира би могло да се случи, ако и доколкото положението му се подобрява постепенно, вследствие на промените, проведени „отгоре“. Тъй като обаче реформирането започва без никаква подкрепа отдолу, на властта ѝ се налага да прави промените по силов, административно-политически, път. Не трябва да забравяме, че историята е пълна с примери за реформи, осъществени по този начин. Проблем пред този тип реформаторство в страни като на-

шата обаче представлява: първо, че глобалната демократична парадигма, политическите лидери и елити в съвременния свят, смятат за неприемлива подобна алтернатива и второ, че не се виждат в реалността дори и контурите на нужните национални лидери, способни да изпълнят подобна задача. Ироничното в случая обаче е и това, че горе-долу същото е положението, когато реформаторският импулс идва геополитически – като натиск отвън. Да речем от ЕС, който чрез политически, икономически, административни, консултантски и др. под. стимули, респ. санкции, се опитва да тласне нечие национално развитие в желана от него – на ЕС посока. Инструментално се търси практическото съдействие на подходящи (съ-)изпълнители сред националната политическа класа и сред местните елити, както и път към общественото мнение. И това става днес пред очите на всички. Но за съжаление светът и в частност Европа са затънали в егоцентризъм, самодоволство или страх, както и в парализираща ги бюрокрация, за да се надяваме на истинска помощ отвън.

Да допуснем, че по някакви причини, реформирането все пак е стартирало или е готово за стартиране. Тогава става актуално неговото управление. *Реформаторският процес се нуждае от качествен и ефективен мениджмънт, за да не се окаже „вятър работа“.*

Преди да започнат коя да е реформа, управляващите се нуждаят от сериозен диагностичен анализ на управляваната система (подсистема), който да дефинира ясно кои са нейните силни и слаби страни, какви са рисковете и шансовете пред нея. Само ако и доколкото сме наясно по тези въпроси, може да се пристъпи към обосновано и защитимо формулиране на целите на реформирането, т.е. такива промени в обектите на управление, които да подобрят представянето им и да увеличат шансовете за постигане на по-висока резултативност и ефективност в бъдеще.

След като знаем какво и защо искаме, идва времето на съответните инструменти за провеждане на реформите – стратегии, политики, планове, програми, проекти, финансиране и админи-

стриране на промените, както и непрестанен контрол върху резултатите. Няма никакъв смисъл от отделни, частични, системно необвързани или волунтаристични програми и проекти, плод на лични амбиции, лобистки натиск и ярък израз на управленска некомпетентност, „реформи“ тук и там.

Когато реформирането протича в условия на недоверие „отдолу-нагоре“, каквото по мое мнение е положението у нас, тогава надеждите за неговия успех нарастват, ако се започне „най-отвисоко“, тъй като докато там не се промени нещо съществено, безсмислено е да очакваме, че „долу“ нещата ще тръгнат към подобрене. Такова е например значението на **реформите в напълно дискредитираната правораздавателна система** в нашата страна и в **спешното оздравяването на болния от монополи и квазимонополи пазар** и неговото освобождаване от тормоза на могъщи корпорации, администрация, престъпност и партийно-политически вмешателства. *Без нужните реформи в съд и пазар, всички останали опити за реформиране ще имат най-много леко обезболяващ, но не и лечебен ефект.* Тъкмо те биха могли и да възвърнат, поне донякъде, загубилите се през комунизма и посткомунизма престиж и авторитет на държавата, като обслужваща обществените потребности институция. А това със сигурност би подтикнало напред и другите необходими реформи, като например, тези в здравеопазването, в пенсионното осигуряване, в образователната система, в политиките за осигуряване на икономически растеж и т.н. За жалост политиците в България нито желаят, нито могат, дори и да желаят, да извършат подобни реформи, което е видно за мнозинството граждани, загубили надежда в държавата си.

* * *

Не е лесно на различим **реформаторската мимикрия**, чиято цел не е промяната, а симулацията ѝ, от **автентичния реформаторски дух**, чиято цел е друга – да се променяме за да се съхраним и развием. „Фирата“ в обществения живот естествено се

дължи на човешкия фактор – незнание, ирационалност от емоции, прибързаност, немарливост, корист, честолюбие и пр. или пък на човешката уязвимост под натиска на обстоятелствата. Защо реформите в публичния сектор като правило се забавят, проточват във времето и провеждат плахо, частично и мъчително? Защото са текущо партийно-политически нежелани за всички управляващи. А са такива, тъй като създават несигурност, рискове и напрежения сред самата политическа класа и в едни или други групи и слоеве на обществото, които властта оценява като електорално важни, с оглед винаги предстоящите избори. Разсъжденията на властимащите са тривиални – ако нещата вървят, макар и зле, няма нужда да се пипа, поне докато те самите са на власт.

Популизъмът или истеричната жажда на политиците да се харесват на избирателите при всички обстоятелства, *е заплахата за демокрацията, защото дава шансове на лицемерни, двулични, дълбоко погрешни и аморални политики и политици. И защото по този начин тика публичния мениджмънт към прогресивно нарастваща издръжка и постоянно западаща ефикасност.* Наложителните реформи се блокират от социални шантажи на свикнали да получават от държавата групи от населението, от управленски мимикрии, от несанкционирани беззакония, от деморализация и от безотговорност за вредни активности или пасивности. В обществата се натрупва умора от (псевдо)реформите, видна както отгоре-надолу, така и отдолу-нагоре.

Големи недоразумения в реформите причиняват също и **безсрамни, дълбоко неинтелигентни интерпретации на справедливостта.** Социалната справедливост всъщност е един болезнен и обречен опит за компромис между непостижимостта на равенствата и непоносимостта на неравенствата. В днешно време тя се опитва да игнорира спецификите на пазар и държава, да съчетава произволно равни права с неравни потенциали, да смесва конкуренция със сигурност, да противопоставя надеждата в бъдещето на страха от него, както и произволно да приравнява заслуженост с полагаемост. Усещането за несправедливост се поражда не тол-

кова от самите неравенства, колкото от тяхната неразбираемост и нелегитимност, т.е. от неверието на хората, че те са заслужени. Както, разбира се, и от размера на самите неравенства, ниския стандарт на най-бедните, отсъствието на т.нар. „средна класа“, които могат сериозно да дестабилизируют обществата.

Друг фактор, влияещ на реформирането и неговата ефективност е **корупцията** и отношението към нея. В едни общества непреклонно се борят с нея, а в други я приемат като неизбежност и шанс. В едните се поставят бариери пред корупционните нагласи и практики, а в другите се разтварят врати пред тях. В едните прогонват от политиката и вкарват в затвора корумпираните, а в другите им издават пожизнени индулгенции. В едните корумпираните биват публично и безжалостно дискредитирани, а в другите се радват на всеобщо признание и дори възхищение. В едните е много опасно да се корумпираш, а в другите е зла участ да не се корумпираш. Когато корупционните нагласи обсебят мотивацията на голяма част от живеещите в едно общество хора, тогава антикорупционните политики стават обикновен блъф, в който никой не вярва.

Авторът на този текст не е оптимист за своята страна. И причините за това не са нито психологически, нито психически, а логически. За българското общество е валидна формула, противоположна на описаната в Лениновата „революционна ситуация“, която настъпвала, когато отгоре повече не можели да управляват, а отдолу – не искали вече да ги управляват. За нас е вярно друго: *отгоре не искат промени, а отдолу – не могат да ги предизвикат.* Т.нар. „български елит“ нито е елит, нито е български. За първото вече стана дума, а второто е видно от това, че богатите и властимащи българи, които, както споменах, у нас се наричат „елит“, отдавна са зачертали България от сметките си. Те вече са изнесли навън парите си (и продължават да ги изнасят неистово и в момента), купили са си там имоти за живеене и за почивка, децата (а на по-старите и внуците) им също са извън граница, дори и имената им рядко са вече български. Седят някои

все още тук, защото има още за дозасмукване, защото са все още жизнени и енергични, за да се пенсионират. А за бизнес и въобще за сериозна и престижна работа извън България, повечето от тях не стават, докато тук малоумни идиоти им благодарят, че са избрали да живеят и работят в родината си и да служат за образец на потомците им.

Що се отнася до народа, той сериозно боледува от отсъствие на духовни опори и интегритет. Липсват нуждите за тях предпоставки – нито религиозност, нито национална идея, нито съдържаща злото ценностна система, нито професионална или по-общо социална, лоялност. Егото на нашенеца е миопично, примитивно и враждебно. Него не го интересуват другите (извън тесния кръг роднини и близки) и така егото му по неизбежност губи битката с многократно превъзхождащите го други егота. Така той си остава вечно недоволен и сърдит. Но не узрява за колективно действие с негово – лично и групово, заинтересовано или безкористно, съучастие. Заради това и не са му нужни никакви лидери и елити, към които той е не толкова недоверчив, колкото просто не ги признава. Или пък изведнъж им се предверява тотално и ирационално, натоварвайки ги с безкрайни отговорности, оневинявайки себе си за всичко, което не му харесва. Кое то всъщност води до същите последствия – народът няма истински водачи.

7. Мистерията на българските протести

В настоящия текст водещо е желанието ми да потърся отговори на въпроси като: срещу какво и кого са протестите през 2013 г., за какво и кого са те, колко и кои са протестиращите, доколко са спонтанни и/или манипулирани и от кого тези протести, имат ли шанс протестите да предизвикат нужната за обществото ни промяна и какво вижда взора ми в недалечно бъдеще.

Преди всичко се налага да си изясним честно и непредубедено какво представлява днешна България извън официалностите и дипломатията. Моят отговор е: ние сме *едно дълбоко мафиотизирано (олигархично, плутократично, клептократично – както ви харесва) общество, маскирало се като „формално демократично“*.

Това общество е естествен и неизбежен продукт на „мирния преход“, замислен през втората половина на 80-те години на миналия век, договорен на „кръглата маса“ през 1990 г. и осъществяван повече или по-малко успешно от всички български правителства, управлявали след 1989 г. до този момент включително. Политическите боричкания през изминалите години са вътрешно-мафиотски, кланови противоречия и конфликти, нещо като междофамилните битки в конвенционалните мафии, имат изразен театрален аранжимент и се разрешават фактически чрез скрити от публиката сделки между враждуващите страни.

Второ, в светлината на горното, народът има за какво да протестира, и то в изобилие. Разбират ли добре за какво става дума протестиращите? Естествено, че някои разбират. Но те са малцинство! Чуйте масовите искания: долу „монополите“, „Орешарски, върви си“, „искаме, и то веднага „нови избори“, трябва „да се смени политическата система“, желаем „повече морал“ от управляващите и т.н. От този протестен наивитет не лъха надежда.

Кой протестира? Трябва да направя уточнението, че броят на недоволните от живота си в България български граждани е многократно по-голям от броя на протестиращите, т.е. мнозинството от недоволните не протестира. Навярно не вярва, че мафия с мирни протести може да се свали. Имат пълните основания да не вярват.

Протестиращите си имат собствена пъстрота. Има искрено негодуващи срещу мизерията и аморалността на статуквото, предимно млади хора, които сякаш казват „чуите ни, преди и ние да се махнем“, други, които на прага на пълното си отвращение крещат на властимащите „не ви понасяме, изроди такива“, или пък улегнали вече хора на средна възраст, които ни казват „не сме гладни, искаме да живеем тук, но сме морално омерзени“. Има и наистина гладни, отчаяни хора.

Има обаче и „модерни дигиталисти“, за които протестът е продължение, завършек на деня, преход от интернет общуването в реални социални контакти. Нещо като излизане от анонимността и виртуалността на присъствието във Фейсбук и в Туитър. За тях като че ли протестът е нещо наподобяващо „стъргалото“ някога. Има също и развличащи се от скуката на ежедневието госпожици, дами с кучета, бащи с деца на раменете, яки младежи след фитнес. Има и банкери, бивши властници, депутати с по няколко мандата вече и други подобни. измежари, които с присъствието си оскверняват смисъла на протестите.

Има, и те са особено важни, и изпълняващи поръчки на управляващите, подставени лица, неизтребимите като хлебарки служители на тайните – наши и не само наши, служби. Тъкмо те много успешно изпортиха февруарските протести, тласкайки ги натам, накъдето господарите им нареждаха. Тази разнообразна и нехомогенна тайфа революция не прави, колкото и да са революционни исканията на автентичните протестиращи.

Трето, как и защо България изпадна в такава дупка и защо енергията за промяна се подхранва от малцина ентузиаста, а мнозинството гледа безучастно и коментира отстрани?

Има исторически, геополитически и народопсихологически причини, които във взаимодействие помежду си обясняват днешната ни нерадостна съдба. Ще се въздържа от мнение по първите две, но с третата съм се занимавал от управленски позиции и ще споделя някои мои наблюдения:

Ние, българите, имаме ограничен и намаляващ във времето потенциал за самоуправление, за обмислени или дори спонтанни колективни действия в името на националното ни оценяване или просперирание. Нямаме национална идея, кауза, която да ни обедини и сплоти като народ. Носим в себе си – съзнателно и подсъзнателно, тежки следи от миналото.

Всъщност те не са просто следи, а памет за преживявани някога емоции. Ако тя е позитивна, което е изключение за нас, ние сме емоционално уравновесени, исторически (биографически) удовлетворени, почти или напълно щастливи. Но когато тази памет е негатива, а това е най-честото наше преживяване, колективната ни душа става кош за мръсно бельо, кофа за боклук, смрадлив фон за текущите ни действия. Този боклук ерозира мотивацията ни, размива нейните очертания и контури, натоварва ни с лоши очаквания, постепенно отнема от оправданието и смисъла на активността ни.

Ние не очакваме да се случат добри неща, деактивираме и асоциализираме се, връзките с околните изтъняват и се късат една след друга. Другите ни избягват със същото желание, с което и ние тях.

Следствие от горното е политическата безпътица, в която се намираме и от която не се вижда как можем да излезем. *Неправдоподобно е да се очаква някакъв изблик на обществена енергия, която да помете статуквото и да се започне градеж наново, когато почти целият досегашен опит, пряк и унаследен, ни подсказва, че фактори за успех са хитростта, нагаждането, избиващата в смразяващ страх предпазливост (да не би да сбъркаме нещо!), моралната, а и професионалната немарливост.* Както и ни предупреждава, че сигурен път към лична катастрофа е да отстояваш

лично мнение, когато то е различно от актуалния и политически зададен мейнстрийм, да защитаваш собственото си достойнство, да проявяваш доблест като гражданин и професионалист, да разчиташ на защита от правилата (законите), когато околните ти демонстрират безнаказано и личностно успешно противозаконно и аморално поведение и т.н.

Да, цинизмът и нихилизмът на съвременния „демократичен българин“ е отблъскващ, ако го гледаш отстрани. Но е начин за справяне с враждебната среда, която те смачква със своите нелогичност, чуждост и резистентност. При всички досегашни политически режими! Не сме имали шанса да живеем, ако не в добра, то поне в нормална държава, може би от 1396 г. насам, а и отпреди това. Но да не отиваме толкова далеч. Българският капитализъм от 1878 г. до 1944 г. е бил, както го определи Р. Аврамов, „комунален“, с решаваща роля за успех не на пазарната конкурентоспособност, а на държавната протекция. Напълно естествено е, че при това положение малцина ще „обичат“ тази държава (уйнърите), а мнозинството ще я мрази (лузърите).

Четвърто, какво може да се направи и какво ни очаква в обозримо бъдеще? Нямам дарбата да преминавам през „тунела на времето“ и да съзря какво ще се случи. Но зная, че всяко състояние $S(t)$ се развива във времето, даже независимо от това дали ние правим нещо или съзерцаваме небето.

Считам, че бъдещето на България зависи от това кой от долните сценарии ще се осъществи:

а) Формална демокрация

Този вариант ми изглежда най-вероятен, за съжаление. За съжаление, защото това е продължението на пътя, по който вървим от четвърт век и който въпреки някои несъмнени позитивни резултати, в сравнение с комунизма, не ни удовлетворява, както показват и протестите.

Разпределението на силите в съвременното „демократично“ българско общество е такова, че реално „демократич-

но противодействие“ на статуквото не може да има. Затова и управляващите – тези истинските, а не правителството на някой конкретен премиер, не са сериозно обезпокоени.

б) Демократичен байпас

Не съм демократофил с фундаменталистка закуска. Предпочитам, разбира се, свободата пред диктатурата, подобно на всеки нормален човек, но ценя повече фактите и разума пред идеологическия или религиозния фанатизъм.

Политическата демокрация е благо, което следва да се заслужи, а не се полага по право. Годишите след 1989 г. насам ни показва, че **подарената демокрация не може да функционира по волята на дарителя, а по възможностите на дарения.** А нашите възможности не позволиха на демокрацията да разгъне своите достойнства, показани на други места или изведени умозрително от нейните теоретични протагонисти.

Затова считам, че ако се развиваме „демократически“, това ще бъде предимно формално. А по този път ние просто сме заплашени с изчезване като нация. Демографска катастрофа, неконтролируема и ускоряваща се емиграция, нарастващи стихийно етнически дисбаланси, културна и мотивационна деградация на населението, политикоикономическа безизходица и т.н. водят неотклонно страната ни към самоунищожителен упадък, „демократичен упадък“.

Затова една временна пауза на квазидемократическата еволюция в България би могла да се окаже, ако не спасителна, то поне съживителна. Подобни „девиации“ са се случвали в много други демокрации – Франция, Гърция, Аржентина... Случвало се е и в България преди 1944 г. Когато пациентът умира и най-рисковите интервенции, които биха могли да го спасят, са допустими. При условие че:

- а) се намери в държавата кой да извърши инвазивната интервенция – такъв у нас засега не се забелязва,

- б) ако все пак се намери „хирургът“, той да не се окаже пълен или полуидиот, който вместо да изпише вежди, ще извади очи – този риск съществува при всяка политическа промяна,
- в) операцията бъде позволена от нашите партньори в ЕС и НАТО – това ми изглежда на този етап по-скоро невъзможно и
- г) дясна ръка на „извънредния управляващ“ да бъде световно признат и влиятелен икономист (финансист) – от либералната школа.

Съзнавам, разбира се, настървението, с което ще бъдат посрещнати публично предположенията ми, но ако опонентите ми ценят наистина свободата, трябва да ми я позволят и на мен. Все пак споделям мисли, а не подкочоросвам превратаджии, каквито всъщност не виждам да има. А и нека си признаем с ръка на сърцето – колко съдбоносни политически събития досега по света и у нас знаем, че са ставали със сила и колко със съгласие – на (между): опоненти, конкуренти, съперници, противостоящи и т.н. сили в икономически, културен, религиозен, социален или политически смисъл?!

в) Ограничен национален суверенитет

Ако потенциалът ни за успешно самоуправление като нация е наистина ограничен, както мисля аз, ако не желаем да се затрием на политическата карта на света и ако не можем или не ни бъде позволено да направим временен демократически байпас, остава само един изход: частична загуба на национален суверенитет.

8. ... А България продължава да се управлява зле...

Криза, криза и пак криза, навсякъде, където и да погледнеш – по света или у нас.

Пари няма за нищо – няма как, криза е! Търпение му е майката, вижте Америка, Европа, та на нас ли ще ни се размине! Не, че няма криза, има и то най-голямата от 30-те години на миналия век, но тъкмо тези условия предявяват високи изисквания към начина на управление на държавата.

...А България продължава да се управлява зле...

Кризисното състояние е момент или фаза в цикличното развитие и на най-големите, най-богатите и най-успелите империи, съюзи, държави, провинции, градове, компании и т.н. по света – вчера, днес и утре. То поставя на периодични изпитания тяхната жизнестойчивост, зависеща от намирането на сполучливи решения за трудни и често нестандартни задачи. Да дефинираш точните проблеми за разрешаване, да формираш дневния си ред като управляващ субект – с това започва всеки разумен мениджмънт. Но за да не сгресиш още в началото, е необходим хладнокръвен и обективен анализ на изходната ситуация – да се знае кое е добре, кое зле, защо едно нещо е добре или зле, кои са факторите, от които зависи това, което е добре да си остане добре, а онова, което е зле да се трансформира в нещо по-добро и т.н. Ето това правителствата в България не правят, когато дойдат на власт и това е една от причините за това

... България да продължава да се управлява зле...

Казвал съм и продължавам да твърдя, че кризата в България и бивалентна: от една страна, това е ендемична, нашенска си криза, в която бяхме и преди да дойде кризата отвън и в която ще си останем най-вероятно и след като тя се отиде, а от друга стра-

на, налице е несъмнено и глобална криза, която нямаше как да ни отминее. Тъкмо комбинацията от ендемични и екзогенни кризисни явления прави от българската криза нещо оригинално, неповторимо, за изхода, от което са наложителни също така нестандартни управленски решения. Комбинацията от антикризисни действия, необходими за България, не могат да се препишат от политиките на САЩ, на ЕС, на балтийските държави, на Гърция, на Испания, на Португалия или на Русия. И този анализ и синтез българските правителства като правило не правят и

... България продължава да се управлява зле...

И тъй като сме прекалено малки и незначителни от световна гледна точка, нека оставим глобалната криза на глобалните елити и лидери и да се концентрираме върху онова, което зависи от нас, като общество и държава. „Българската“ криза се открива, ако желаш, разбира се, и с просто око:

- Непрозрачни, несвободни, сиво-черно обагрени, силно неравновесни и слабо конкурентни пазари.

- Огромната част от сделките с държавата – най-могъщия икономически субект в страната, преразпределящ над 40 % от БВП, стават квазипазарно, направо извън пазара, с предварително подбрани на корупционна основа, „партньори“.

- Най-големите контрабандни канали (горива, метали, цигари, алкохол, „китайско карго“ т.н.) и най-обемните данъчни и не само данъчни престъпления стават само със съдействието на съответните държавни служби и така е вече повече от две десетилетия.

- В българската икономика няма нито един сектор или производство, които да служат като локомотив за изтеглянето на останалите, благодарение на своите потенциал, пазарни позиции и конкурентоспособност, затова пък имаме стихийни, погрешно насочени и най-често спекулативни чужди инвестиции, обиращи ситуативни луфтове и неравновесия в българската икономика, с краткосрочен хоризонт на инвеститорските нагласи.

- Ние нямаме работеща съдебна система и за не получаващи правораздаване нуждаещи се няма никакво значение кой е виновен – полицаи, разследващи, прокурори или съдии, нито пък кое е по-важно за техния провал – непрофесионализъм, корупция, политически чадъри или криминалният натиск.

- Ние имаме извратена, икономически неграмотна, социално безперспективна и геноцидна към възрастните хора пенсионна система, която никой управлявал страната през последните 25–26 години не пипа, за да не оцапа ръцете.

- У нас действа образователна система, произвеждаща разхайтени неграмотници, повърхностни средняци за масова вътрешна употреба и амбициозни, най-често самоподготвили се таланти, за безвъзмезден експорт към страни от всички континенти.

... А България продължава да се управлява зле...

Бюджетните драми в страната са огледално отражение на продължаващата криза на фона на постепенно отшумяващата глобална криза. Като че ли тъкмо в тази област лъсва най-ярко сегашната управленска несъстоятелност – въпреки силната ограниченост на разполагаемите публични ресурси, липсват всякакви приоритети, вследствие на което „всичко е приоритетно“, под което се разбира „ще правим, каквото можем и решим“, за реформи само се говори, а извън помпозните приказки на практика само се уволняват едни хора и се назначават други хора, демонстрира се пълно отсъствие на реализъм...

... А България продължава да се управлява зле...

9. България потъва в елитарна гунка

Живея в страна с нестихващи, замазва-ни, краткосрочно впечатляващи и бързо забравяни скандали, оставащи (почти) непокътнати властните позиции, социалния статус и репутацията на техните герои. Защо става все така и има ли измъкване от порочния кръг, в който се въртим не само през последните години.

Кой управлява съвместния ни живот, откъдето идват бедите ни? Простодушно демократичният отговор е: всички ние заедно – консенсуалистка обсесия, увредила не малко умове и души. Крачка напред е либералният отговор: всички заедно, с посредничеството на пазарния механизъм. И той обаче не е достатъчен, защото отдавна на пазара не играят само и дори главно индивиди, а все повече корпорации и институции. Пък и ние, хората, се нуждаем както от частни блага, предлагани от пазара, така и от публични блага, осигурявани от държавата, например законността, която никой не може да си купи, колкото и да е богат.

Качеството на живота ни като индивиди зависи от качеството на взаимоотношенията ни с другите, в които по неизбежност попадаме, каквото и да правим. А *дейностите, в които сме включени като съизпълнители, се управляват някак си и тъкмо там трябва да търсим отговорите на въпросите защо живеем така и защо не ни харесва да е така*. Както П. Дракър още преди половин век посочи „няма слаборазвити, а слабо управлявани страни“.

В управлението на живота ни участват съвместно, но неравностойно три социални субекта: **бюрократия (или организационна олигархия), лидери и елити**.

Организираността на активностите, които проявяваме и в които се включваме, прави неизбежна зависимостта ни от олигархията/ бюрократията – държавна, корпоративна, съсловна и т.н.

В държавата да речем, като граждани, всички зависим повече или по-малко от политиките, мениджърите и администрацията, разположили се в структурите на парламентарната, правителствената, съдебната, областната и общинската власт. Сред управляващите може, но нито е задължително, нито пък е често случващото се, да има и индивиди с лидерски и/или елитни потенциали, т.е. ***държавата може да функционира практически и без лидери и елити***. Че това едва ли би била добра за живеене и бизнес държава е друг въпрос. Важното е, че може.

Ще оставя настрана в момента въпроса за лидерството, не защото е маловажен, а за да подчертая значението на елитите.

Елитни са не хора, заемащи високи позиции в организационните йерархии, включително и държавната, а най-известните измежду най-знаещите, най-интелигентните и най-почтените от тези, с които живеем и работим заедно. Има два критерия за излъчването на елитите: единият е тяхната публичност, без която те не биха могли да изпълняват обществената си функция, другият – са техните лични качества, от които три са абсолютно нужни за елитарна идентификация: познание, ум и чест. Истинските елити са нищожно малцинство, при всички случаи под 1% от всички нас. Това са светли, богоизбрани и внушаващи доверие и респект личности, които изпълняват ролята на духовен борд, екзорсисти, прочистващи душите ни от дяволите в тях. Те са тези, които инициират раждането, утвърждаването и промяната на стандартите за правилно/погрешно, полезно/вредно, добро/зло. Те не се стремят към и не се борят за власт, но пък санкционират номинациите, избора и рекрутирането на олигархията (бюрокрацията), те задават критериите за оценка на управлението. Те са също така и генераторът на алтернативи и иновации, чрез които съвместният живот на хората се придвижва напред и нагоре.

Елитът, или по-точно елитите, на едно общество, са винаги „собствено производство“. Ако ги нямаме, не можем да си ги внесем отвън. Е, имаме ли си ние в България елити? ***Елитни хора винаги и навсякъде е имало, има и ще има, но елити може и да***

няма. Зависи как работят филтрите – за оценка на личните качества и за произтичащата от тази оценка неформална йерархизация на личностните стойности в дадено конкретно общество, от една страна, и за социална соларизация на стоящите най-отгоре в тази йерархия, от друга страна.

Първият филтър е ефективен работещ при подходяща културна среда – възискателност към себе си и към другите, радост от досега с образцовото, най-доброто, откритост в общуването, солидарност с и подкрепа на истината и борещите се за нея. Откриването и отличаването на елитите е силно затруднено в друга културна среда – ширещи се навред немарливост и нехайство, завист към най-добрите, егоцентризъм и трибализъм, саботаж на елитни инициативи и злорадство при тяхното проваляне. Как е у нас нека всеки отсъди сам и насаме. Ако погледнем обаче списъка с лауреатите на наградата „Мистър/мисис Икономика“ в България от нейното учредяване до последния и носител ще видим, че огромното мнозинство от тях са били овластени в момента на избора си лица – депутати, министри, шефове на БНБ и други търговски банки, корпоративни шефове – щедри спонсори на властта и т.н. Излиза, че за да те признаят у нас за елитен, ако не задължително, то силно препоръчително е да си на власт и/или да си много богат. Не, че е лошо или осъдително да си такъв, но не това е отличителното за елитността.

Вторият филтър пък зависи от свободата и независимостта на медиите, които могат да направят известни както елитни личности, така и представители на дъното и на мръсната пяна най-отгоре в едно общество. Елитни люде, непоказани и нечути в достъпни и широки масови аудитории няма да станат елит. Затова пък много далечни от елитността хора могат да станат широко популярни.

Как се справят нашите масмедии с отговорностите си по рекрутирането на обществените елити и по популяризирането на елитни мнения? Не може да няма виновни обаче, когато е налице остър дефицит от правдивост, законност, моралност, идеи за наци-

онален подем и т.н. А последиците от елитарната недостатъчност на българския обществен живот са неизбежни:

- Аморфност, хаотичност, казионност, деинтегрираност и маркетингизация на гражданското общество, където групови интереси търсят изява и защита, вместо обществените. Такива общества са силно уязвими от олигархията и податливи на манипулации от смахнати или внедрени лидери;

- Културен упадък, намиращ израз във вулгаризация, налагане на долнопробни стандарти, инвазия на ниското качество на всичко, масово оглупяване и изпростяване;

- Политическата демокрация се тика към два, еднакво нежелателни улея – към господството на охлокрацията, на простолюдието, на тълповидната масовизация, прикривани под плаща на пряката демокрация или към едноличната (авторитаризъм) или колективна (тоталитаризъм) диктатура, закономерен завършек на една дефектна демократизация;

- Пазарите неудържимо се израждат от монополизъм, нелоялна конкуренция, патернализъм и протекционизъм, мафиотизиране и беззакония.

Можем ли да си отгледаме, промоцираме, защитим и постепенно внедрим автентични национални, професионални, функционални и т.н. елити или не можем, ще се разбере постфактум. Затова е витално нужно преди всичко да се вгледаме строго в себе си и в околните, а не в техните джобове, сметки, властни позиции и физиометрични особености. Не че елитите са вълшебното лекарство, но без тях лутането и въртенето в кръг е напълно обяснимо.

10. В България Всичко е Възможно, но нищо не става

Отношението на хората към нещата, които ги заобикалят може да бъде неутрално-безпристрастно, когато тези неща не ги засягат или ги засягат, но непряко и периферно. А може да бъде и пристрастно, в противния случай. Пристрастното отношение пък е обикновено розово-оптимистично или мрачно-песимистично, в зависимост от субектните емоции при преценката.

Да бъдеш **социален оптимист** (различно от оптимист за себе си и своето малко обкръжение!), особено днес в България, е доказуемо инфантилно и наивно, а да бъдеш **песимист** е със сигурност мизантропно и донякъде мазохистично. За да живееш обаче е нужен някакъв изход от тази нелепа ситуация. Кой как го намира?

Едни, да ги наречем „прагматичните циници“, го намират в една ценностно безчувствена, но пък силно активна жизнена позиция, която можем да изразим така: „Ние не се занимаваме с ялови теми, което оставяме на неудачниците, за да има какво да правят и те, жалвайки се. Ние си живеем живота, такъв какъвто е, и какъвто си го направим, напук на завистници и негодни за успешен живот празнодумци и морални чистофайници“. Това е културният кластер, от който произлизат практически всички политици (депутати, министри, кметове, висши администратори и под.), банкери, големи бизнесмени, както и обслужващите интересите им адвокати, финансови консултанти, лобисти, журналисти, PR-шмекери, казионни публични анализатори... Най-характерното за тези хора днес у нас е това, че те дължат своите успехи единствено на държавата (не на пазара, както често им се случва да лъжат нагло), която с парите на всички ни им плаща и пак за наша сметка им позволява да не си плащат.

Други интелектуално и професионално издигнати и морално чувствителни и вискателни хора усещат живота си днес у нас като наказание, а понякога и като възмездие. Той просто трябва да се изживее, защото няма как другояче. Или просто се налага да емигрират, което не винаги е желано и възможно тъкмо за тези хора. Ясно е, че става дума за маргинализирани – социално, икономически и политически, групи от хора с незабележимо и пренебрежимо обществено присъствие. Винаги и навсякъде има такива, но трагично става тогава, когато те представляват огромно мнозинство от лекарите, учителите, експертите от различни области на знанието и сектори на икономиката, дейците на науката и културата... Подобно общество, изначално враждебно към елитите и прито елитите си, няма добро бъдеще, ако въобще има бъдеще.

За трети, не свикнали или отвикнали да се замислят за живота си хора, анимализирането и вулгаризирането на съществуването им вървят ръка за ръка с биологичните и социални инстинкти за приспособяване, оцеляване и хедонизиране. „Веднъж се живее, да не си тровим душите и главите със сложни и нерешими въпроси, а да се забавляваме докато може(м)“. Тълпи от подобни хора запълват времето си с отбиване на номера, докато и доколкото работят, с обикаляне на клубове и кръчми, с неистово гледане на тъпи сериали, шоута и порно канали по телевизията, с джигитлък по пътищата, с битов алкохолизъм, с дрога, с бабаитлък по стадионите, а някои от тях намират за вълнуващо, а и полезно, да участват в инсценирането на масовки при шумни политически акции и демонстрации.

За останалите, попълващи луфтовете между победители, тълпи и губещи в обществената тъкан, животът не е нито добър, нито лош, а е просто ходене на работа, отглеждане на децата, подготовка на зимнината, почистване на дома и от време на време ходене на гости, игра на карти и т.н. за разнообразие.

Реалните хора най-често са някаква ситуативно и темпорално променлива комбинация от горите „идеални типове“. Приложното им миксиране на практика в „българския случай“ изгражда

една лоша „национално валидна“ структура от индикатори, говорещи за: *нисък материален стандарт на живот, обусловен от бавно развиваща се и не конкурентоспособна икономика, масови усещания за безпомощност, безсилие и въобще за нещастна съдба, дълбока и заплашваща с национална катастрофа демографска криза.*

Дължни сме да си признаем, че т.нар. „преход“ в България се провали.

На челни позиции в българските политика, администрация, икономика, синдикати и неправителствен сектор твърдо стоят предимно малограмотни, безогледно алчни за пари и власт политически и финансови авантюристи, обвързани в тайни и явни мрежи от зависимости, държани отнякъде отвън (?), а и взаимно държащи се под контрол отвътре, хора, които са напълно неспособни за изпълнение на мисията и функциите им.

И **никакви демократични избори не са в състояние да променят картинката.** Просто защото упоменатият „истаблишмънт BG“ няма да позволи това, с помощта на парите, медиите и политическата власт, които са в ръцете му.

Кой провали „българската демокрация“? Ами погледнете имената и лицата на протагонистите от управляващите досега партии, православната църква, мюфтийството, синдикатите и т.н., от прословутата „кръгла маса“ от 1990 г., а ако имате информация и за „консултантите и съветниците“ на тези важни мъже и жени от онова време, респективно техните „централи“ в КГБ и ДС и ще си отговорите безпогрешно. Да, това са те „строителите на нова България“, които в съгласие помежду си изкопаха трапа, в който пропаднаха българското общество и държава след това.

А народ и общество, които не си заслужиха демокрацията, а я получиха като подарък, не може да се противопостави на измислената и поименно описана от старите властващи „политическа класа“. Затова и не можем да се възползваме от свободата, а вместо това се погубваме свободно.

ЕС също трудно може да ни помогне. Защото ни прие не по заслуги, а по сметка, която още не се знае дали ще излезе „на плюс“ и сега българите се чудят каква им ползата от членството (извън по-лесната емиграция), а Брюксел се чуди какво да ни прави.

В заключение: а) засега изход не се вижда – нито отвътре, нито отвън, б) животът продължава, въпреки провалената държавност, деформираните пазари, подкупните медии и НПО, в) може би дъното на „българската демокрация“ още не е достигнато, но все някога ще бъде достигнато и тогава, подобно на икономическите цикли, ще настъпи ренесанс, г) ако това не се случи, не дай Боже, политическата демокрация ще отстъпи пред нещо по-подходящо за нашия случай.

11. Да убиеш говериеето е най-тежкото престъпление

Хората обичат убийствата. Не да ги гледат, когато убиват, но почти винаги гледат, когато други убиват.

Някои най-обичат да убиват животни – по суша, по вода или във въздуха. Наричат се гордо ловци, рибари, касапи, а понякога и санитарии.

Други обичат да убиват флората. Те са повече. Било по-оправдано, защото животът на дървото се отнемал с по-малко страдание за чувствителната човешка душа, в сравнение с това да убиеш куче. Те се именуват най-различно – инвеститори, строители, частни собственици, туристи, министри, депутати, кметове, адвокати и още как ли не.

Трети най-обичат да убиват конкуренти и инакомислещи. Биват бизнесмени, финансисти, монополисти, ислямисти (преди доста години бяха и християни), муджахидини, расисти – анти-семити, семити..., царе, президенти, главнокомандващи и др. под.

Четвърти си падат по убийства на интелекти, таланти, дарования. Много са отдадени, същински мисионери – комунисти, фашисти, ченгета, учители, академици и всякакви други овластени нищожества, бездарници с позиции, милеещи за тяхното си равенството и непреклонни към всякакви неизгодни им неравенства.

Пети се забавляват, а и прехранват с ликвидацията на добро и красиво, де що им се изправи по пътя – бюрократи, архитекти, застрахователи, модисти и пластични хирурзи, наркобосове, шефове в медии, tv-продуценти – най-вече на шоупрограми и др.

Както виждате драги ми читателю, тук не се занимавам убийците на хора, по призвание или занятие – килъри, мутри, рекетъори и всяка подобна сган. Не ги подценявам ни най-малко, отвра-

щават ме. Но самодейци сред тях има малко – самотни извратенияци, серийни убийци и др.под., действащи обсебено, индивидуално или на съвсем малки групи. Те са човешки отклонения, психопати, девиантни чудовища, социопати, примитиви някакви, срещите, с които са лош късмет, но в общия случай, такива срещи могат да избягват. Най-често обаче подобни хора са само изпълнители в ръцете на някои от вече изброените по-горе, към които всички изпитваме любов, уважение или поне разбиране и търпимост. **Такива благопристойно изглеждащи, успели в очите на другите и станали или ставащи пример за подражание от околните, публични или ъндърграунд нотабили, са скритите кукловоди на професионалните престъпници, вкл. и убийци. Поне част от тях играят едновременно, паралелно или „по съвместителство“ роли на общественици, магистрати, държавници, предприемачи, ловци, духовници или университетски преподаватели.** Срещите с техните садистично устроени кондотиери са много трудно предотвратими за жалост от обикновения човек.

Така от един момент нататък нещата толкова дълбоко се изпортват, че и най-умните сред оптимистите си казват – „абе, аз ли нещо изперках или светът е тръгнал по дяволите?“.

Има обаче едно убийство, което засенчва по катастрофални последици всички останали, дори взети заедно. Това е убийството на доверието. Доверие в това, че:

- хората биха ни помогнали, ако изпаднем в беда,
- никой няма да ни причини зло, без с нещо да сме го предизвикали или заслужили,
- съществува все пак някаква неясна, но даваща ни надежди, справедливост, която има кой да въздава тук на земята,
- ние наистина сме равноправни и играем играта по ясни и стриктно съблюдавани от всички правила,
- в обществото нещата, които не зависят от никого поотделно, са добре подредени и достъпни, съобразно някакви оповестени пред всички изисквания и критерии,

- държавата, в която живеем не по наш избор, но която е наша по рождение, не е майка за някои, мащеха за други или казино за трети,
- държавното кормило попада в ръцете на избрани, контролирани и сменявани от нас функционери, които вършат своята работа, така както ние вършим своята – ако не блестящо, то поне прилично и почтено. Тези хора се грижат за публичните блага, които ние плащаме предварително и консумираме впоследствие. Оттук следва, че не може да има тайни, секрети, забранени зони, поверителност и т.н. там, където някой от нашите избраници или пълномощните харчат нашите пари, по дефиниция в наша полза.

Веднага казвам, че по мое мнение *нищо от току що избраното не е налице в моята страна*. В смисъл, че би било лекомислие да се надяваш на всичко това, да вярваш, че когато тези неща понякога се случват, това не е чудо на чудесата, а е нещо съвсем нормално, съгласно очакванията, стандарт. Естествено, че има и щастливи хора, дори и в България, но силно се съмнявам, че щастието им има нещо общо с характера на обществото, в които живеят или с качествата на държавата, чийто печат в паспорта носят в джоба си.

Ако така си мисля само аз или пък е мнение на едно досадно и вечно мърморещо и недоволстващо малцинство, каквито предполагам има навсякъде по света, никакъв проблем всъщност няма. Но така ли е?

Доверието във всичко, в и около нас, тотално се е сринало под санитарния минимум. Кой го уби? Всички заедно или някои от нас? Ако е второто, защо другите им позволихме?

За огромно съжаление все повече се убеждавам, че ние, българите, не просто сме едни от най-бедните, най-нещастните, най-намаляващите и т.н. народи по света. *Ние всъщност живеем отчайващо зле, това не ни харесва, но си нямаме нито идея как да го променим този наш живот, нямаме колективна воля да*

се вземем в ръце, нито пък можем да разчитаме на управляващите, които излъчваме.

И понеже сякаш можем да се приспособим към всичко, което би убило други, нещата у нас външно погледнато не изглеждат чак толкова зле. У нас няма кой знае какви стачки, улични безредици, студентски протести. Нашият интелектуалец е консервирал ум и достойнство, драпа неистово за участие в някой проект, който властимащите му предоставят, след куп унижения, естествено, или от пък някой друг, който някъде, някак е спечелил и си търси изпълнители. През останалото време изчаква някой от властта да го покани да се подпише под някаква подписка за нещо си и тръпне в смирено очакване да му връчат тържествено почетната награда за това, че е пропилял живота си, преди да умре. Нашият бизнесмен чупи кръст и драпа като богомолец за Йерусалим да се качи в самолета, заедно с президент, премиер, министър, кмет, владика..., да се подсигури на 4 или малко повече очи – я блага държавна поръчка, я вкусна хапка от оперативна програма, я митническа аванта, я данъчно опростяване в колкото може големи размери, я заменка на кон за кокошка и т.н., постижими, разбира се, неща у нас. Нашите полицаи, следователи, прокурори и съдии гледат да не сбъркат нещо и в същото време да помогнат комуто трябва, срещу колкото се може повече ...

12. Държавност или престъпност – това е гнес въпросът

Изборите минават едни след други и никой не ги губи, а всички декларираят, че ги печелят. Винаги идва момента на реалните пазарлъци и сделки между спечелилите депутати, кметове и т.н. групирани по партийен и корпоративен признак „актьори“, техните партийните ръководства и босовете на подземния свят и на сенчестия бизнес, налели много пари в предизборната кампания. Така е било при всички избори досега и все по-така става, което по мнението на някои е доказателство за укрепването на демокрацията и на политическата система в страната.

Всъщност, длъжни сме да признаем, а ако искаме после и да проумеем, факта, че току-що избраната централна и/или местна власт е около 4 пъти по-нелегитимна, отколкото легитимна – приблизително 50 % избирателна активност по най-много 50 % подкрепа от гласувалите на първи тур, което означава, че по-малко от 1/4 от електората би припознал в „победителите“ своите избраници. За останалите над 3/4 това са „чужди елити“, обозначени по правилата на демокрацията от малцинството, практически.

За какво демокрацията призовава хората на избори? За да изберат те онези, на които възлагат агентски пълномощия да решават от тяхно име, за тяхна сметка и в тяхна полза тези жизненоважни проблеми, които те не могат да решат поотделно и по пътя на пазарния обмен. Сред тези проблеми основен е този за **реда**, без който обществото неизбежно изпада в състоянието, описано преди повече от 3 века от Т. Хобс като „война на всеки срещу всеки“. Вършат ли си „народните избраници“ и техните избраници – министри и чиновници в този смисъл работата? Категорично и недвусмислено не, не и не!

Престъпността днес е навсякъде и сякаш никога досега не е била толкова нагла, силна и неуязвима. Мазни, свирепи и тъпи лица на ухилени мутри, с мръсни и хищни очички ни гледат с високомерие и ненавист от вестници и списания, от екрана на ефирни и кабелни телевизии, от ложите на стадиони и от модни подиуми, от VIP сепаретата на луксозни дискотеки и пъбове, зад затъмнените стъкла на бронираните си джипове, от светски срещи на които си бърбят задушевно с политици, магистрати, полицаи, министри... Късополи и едрогърди репортерки ги интервюират в захлас, правят им захаросани портрети, разпитват ги за дом и семейство, за тяхната милосърдна и благотворителна дейност в полза на бедните и нещастните, за това с колко труд и смелост са „успели“ в „бизнеса“, за вярата им в Бога и т.н. и т.н. Висши полицаи, депутати, министри и пр. „държавни мъже“ не смеят да произнесат имената им, а най-дебелокожите от тях ги произнасят с благодарност и със смайваща самоотверженост пазят „доброто“ им име от лумпенски посегателства. Подрастващите пък разказват в гордост легенди за техните подвизи чутовни, докато им текат лигите по скъпите коли, дворци, жени и др. атрибути на своите идоли.

Не изглежда никак смислено да се занимаваме със сложни теми, като икономика, политика, право, морал, ЕС и НАТО, когато почти всички сектори и зони на обществен живот у нас са потиснати, покварени и изродени от ненаказуема престъпност и необуздана корупция. Вместо да се бори, държавата „прави бизнес“ с нея. За кого не е ясно вече, че полицаи, прокурори, следователи, съдии, кметове и съветници, министри и зам. министри, депутати, едри и дребни чиновници в централната и местната власт „заработват“ допълнително от услуги на престъпния свят.

Ако обаче погледнем съвсем „прагматично“ на нещата, ще се наложи да признаем, че **няма как да бъде иначе**. Кой нормален човек ще защитава държавата и публичния интерес, ако заради това ще бъде набит, ако има късмета да не го убият, без да има кой да го закриля, вместо да ги продаде срещу прилично възнаграж-

дение, без да го заплашва реално възмездие за това? Кой вярва, че мнозинството от хората са герои, а не най-обикновени човеци със семейства, за които те са много повече отговорни, отколкото за неща като държава, право, морал и др.под.?

В такива условия, когато никой не иска да се бори с мафията и корупцията, хората заживяват живот, който не ценят, а напротив-мразят. Никой не уважава и не спазва, когато може, закона, а и той не важи за силните, богатите и техните близки. Безименният, малък човечец, го дебнат отвсякъде опасности, които са извън обсега на неговите възможности за контрол и дори разбиране. Обзелият го страх днес е с много повече лица и идва от много повече посоки, в сравнение с познатия политически страх от ДС от миналото. Често този човек просто няма рационален избор пред себе си, поради което и бавно, но неотклонно пощурува – по-често тихо, но понякога и бурно, неочаквано и за самия него: трепери от неназован страх, гледа несхващащ какво и защо става, кара колата си с 3-4 промила алкохол в кръвта си, вместо да е умрял по медицински критерии, живее ден за ден, без нищо да очаква и в нищо да вярва (поради, което и не гласува, а не защото всичко му е наред), стреля от време на време по каквото му падне или мушка наред с нож, който му се изпречи пред очите. Който не може да живее по този начин, бяга навън – наблизко или по-добре надалеч.

13. Има ли демократичен изход? По-скоро не!

Когато главният прокурор на една страна заяви, че въпросът опира до избор между „държава на престъпността“ или “ държава на Мусолини“, това означава само едно: държавата е вече в ръцете на престъпниците и се чака Мусолини да я отвоюва от тях в полза на народа. А къде е народът? Дреме като в наркотичен унес, трепери от страх, предлага услугите си на мафията, работи за прехраната си по инстинкт, емигрира или се подготвя за емиграция.

Преди да помислим къде е изходът, сме длъжни да разберем защо стана така, като отхвърлим прангите на удобните, лесните и неверните обяснителни схеми, с които се залъгваме толкова време.

1. Срам не срам, трябва да се признаем нещо морално обременително, но необоримо: огромна част от българското население си живееше относително добре, за неговата култура, морал и традиции, по времето на комунизма и не направи нито един, па макар и плах и неуспешен опит, да промени съдбата си. Цел на живота на мнозина беше не смъкването на комунистите от власт, което е напълно разбираемо, поне защото бе невъзможно по онова време, а приемането в комунистическата партия, наброила по едно време 1 млн. члена и отхвърлила кандидати за членство поради лош произход или начин на живот, поне още толкова. Това прави около 1/4 от населението на страната?! Е, кой, с кого и за какво да се „бори“ при това положение?

2. Никъде другаде в Европа комунизмът на Ленин и Сталин не бе наложен по такъв безцеремонен и без всякакво въображение начин, както в България – никаква частна собственост, инициатива и предприемачество, нулева толерантност към опозиционно или дори независимо поведение и т.н. Това натица живота на мно-

зинството в битовия ъгъл на микро-социобиологичното оцеляване. В същото време бе подкупена малодушната или податливата към духовно проституиране част от интелигенцията, а останалата част бе отпратена „да твори“ в сферата на безопасните за властта, теоретични и естетични абстракции и метафори.

3. Управляващите комунисти си отгледаха дефектно селективан, изумително негоден квазиелит за собствена употреба, който независимо от полученото на Запад образование, не бе способен за обществено полезни дела. Това се оказаха „малки“ по дух, но големи по самочувствие и амбиции човечета, хитри и двулични, хамелеонски възпитани, верни на Партията, докато тя бе на власт, и яростни антикомунисти след това. В името на собственото си лично благополучие тези хора провалиха и партията си, и държавата, която се заеха колкото користно, толкова и несръчно да реформират и управляват след 1989 г. Тези хора управляват и досега – по същия абсурден и пагубен за нацията начин, по който са били рекрутирани някога от ЦК и по който се инфилтрираха в бизнеса и политиката. В ръцете на тези хора и на новоприсъединилите се към тях „сродни души“ след 89-та, се намират почти всички лостове на легалната и нелегалната власт в момента, а някои от тях се намесиха и в политиката.

4. Т.нар. „мирен преход“, с който напразно се гордеят неговите „архитекти“ Жельо Желев, Гиньо Ганев, Ахмед Доган и Со, беше един подъл маскарад, разигран пред очите на един пробудил се и обнадежден народ, който беше най-безсрамно подведен да се надява и очаква неща, които никой от „реформаторите“ не е и мислел да му дава или позволява. Целият смисъл на този преход се състоеше в това да се направи политически заслон за задкулиската трансформация на държавния капитал в частен и за демократоподобното заемане на водещи позиции в „новата“ политическа класа на страната. При това без никой от виновниците за погрома и последвалото разграбване на държавата да пострада – никакъв съд, никакви „ексцесии“, никаква лустрация, – гладко и без аварии, или както не много умни или пък не много честни казваха – "цивилизовано“.

По същия начин възникна и мафията, която едни и същи хора отричаха, че въобще съществува, когато бяха на власт и които мигом се превръщаха в радатели за безмилостна борба с нея, когато не бяха управляващи. Отново „идеите“ и „отговорните изпълнители“ идваха от средите на бившите специални служби, други „служби“ отговаряха за персонално предписваните валутни стимулатори, инжектирани по списък и по график в джобовете на избраниците, а редовият състав се набираше от цяла армия, останали неприложими по предназначение, спортисти и други млади хора, търсещи „бързи удари“ с малко усилия и без много морални задръжки.

На теория мафията можеше да бъде победена и до голяма степен изкоренена, веднага след нейното раждане, т.е. през първата половина на последното за предходния век, десетилетие – от 1990 до 1995 г. Само че държавата тогава не искаше, защото бе заета с дирижирането на гореспоменатата трансформация, в сценария на която изглежда е влизало и допускането на контролируема организирана престъпност, като незаменим акселератор на скоротечното „първоначално натрупване“. Само че разглезената и разхайтена по време на безгрижното си детство престъпност, бързо порасна и хич не иска да е контролируема или пък послушна. А и как да бъде кротка, когато всичко е в ръцете и: а) почти няма сектор от икономиката на страната, където на т.нар. „свободен пазар“ да не безчинстват „групировките“, както нежно и безопасно наричаме мафията ние тук, б) „приватизираният“ и вторично засмукан капитал е изнесен в офшорки по целия свят, където е конструиран един невидим, но реален октопод, навързал по необозрим начин мащабни престъпни „кластери“, голям част от които включили някакво чуждестранно участие, вероятно със сходен генезис, в) основната част от новата политическа класа практически е в ръцете им защото те са „инвестирали“ солидни суми в нея, поради което и опитите на сравнително добре образовани, но зависими политици, да изглеждат лидери, са комични.

Какво може, при тези изключително неблагоприятни и тежки условия, да бъде направено, за да бъдат спасени изнемогващите българско общество и държава? „По принцип“, както обичат да се изразяват мафиотите, са възможни следните решения (изходи):

1. Да се обяви „разпускането“ на българската държава и властта да се поеме от ЕС и назначен от нея еврогубернатор. Този демонстративен отказ от национален суверенитет ще бъде крайно обиден за един много стар и с бляскаво, макар и далечно минало народ и вероятно неприемлив за имащата свои грижи и страдаща от стари скрупули Европа, поради което и този вариант не изглежда никак вероятен.

2. Да се продължи „мирното демократизиране“ на страната, под настойничеството на добре заплатени отвън и слабо загрижени за България, която за тях е само „частен случай“ и поле за експерименти, експерти-"демократолози“, в съучастничество с космополитни местни интелектуалци, надарени с колаборационистка пресметливост. Това е „път-мечта“ за мафията, която ще го подкрепи не само на думи, но и ще кофинансира неговото проправяне, защото така ще се бетонира в изгодното статукво, опаковано като от Кристо с приветливо демократични платнища или найлони. Европа, а може би и Америка, ще подкрепят този „цивилизован“ избор от гнусливо нежелание да си цапат ръцете, а и от идейна склероза и импотентност.

Ако този вариант се реализира ни чакат дълги и тежки години, през които е много вероятно да се превърнем задълго в заден двор на демократичната общност, където „нещо все не е наред“, подобно на Чикаго за САЩ от началото на миналия век или на Сицилия за Италия след войната. Не се знае обаче, колко българи ще останат в България тогава.

3. Бързо и радикално реформиране на страната, под ръководството на малоброен, решителен, национално отговорен, ситуативен и временен управляващ елит, подкрепен и внимателно наблюдаван от ЕС, НАТО и САЩ, които да държат в ръцете си „опция за отстраняване“, в случай че радикалните реформатори

не се окажат на висотата на очакванията към тях отвътре и отвън. Съзнавам, че това би била съблжимна и рискована оздравителна операция, защото предполага временно суспендиране на конституцията, извънредно законодателство, ограничаващо временно гражданските права и свободи и др. под. очевидно „непопулярни“ ходове. Считам, че целта на това извънредно управление не трябва да бъде конфискацията и национализацията на частна собственост, за да не се утежни и обезкуражи средата за правене на бизнес през това време. Още повече че когато е уязвим нейният произход, тя е най-често отлично замаскирана като „чужда инвестиция“ или по друг подходящ начин, намерен от изобретателни и скъпи юристи. Далеч по-важно е налагането на железни правила, които да установят законност в страната, бързо и справедливо правосъдие за онези, които нарушават законите, независимо кои са те и къде се намират в социалната йерархия. Драматичното в случая е във факта, че без подобни екстремни политико-юридически методи, прогнилата от корупция държава и загнилото от престъпност общество не могат да се излекуват и защитят, а също и във възможността за по-дълго от необходимото продължаване на „извънредното положение“, което естествено не може априори да се изключи, като реална хипотеза.

Има и такива моменти в историческото развитие, когато популярните алтернативи са безполезни и дори вредни, а непопулярните – полезни, но несигурни и рискови. В тях обаче проличава дали една нация притежава воля за живот или вече се е разпаднала на нямащи обща съдба или отказали се от нея атомизирани индивиди, отрекли се от миналото си и зареали се самостоятелно в бъдещето хора.

14. Илюзионната публичност и благоденствието

Периодично управляващи, с услужливо-то съдействие на обгрижващите ги (не безкористно, естествено) медии, подгряват задрямалото гражданско общество или онова, което трябва да мине за такова у нас, с подобрани и внимателно аранжирани теми за псевдодебат.

„Псевдо“, защото става дума или за въпроси, по които вече е взето решение, нуждаещо се от квазилегитимация, или за въпроси по които се знае, че нищо не се прави и няма намерение да се прави, или за въпроси, по които се налага да се създаде видимост за активност, без нещо значимо да се промени (държавна администрация, корупция, престъпност, структурни реформи в съдебна система, здравеопазване, пенсионно осигуряване, образование, социално подпомагане). Това им е нужно, за да внушат на наивниците отговор и извън страната две явни – за негласуващите или „гласуващи с отвращение“ българи, а те са около половината от имащите право на глас – лъжи: първата е, че властимащите са загрижени за властимащите и втората – че народът дебатирал своя живот и задавал дневния ред на управляващите.

Една от тези теми, ежегодно актуализираща се около м. септември–октомври, е тази за бюджета на страната – как да се изхарчи „с най-голяма загриженост“ за всички. Е ако не може за всички, поне за електорално най-активните, спестения с много усилия и икономичност от страна на властта „бюджетен излишък“ и другото, как да се защити от демагогията и спекулативността на безотговорните опозиционни сили този „най-балансиран“ и „най-отговорен“ бюджет, по-добър от който не е можело да бъде предложен.

И в двата случая най-често правителството прави каквото си иска, от това, което субективно може, въпреки шума, вдиган от опозицията. *Защото у нас едно ситуативно мнозинство за важно парламентарно гласуване винаги може да бъде подгот-*

вено и спазарено, а и защото опозицията у нас няма навика да предлага реални алтернативи, било то защото не може да ги измисли, било то защото не ѝ се занимава с подобни неизгодни и досадни подробности.

И колкото и да не е за вярване, този маскарад се разиграва всяка година. От незнание ли, от мързел ли, от безволие ли, от хитруване ли и въобще от що ли, аз не зная, но е факт, унизително повтарящ се вече толкова години, безуспешно прикриван с гола реторика.

Считам, че не просто е безсмислено да се участва в подобен „дебат“, но и че това е донякъде безсрамно. Защото никой не желае да заговори за наистина важни неща, като:

- Кои са приоритетните публични блага, които българската държава в този момент и с ресурсите, с които обективно разполага, може да се нагърби да осигурява на своите граждани, кои „публични“ блага ще се наложи да прехвърли на пазарните механизми и така да ги признае в настоящия момент за частни (поради невъзможност да ги подсигури като публични), кои публични блага ще бъде най-целесъобразно да се осигуряват по пътя на публично-частните партньорства. Тези въпроси са важни, защото вече е болезнено ясно, че държавата ни е силно затруднена да гарантира дори санитарния минимум по отношение на такива, всеобщо признати като публични блага – вътрешна сигурност и правов ред, здравеопазване, екология, защита на собствеността, противодействие срещу престъпността и корупцията и др.

- Когато една държава изпълнява зле, т.е. некачествено, с големи разходи и с много корупция, голяма част от своите функции, и когато не е оправдано нито икономически, нито морално, нито социално тя да разширява своите пълномощия, логично е да се пристъпи към редукция на държавните функции, като предпоставка за повишаване на държавната ефективност. А това означава, че през нейния бюджет би следвало да се преразпределят намаляващи части от произведения БВП.

- Няма оптимално решение на въпроса за приходите, извън разумното лимитиране на разходите, както и на този за разходите, без отчитане на обосновано ниво на приходите.

Вместо истински публичен дебат, ни занимават с дребни за-
качки, подмятания, с глупости като „вдясно“, „вляво“, в „центъ-
ра“ на някакво имажинерно политическо пространство и с някакви
чудодейни предизборни коалиции, които трябвало да ни накарат
да гласуваме, ако не искаме „другите“ да дойдели на власт. Колко
добре го разбирам и колко силно не искам да е прав режисьорът
Александър Морфов, когато казва: "в България отдавна няма идеи
за които трябва да се умира. Липсват и идеи заради които трябва
да се живее... Нищо не се е променило и сега. Няма и да се проме-
ни. То е по-силно от самите нас." То = ?

15. Лявата политика проиграва завареното, покварява настоящето и залага на карта бъдещето

Левичарството е като СПИН, порази ли те веднъж, отърване няма. При това изглежда, че се наследява. Накъдето и да погледнеш виждаш леви фамилии, леви интелектуалци, леви партии, леви профсъюзи, леви университети, леви мнозинства и още по-леви малцинства, леви правителства... Въобще лява еуфория ни залива отвсякъде.

Не е съвсем ясно левите политици ли си отглеждат ляв електорат или обратното, но пък е очевидно, че се разбират отлично. Взаимно се ухажват и задоволяват до пълно опустошаване на жизнеспособно население, икономика, държава и морал. (Виж Гърция – 2015 г.)

Модерна Европа е преобладаващо лява. Там социалната държава, социалният пазар, солидарността и социалната справедливост са издигнати в ранг на универсални европейски ценности. Разгулът в харченето и безгрижието към съзидателността и натрупването обаче, не обещава нищо добро на Европа в бъдеще. Понякога нейните лидери разбират това. Затова и някога се договориха по т.нар. Лисабонска стратегия, за която много скоро се изясни, че ще си остане само едно добро пожелание. Защо? Ами защото, както много точно отбеляза Жан Клод Юнкер, преди да оглави ЕС: „Ние знаем какво трябва да се направи, но не знаем как да спечелим изборите след това“. Поради което и не го правят.

Масовите вълнения във Франция (страна, в която първа мечта на младите е да станат държавни чиновници!?), стачките в Англия, а и изборите в Италия, са само предвестници на ожесточената съпротива, на която ще се натъкнат всички опити на упра-

вляващите да накарат европейца да пожертва част от днешния си комфорт, следствие на социалното обгрижване от страна на държавата, в името на утрешния просперитет. ***Свикналият да взима не може да бъде убеден да се откаже. Да му мислят даващите и политическите мениджъри.***

Не зная как е с другите, но за мен **спасението от левичарството, подкупило мозъка и размекнало волята на мнозинството, е най-големият проблем пред европейския проект.**

„Социална“ България няма проблеми в своята евроадаптация, поне що се отнася до социалността – на държава, на пазар, на какво да е. Тук сме царе, имаме традиции и забележими постижения. Искаме работа – скандират тълпи, които никога не са работили и които нито могат, нито искат да се научат да работят. Искаме справедливо заплащане – пригласят дошли на работа към 10,00 ч. и обърнали до обяд по 3–4 бири за загарявка работници. Искаме достойни условия на труд – добавят митничари, данъчни и всякакви други инспектори, катаджии, квартални полици, лекари, преподаватели, прокурори, следователи, съдии и др. под., прибавили към скромното си заплащане някои и друг лев за сторени през деня добрини на нуждаещи се граждани и фирми. Искаме жилища, ток, вода и каквото там дадете, за да си гледаме многолюдната челяд, без да крадем и просим – търсят съчувствие други мърляви наши сънародници. Искаме дотации и защита на родното производство – декларират животновъди-махмурлии, доливащи с вода гюмовете с току-що издоено мляко на път към мародерите посредници в изкупвателните пунктове. Искаме намаление на данъците и на социалните осигуровки, за да инвестираме и да наемаме работна ръка – разясняват достолепни бизнесмени, току що спечелили търг за обществена поръчка срещу полагаемия се кеш на точните хора.

Искайте както трябва, от когото трябва и ще получите, ние сме за това, да ви даваме – обещава гърмогласно широко усмихнати леви и лявоцентристки политически лидери, депутати, министри, областни управители, кметове и пр., на слизване от своите

джипове и мерцедеси, стискайки в ръка лаптопа, съхраняващ радващи сърцето данни за дялови участия, портфейлни инвестиции, влогове, кредитни карти, дивиденди, имоти, фондации и т.н., разпределени по разни имена и сред разни страни и континенти по широкия свят. Само трябва да ни подкрепяте, да гласувате за нас, за да бъдем на власт и да мислим за вас.

Разбира се, зная, че има и истински нуждаещи се, трудолюбиви и заслужаващи по-добра съдба работници, студенти, лекари, учители, селскостопански производители, пенсионери, болни. Но как да стигне за всички, когато 1/3 дават, а 100 % искат. Когато даващите спестяват 25–30 % от дължимото, когато преди някого да вземе каквото и да е, мафията е засмукала поне 20 %, когато незаслужаващите да вземат каквото и да било вече са придърпали към себе си още 20 %. Така най-важните субекти в социалната държава са задоволени, както си се полага, приоритетно – политици, държавни чиновници, приближени до властта бизнесмени, мафиоти, магистрати и адвокати и най-накрая, алибито на лявата идеология – социално слабите. После, каквото е останало, се разпределя между другите, които създават блага, но не са на власт и не хленчат за помощи.

Ето това е една от фундаменталните причини да сме бедни, болни и нещастни, да се мразим един друг, да не раждаме, а да емигрираме, да измираме рано, ако доживеем по случайност естествения си край, т.е. ако не са ни гръмнали преди да ни дойде времето – целево или по погрешка. Това е плачевният резултат от любвеобилността и щедростта на левите политици и от алчността и безскрупулността на левите бенефициенти, в социокултурна среда, където доминират тарикатлъкът, готованството, немарливостта, завистта, сервилността, моралното безразличие/тъпотата и склонността към насилие, като много по-надежден инструмент за печелене на спорове и постигане на успех, в сравнение със закон, труд, квалификация и предприемаческо усилие. Където, събрани заедно хората произвеждат ентропия, а не синергия.

16. Черната гунка „България,,

У нас нищо от това, което се вижда, не е вярно, а вярното- не се вижда. Видимост и реалност, публично и истинско, държава и общество, са си взаимно безполезни и враждебни. Официалните данни, съобщения, изявления и т.н. будят толкова доверие, колкото и данъчната декларация на компаньонка или на народен представител. Някой трябва да забрани публикуването на справочници от типа „Кой кой е“ или „Кое какво е“ в България.

Официално сме едни от най- бедните в Европа, а реално имаме, в необичайни за европейца количества, недвижима собственост, взривове, джипове, бронирани мерцедеси и луксозни беembeвeтa на глава от населението. Официално имаме болезнено голяма безработица, а работодателите не могат да си намерят работници, не само за високи, но и за най-обикновени технологии. Официално се представяме за много трудолюбиви, а реално няма кой да ни изчисти мръсотията, затрупала ни до шия. Официално мнозина не се дохранват, а реално имаме повече денонощни кръчми и будки за алкохол и цигари, отколкото хлебарници. На теория и на думи държавните ни мъже бранят държавния интерес, а реално – консултират частния интерес как да преодолее държавния и пълнят вместо хазната своите и на приятелите си джобове. Уж минаваме за едни от най-интелигентните и образовани народи, а реално кражбата е предпочитано, основно или по съвместителство, занимание за мнозина. Краде се всичко: от ток и вода, през коли и всякакво бойно снаряжение, та до цели заводи, хотели или хиляди декари земя.

Излиза някаква снимка или някой ни я разказва (кой, защо и как – отделен въпрос), на която някакви хора безделничат безгрижно на някаква яхта и ето ти „чудо българско“: аз не съм аз, тоя, с когото си бърбим, не съм го виждал през живота си, жерт-

ва съм на активно мероприятие, компромат, ще ги съдя тия (кои по-точно?) за уронване на престижа (на какво, моля?) и др. под. инфантилизми на гузни душици. Не много отдавна, пак го гледахме същия цирк, но в по друг аранжирмент – пак беше яхта, но на друго море и с други пасажери. И те не бяха те, не бяха там и въобще... нагла дебеличина. Не било доказателство! За какво не е доказателство? За това, че са те, че са там, че са заедно, или че са казали това или онова? А, че не става за съдебно доказателство, това вече е вярно. Всички знаят, не само у нас, че доказателства за независимия роден съд са: чековата книжка, властната позиция, племенната принадлежност или предизвикващата страх заплаха.

Защо е толкова идиотски животът, който живеем? Защо гледаме с безпомощно омерзение тази пошла и бездарна игра на безсрамници, които ние избираме? Защото:

1. Българският политик влиза във властта не за да служи на обществения интерес, на своята държава, както правят държавниците по света, а на себе си, на своята алчност, като използва за целта инструментално една или друга партия – според ситуацията, а след това и държавата. Така този зловреден паразит, когато влезе във властта беден, излиза богат, а когато влиза там богат, излиза още по-богат, а овластилият го електорат цъкли очи неразбиращо и гони Зелената карта.

2. Теоретически е възможно по-качествени (в морално, мотивационно и културно отношение) хора, да се влеят в т.нар. политическа класа, но на практика това не може да стане, тъй като: а) няма кой да ги номинира, за да бъдат избрани; б) ако все пак се промушат по някакъв начин случайно, те ще бъдат неслучайно изхвърлени впоследствие като „неадекватни“ на системата; в) достойните хора, добре разбират а) и б), поради което и сами не желаят да се занимават с политика; г) класическата институция на парламентарната демокрация – партията, няма в български условия нито социална, нито идейна, нито икономическа идентичност, а следователно и обществена полезност и оправданост.

Нашите партии са кукли на конци в ръцете на най-богатите и заинтересовани от контрол над държавата българи, а политиките ни са най-обикновени комисионери. (Моля за извинение изключенията, но те са незначително, невлиятелно и пренебрежимо малцинство.)

3. Кой са кукловодите обаче? Да бъдем поне за миг честни! В България няма нефт, газ, злато и диаманти, черни и цветни (почти ги изчерпахме, доколкото ги имаше) метали, или нещо от този род, което да позволи, ако го контролираш, бързо да забогатееш. Няма и някакво производство, с глобална или дори регионална конкурентоспособност, което като го приватизираш по какъвто и да е начин, да натрупаш, без измама, солидно богатство. Остават обаче:

- контрабандата, в т.ч. сива (горива, метали, алкохол, цигари, захар, кафе...) и черна (наркотици, оръжие, крадени коли, хора.....);
- държавни и общински поръчки за „нашите хора“;
- европейски програми и друго грантово финансиране;
- счетоводни и данъчни измами – с ДДС, акцизи ...;
- квазиприватизация (за „нашите“), източване на държавни, а и „приватизирани“ предприятия, частно присвояване на публични печалби от държавна и/или общинска собственост;
- рекет и организирани кражби;
- пране на пари – финансови схеми, хазарт.

Почти нищо от гореизброеното не може да стане без съучастничеството на държавата – законови писти и заслони чрез парламента; митнически, данъчни, министерски и Со ажиотажи; прокурорски, следствени и съдебни протекции; „услуги“ от местните власти и т.н.

Затова политици и богати хора в България не могат едни без други, крепят се едни други и за нищо на света не биха си го признали. Затова и животът у нас изглежда призрачен, а усилията на отделни индивиди – обречени.

Има естествено и динамика както в богатството, така и във властта. Например, едни трибуквени изтласкват други трибуквени или пък се коалират и/или картелират както в „бизнеса“, така и в „политиката“. Но това е мъртва динамика, омагьосан кръг, гибелна инерция. Последиците от този самоубийствен обществено политически живот са предвидими:

- трибализация и криминализация на икономика и политика;
- деградация на бизнес и пазари, загуба на конкурентоспособност, икономически упадък;
- доизграждане на и без това дефектиралата при социализма мотивация за труд, за успех, за щастлив живот;
- демографска криза и емиграция.

Има ли изход? В границите на националната държава, с вътрешни ресурси и енергия аз считам, че няма. Преди време си мислех, че е възможно със смели компромиси с демократичните теории и практики, да се смени перспективата в движението на обществото. Вече не мисля така – силовото управление не би било нито временно, нито „просветено“, а само ще даде цялата власт в ръцете на някой „три- или четирибуквеник“. ***Обществото ни е толкова болно, че да се разчита на естествени сили и имунитет, е безнадеждно. Решението на проблема на България, в настоящия момент и в приемливи за населението срокове, е извън България. Само глобализацията би могла да ни спаси.***

Светът може да превърне България във вдъхновяващ пример за национална изгода от глобализацията. Стига, чрез външната намеса да се еманципират, разкрепостят и поощрят потиснати, уплашени и обезверени в момента национални енергии и техните носители.

17. Опасност: нашествие на „хора миди“

Навъдиха се около нас днес в България критично много на брой индивиди, които наричам **„хора миди“**. А това са:

- Хора както социално активни, така и социално пасивни, които нищо не дават, но пък поглъщат светкавично и безскрупулно всичко желано и достъпно им. Те имат ненаситно функциониращ „вход“, чрез който поемат алчно – информация, пари, власт и въобще всичко, което искат, но изходът им не работи, от него нищо или почти нищо не излиза. Това са хора вампири, които засмукват енергията, излъчвана от социалното обкръжение, „черни дупки“, в които се оттича социалната материя.

- Фактически социопати, подкопаващи основния принцип на обществения живот – взаимността. Това не са самотни отшелници, ограничили до минимум своето потребление, а жадни за консумация на всякакви или избрани от тях блага, които обаче не дават в замяна никому нищо, т.е. завършени егоцентрици, допира до които обеднява, унижава, подчинява и в крайна сметка унищожава заобикалящите ги.

- Когато концентрацията на този тип хора надхвърли допустимия за нормален живот размер, тогава обществата заболяват от „социален карцином“, който се развива бързо и безмилостно до настъпване на фаталния изход. За щастие Бог ни е създал със силна имунна система, съумяваща най-често по естествен път да се справи с прекалената популация на „хората миди“. Но и най-силната имунна система може да се срина, ако на заболяването не се противодейства и ако инстинктът за оцеляване блокира.

Непоносимо голям брой „хора миди“ затлачиха икономическото, политическото и въобще социалното пространство в наша-

та малка, болна и изглеждаща безпомощна да се справи със собствената си посткомунистическата безпътица страна. Паракапиталистически субекти, заченати незаконно и на тъмно, убиват пазара и пазарната конкуренция. Тези хора не се научиха, а и нямат никакво желание да се учат как се работи в пазарна среда, където даваш и вземаш са обвързани операции.

Във всички сфери на живота „мидите“ се размножават със застрашителни темпове, похлупвайки и помитайки здравата социална тъкан около и под себе си. Естествено все още повечето хора не са станали „миди“, благодарение на което животът ни продължава въпреки всичко, но заразата пълзи неумолимо и застрашава живота ни отвсякъде.

Но най-тежко, че даже изглеждащо безнадеждно, е състоянието на политическата сфера, където „мидите“ без всякакво съмнение се чувстват най-добре. Там заболяването е навлязло в напреднал стадий и спасение не се вижда. Чакаме чудото без да можем да го предизвикаме. Партии, парламент, министерства, кметства, агенции и др. структури на публичната власт се задръстиха от „миди“. Там те паразитират най-интензивно и безопасно. „Храната“ там е най-много и най-зле охранявана – около половината от БВП, произведен в страната всяка година, плюс парите от Европа. При „рандеман“ на публичните финанси от да речем 10–15 %, което е май оптимистична „експертна“ оценка, това прави между 4 и 6 млрд. лв. всяка година храна за „мидите“. Е, как да не искаш да се наместиш някъде там в „мидните плантации“ на централната и местната държавна власт и да не си готов със зъби и нокти да си проправиш път до там или не пазиш с цената на всичко мястото си, ако вече си се наместил.

По информация от медиите се различават поне няколко големи „мидни плантации“, с почти идентифицируеми публично „мидни плантатори“. Всяка плантация отглежда съответен брой „мидни бизнесмени“ и гравитиращи около тях обслужващи и консумиращи кръгове, които са си излъчили свой политически пълномощник, обозначаващ тук като плантатор или пък, които са се

присъединили, присламчили впоследствие, след като плантацията е била вече разработена, а съответният плантатор просветлен за посветените. Плантациите не са затворени или оградени с непробиваеми бариери. Забелязва се движение на пасажии от миди от една плантация към друга, както и такива, заемащи сегменти от повече от една плантация. Това движение е непрестанно, но става особено бурно непосредствено преди, по време и малко след избори, сменящи политическите субекти в държавната власт. Особено интересно е това, че плантаторите се сменят, просто формалната политическа демокрация го налага, но мидните плантации си остават почти незасегнати от тези промени „в мениджмънта“. Просто едни и същи „надзорни съвети и бордове“ на мидните конгломерации периодически подменят, с посредничеството на политическите избори в държавата, „изпълнителните директори“.

За съжаление неусетно мидните плантации разширяват заеманите от тях площи от икономиката, политиката, администрацията и практически всички социални сфери и сектори, което и е вече не просто повод, а основание за истинска тревога на нормалните бизнесмени, политици, чиновници, инженери, финансисти, лекари, учители, работници, селяни и въобще на народа, чието бъдеще подяждат и застрашават мидите.

Анализ

1. Съдба и отговорност

Можем да кажем: писано ни е да стане това или онова, и тогава е естествено да се въоръжим с търпение и да чакаме то да се случи. Можем и да кажем: няма нищо писано, съдбата си я пишем както искаме, и тогава запретваме ръкави и правим каквото решим. А можем да кажем още: и да ни е писано нещо, няма как и откъде да го узнаем, поради което сме длъжни да правим каквото трябва и зависи от нас, пък то ще стане каквото е писано. Първото е неприемливо, защото противоречи на човешката природа, второто е прекалено самонадеяно и дръзко, което го прави авантюристично и потенциално опасно за всички. Последното го намирам за най-разумно и благопристойно, но лошото при него е, че хората не знаят със сигурност какво „трябва“, а шанса да се споразумеят помежду си за това какво трябва, е консенсуалистка утопия.

Навярно поради тези и подобни причини има нещо доста неясно, а от там и подвеждащо в израза „историческа съдба“. Първо, той се употребява за трудно наблюдаеми, опознаваеми и анализируеми социални феномени – народи, нации, култури, цивилизации и др.под. Отделните хора и емпирично проследими групи от хора – малки при всички случаи, нямат „историческа съдба“, а биография, в която естествено има място и за съдбовни моменти. Второ, съдбовността, освен основаваща се на факти – обясними или не, е и реверанс към фатализма, предопределеността и неизбежността, които дори и в интелектуално легитимиращите ги донякъде метафизически или космически контексти, си остават прекалено двусмислени. Трето, нещата в човешките отношения – микро-, мезо-,

макро- или глобо-, не просто се случват. Те се подготвят, предизвикват, ускоряват, забавят или осуetyават от хората, от техните активности и пасивности, независимо от това дали протагонисти и маси го разбират и признават или пък не. Не виждам нищо по-безотговорно и резигниращо от умствената леност, моралната профанщина или просто от глупостта всичко да се обявява за „съдба“.

Тези, може би прекалено абстрактни бележки, считам за наложителни като въведение към темата „историческа съдба“. Принципно отношение към „съдбата“ се моделира от изходните позиции или гледната точка на наблюдаващия. За онези, които виждат и ценят единствено или главно величавото, героичното, похвалното в българската история например, нещата обичайно се разбират от самосебеси си – успехите ни са резултат от достойнствата български, каквото и да означават те, а неудачите ни са злощастия, причинени от други. А защо при преплитането на нашата с чуждите съдби, все другите ни прецакват, а не ние тях, си остава загадка – част от мистерията на самата съдбовност. За други, историческата ни съдба през по-голямата част от предполагаемо 13-вековната ни битност, е налице един дълъг и криволичещ упадък, причините за който се намират както у нас самите – „защото сме такива“, така и в като правило недружелюбното обкръжение.

Гледната точка на автора на този текст е далеч както от оптимизма, така и от фаталистичния песимизъм. Бих я определил като скептичен активизъм ала Хемингуей – „прави каквото трябва, да става каквото ще“. Мисля, че както и да оценяваме съдбата си, тя е по-скоро заслужена, отколкото незаслужено натрапена ни отвън и от чужди. За да не се връщаме далеч назад, можем да се фокусираме върху промените от 1989 г. насам. Правихме ли ние българите: първо, всеки на своето място и със собствените си възможности, а после заедно с други, през изминалите години онова, което трябваше измежду всичко, което можеше? Не винаги, но поне в повечето и особено в най-съдбовните случаи, категорично не! Тъкмо заради това, а не поради злите руснаци, американци, европейци, балканци, евреи, либийци и т.н. днес ние сме най-бедната, най-

нещастната, най-топящата се нация в ЕС. Заради това мръсотията – буквално и метафорично, която сами си правим, ни залива от всякъде, земите ни пустеят, водите наводняват къщи и дворове, но не напояват ниви, горите ни се изсичат безмилостно, улиците ни са по-надупчени от бейрутските след войната с Израел, избиваме се по пътищата по-настъргено от шиити и сунити в Ирак, бандити, политици и администрация ни тровят живота, а ние блеем и мрънкаме, вместо да се вземем в ръце като народ. Защо стана и продължава да става така?

Преди всичко сме длъжни да признаем, че вместо да я предизвикаме, посткомунистическата епоха дойде изневиделица, неочаквано се развързаха дълго потискани, егоцентрично ориентирани, латентни сили в обществото, без никаква ръководна, системно насочваща и консолидираща идея, да не говорим за политически проект. Единствените, що-годе подготвени за предстоящото се оказаха най-хитрите и безскрупулните от предишната власт, техните наследници и приближени. Такива бяха: висши партийни и държавни функционери, средна номенклатура и комсомолски юпита, най-прагматичните от спецслужбите и многобройните им представители във външнотърговските дружества в и извън страната, както и част от тогавашните директори на държавни предприятия. Малко по-късно възникнаха и борческите структури, които бяха необходими за извършване на мръсната работа и за ускоряване на новото първоначално натрупване. Срещу това „елитно“ малцинство се оказаха огромно мнозинство от развихрили се индивидуални свободи на хора, които никой не ограничаваше и които никой не насочваше и интегрираше в обществено полезна и значима посока. ***Всички – „елит“ и „маса“, се бореха за себе си и срещу останалите.*** Едните, със „съдействието“ на разкапващата се държава, да присвоят колкото е възможно повече и по-бързо, а другите, кой както може да оцелее, а ако има късмет и да успее в тези вълчи времена. Национална идея, обществен интерес, държавност и под., без които е немислимо консолидирането на множеството частни животи в един продуктивен и възприеман

що-годе като справедлив социален механизъм, бяха безумно и користо отхвърлени като старомодни, ретроградни, погрешни. Либертаристката еуфория, която парадоксално се оказва най-удобна и полезна за бившите комунисти и ченгета, доразкъса дрипавата социална тъкан на социалистическото общество, разрушената бивша държава бе подменена от набързо формиралата се в хаоса клипто-крими олигархия, за която не бе трудно да се обзаведе с послушна, напласена, но и крадлива, централна и местна администрация.

В този посткомунистически кипез малцина свръх забогатяха, използвайки и заграбвайки държавни ресурси, манипулирайки ловко псевдопазара и възползвайки се от мафиотско контролираното беззаконие. Други изпаднаха от борда кога заслужено, кога не съвсем. Тези две групи, да ги обозначим като „победителите“ и „загубилите“, не могат да продуцират добро бъдеще на България. Надеждите са насочени към една първоначално малка, но разрастваща се част от нашите сънародници, които вземат съдбата в собствените си ръце, без да крадат и хленчат. Ако тези хора съумеят да не загубят, на първо време битката си с ненаситния паразитизъм на „победителите“ и постепенно разширят своето присъствие и влияние в обществото, България не е загубена. Шансовете силно ще нараснат, ако и доколкото обществото ни успее да се справи с два традиционни, но, наистина, „съдбоносни“ мотивационно-културни дефекта в съвместния ни живот: а) неувереността в собствените ни сили и възможности, и б) моралният астигматизъм при индивидуалния и колективния избор.

Неувереността подрива мотивационните основи на активността на много българи, които не са нито по-глупави, нито по-неспособни, нито по-малко енергични от американците, англичаните, французите... За разлика от тях обаче ние сме склонни да проявяваме: необичайна за света плахост в изказа и реализацията на намеренията; необяснима пасивност на поведението, когато е повече от ясно, че трябва да се действа; унизителен конформизъм,

спъващ промяната, напредъка, развитието; предразположеност към хитруване, най-често на дребно, за да се примирят амбиции с комплекси за малоценност; неуважение към успехите на другите, на които сякаш не признаваме правото да бъдат по-добри от нас. Доста често тези прояви на неувереност се редуват с нарцисизъм, агресивност, разюзданост, злонамереност и заемане на героични пози, които не са нищо повече от маскировка или злополучен опит за компенсация на същата тази неувереност.

Откъде идва това мотивационно израждане? Първо, за съжаление, той често съпътства живота на малки и бедни народи, слаби и зависими държави, разположени на проветриви места. Второ, много „помагат“ и затворените общества, забраняващи или затрудняващи трансграничните контакти и взаимодействия, каквото бе комунистическото общество. Трето, силно влияе и продължителното отсъствие на пазар и стимули за изграждане, развитие и изява на личностния потенциал, което съпътства, проточващи се във времето тоталитарни и етатистки практики, както и демагогската социална политика.

Умерен оптимист съм, че този недъг е преодолим в днешно време. Глобализацията, маркетизацията, евроатлантическата интеграция на малка България, новите информационни технологии, както и развитието на образованието, може би ще ни помогнат да се справим. При едно условие обаче: ако заедно с всичко това реабилитираме и рекултивираме интелектуално и нравствено потиснатия при комунизма национален идентитет, чувството на достойнството от съзнаването на принадлежността ни към българското – не само у нас, а и в чужбина. Страхувам се, че в противен случай същите фактори биха ускорили „изтичането“ на българите по света и „дебългаризирането“ на държавата България е съвсем реален риск в средносрочна перспектива.

Другият проблем е още по-труден за преодоляване. ***Слабостта на моралните критерии и ограничения при консумацията на индивидуалната свобода води неотклонно към пагубни, както за всеки поотделно, така и за всички заедно, последици.*** Да

имат за мнозина от нас е несравнимо по-важно от това да бъдат, повече отколкото си е мислел някога Е. Фром. „Искам“ доминира безусловно над „трябва“. Отсъствието или затлачеността на моралните филтри при личния избор десоциализира съвместния ни живот. Егоцентризмът и алчността освирепяват амбициозността. Когато трудно се разграничава добро от зло и когато на това разграничение не се отдава голяма практическо значение, става приемливо, а в най-извратените случаи и желателно, от другите да се взема, колкото и каквото може, без да има морално задължение да се дава. Напротив, даването „не е модерно“. Пренебрежението към другите ражда колективно безсилие, то пък обуславя неуважението към правилата и оправдава безчинствата към и на държавата. Вместо силно общество и здрава държава идват разпилени, нихилистични частни интереси, обществено безразлични граждански сдружения, антидържавни НПО, корумпирана и безсилна държава.

Грубата материализация, разбира се, не е българска особеност. Тя е част от еволюцията на западната култура и цивилизация, към която поне частично принадлежим. Но предимно „наши“ са си: слабата религиозност на по-голямата част от българското население (не броим палещите свещи антихристи и уплашените за живота и богатствата си мутри и други „победители“); липсата на авторитет и влияние на изпадналата в дълга летаргия и зависимости БПЦ; тоталитарните тенденции в държавността – български и натрапени ни отвън, държащи в традиционно силна зависимост индивида от властта; отсъствието на навици за самоорганизация и самоуправление на българите, независимо от тяхното образование и социален статус.

Надежда обаче и тук има. От една страна, тя е свързана с ЕС: нуждаем се от строг мониторинг, контрол и одит, за да не „усвоим“ голяма част от идващото от Европа финансиране в полза на министри, депутати, кметове, чиновници и стоящите зад гърба им кръгове от бизнесмени, бандити, роднини и приятели. Обидно е да си признаем, но трябва – имаме нужда от помощ от вън за да се

отучим да посягаме на чуждото като свое. Никой отвън, обаче не би могъл „да ни смени чипа“, ако ние не си помогнем. А помощта може да дойде от държавната политика, която, нека не наричаме, „дясна“, за да не дразним мнозинството „ляво-център“, но политика, която ще се води от принципи и ценности, като почтеност, законност, свобода, отговорност и др. под., за които е редно да се дискутира в обществото, поне преди избори. Но не става, както се вижда. Други сюжети са по-интересни на тълпите гласоподаватели?!?!

2. Бюрократизация и административна реформа на публичния мениджмънт

Има два погледа към бюрократията.

Първият, да го наречем „вебериански“, изгражда положителния, желателен образ на бюрократията, като организационен идеал, като идеален тип, към който естествено е насочено рационализирането на всяка организационна система – фирма, корпорация, град, държава или съюз от държави. От тази гледна точка „бюрократ“ – това звучи гордо, защото това са служители, мениджъри или консултанти в рационална организация, където всеки си знае мястото, работи нещо смислено за цялата система, по утвърдени стандарти (най-добри практики) и в синхрон с останалите членове на същата организация.

Вторият може да го наименуваме „паркинсънски“, на името на най-популярния и остроумен сатирик на бюрократията, която изпъква като силно формализирана, закостеняла, по-скоро вредна, отколкото полезна за организираността система, в която работят жалки и презрени от обществото чиновнически душици, които развалят живота на другите.

Държавната администрация, в нейните централни или местни проявления, е носител и на двата образа. Когато бизнесмен или гражданин опрe до нейните услуги, тя е по-често паркинсонова, защото го разматават законосъобразно, а пък и незаконосъобразно (у нас действа правилото на „мълчаливия отказ“), защото чува: елате идущия месец или тримесечие, нямате право, но може да се опитате и ако намерите верния път, ще рече – да си платите корупционната такса, да си намерите височайши покровители, да правите каквото си искате и после да си „узаконите“ онова, за което ви казваме, че нямате право и т.н. Всеки или пове-

чето от тези, които са се обръщали към държавата за разрешение, лицензиране, концесиониране, приватизиране, за митническо, здравно, пенсионно или данъчно обслужване, за категоризиране, удостоверяване, справка и т.н. знаят отлично тази особеност на българското административното обслужване, а това сме всички ние като ползватели на публични блага и услуги.

Другояче изглежда същата администрация, когато се изучава в университетите, както пише в законите и подзаконовата нормативна база или пък в очите на министъра или отговорния за държавната администрация, който периодично се отчита за това колко пари са спестени от незаети щатни бройки, от съкратени незаети щатни бройки, колко курса за обучение по работа с компютри са проведени през годината или колко чиновници са изпратени да учат езици и т.н. Но пък не казва, а и не може да каже, колкото и да иска, кому е нужна голяма част от работата, вършена в държания апарат, какви ползи, измерени в прираст – количествен и качествен, на публичните блага, предоставяни от държавата на обществото, е осигурило през годината министерство X, агенция Y, дирекция Z и т.н., и т.н., както и колко е струвало всичко това на данъкоплатеца.

Ако трябва съвсем накратко да кажем от каква реформа се нуждае държавната администрация в България, то мисля, че този процес е длъжен да включва следното:

Първо. Публичният мениджмънт, който осъществяват органите на централната и местните власти във всяка страна и който се финансира от обществото, има само едно единствено значение и оправдание – да предостави нужните на обществото в даден етап от неговото функциониране публични блага – **обществена сигурност** (национална, екологическа, ред и законност), **благоприятна икономическа среда** (инфраструктура, защита на пазарите от монопол, нелоялна конкуренция, виктимизация, корпоративизъм и партизация, надеждна парична система и балансирани публични финанси, гарантиращи провеждането на належащи публични политики, благоприятна макрорамка – контролирана инфлация,

платежни баланси, бюджетно равновесие и др.под.), **поддържа-
не и развитие на социалния потенциал и капитал на нацията** (здраве, образование, пенсии, социално подпомагане и национа-
лен интегритет). Всичко друго, което правят или биха могли да
правят работещите в публичната сфера е не просто ненужно, а
вредно и трябва да се отреже безмилостно. А колко и какви точно
трябва да бъдат аранжировките на публичните блага в едно об-
щество, ще трябва да се реши от това общество, след честен и
информиран дебат, провеждан периодично в рамките на онова,
което се нарича обществен избор, *social choice*, който пък би бил
поне що-годе рационален, ако хората знаеха предварително колко
би им струвало нещо „безплатно“, т.е. заплатено от държавата, с
данъците, събрани от всички, като алтернатива на закупуването
на същото това нещо от пазара от всеки нуждаещ се, кои блага
хората биха предпочели да си осигуряват свободно и сами, както и
кои други блага те биха предпочели да им бъдат „гарантирани“ от
държавата срещу съответната издръжка, разбира се. Такъв дебат
в българското общество аз не си спомням някога да е бил воден.

Второ. Строго погледнато администрирането е само част от
публичния мениджмънт и то третата, последна част. Преди него
са политическият и ръководният мениджмънт, връзката, с които за
нещо на света не бива да се прекъсва или подценява. Всеки публич-
чен мениджмънт започва (трябва да започне!) с изработване на же-
лателните от обществена гледна точка **публични политики**, после
тези политики да насочат и ориентират **публичното ръководство**
– планиране, програмиране и проектиране, и накрая идва реда на
публичното администриране – обслужването на обществото с
политически (държавно) предвижданияте, финансираните и осигу-
рените публични блага. Всички участници следва да носят реално
своите конкретни отговорности, а не единствено за всичко да се
обвинява нещастната администрация. **Политици, мениджъри
и администратори, заедно и поотделно, отговарят – не само
„политически“, а и наказателно за всички щети и беди, които
са били причинени на обществото от тяхната некомпетент-**

ност, корист, наглост или безочие. А това без силно гражданско общество, евронатиск, независими от партии, държава и мафия, медии, както и без независим от партийни- политически и криминални влияния съд, няма как да се случи. Както и до нищо няма да доведе административна реформа, която не стъпва на истинска, справедлива и безкомпромисна отговорност на политици, държавници и администратори, колкото и професори, доктори на науките, компютърни гении и полиглоти да има сред тях.

Трето. ***Най-синтетичният индикатор за оценка на организационното равнище на публичния мениджмънт е неговият управленски, а не само административен, капацитет.*** Впечатленията ми от изявления на и от комуникации с политици, държавници и чиновници са, че няма общоприето и даже достатъчно смислено разбиране за това, що е то този капацитет. Акцентираща се предимно върху ИТ-средствата, уменията, езиковата подготовка и познаването на европейското законодателство и най-добри практики. Признавам разбира се, че това са важни неща, но не мога да скрия впечатлението си за повърхностност, подражателство, провинциализъм, отсъствие на системност в идеи и практики. Нужна е огромна, но добре насочвана и дирижирана работа по укрепването, адаптирането и развитието на управленския капацитет на държавната администрация, като единство от ***потенциал*** (***информация, технологии, структури и персонал***), ***управленско приложение на този потенциал*** (използването му за ***формулиране на дневния ред, за вземането на решения по изпълнение на този дневен ред и за изпълнение на взетите решения***) и ***отчет и анализ на резултатите от приложението на потенциала*** – ***икономически, социални, политически и културни.***

Естествено има и други важни неща, като подбор, материално стимулиране, кадрово развитие и др.под., но те стават важни и актуални след като се постигне напредък по посочените по-горе три аспекта на административната реформа в България. Пари за това ЕС осигурява. Не се знае обаче има ли ум, познания и най-вече воля то да бъде свършено.

3. Капитализмът е необходим не само по икономически причини

Чувам напоследък да се говори и то четвърт век след самосрутуването на социализма, за нуждата от реабилитация на капитализма. На пръв поглед странно, защото какво правим от 1989 г. насам? Би трябвало да е капитализъм, който от някакво подозрително неудобство наричаме „демократия и пазарна икономика“. Само че май нещо не се получава или се получава не съвсем капитализъм. Някак си, повече със сетивата отколкото с разсъдъка си усещаме, че нашият капитализъм не е, както и почти всичко, което ни обгражда, истински, а „менте“ – нещо, което само прилича на него.

Макроикономическият поглед върху действителността подклажда умерен оптимизъм.

Друга изглежда действителността, ако я поразчопим по-навътре – държавата все повече се разпорежда в икономиката, корупцията е проникнала навсякъде и засмуква не по-малко от 20% от стопанския оборот, осъществяван пряко или косвено с държавно финансиране и посредничество, с още повече се надуват разходите и съответно фактическите цени на „безплатните“ публични блага и услуги, паралелно със срива в тяхното качество, сивата икономика е със сигурност повече от 30 % от цялата ни икономика, част от престъпността се преоблече във фракове и гордо захапа дебели пури, а другата попълва своите редици с прииждащи гладни и безскрупулни дегенерати и социопати, 70 % от българите са недоволни от живота си и голяма част от тях виждат надежда единствено в емиграцията. Затова ли беше целият зор до тук, се питат не без основания хората?

За да няма недоразумения при четенето на този текст съм длъжен да уточня, че под „капитализъм“ разбирам **либералния**, а не някакъв друг вид капитализъм – **социален, комунален, държавен, олигархически** и т.н., и то не поради идеологически или други подобни причини, а защото либерализмът е в основата на всеки капитализъм, ако и доколкото е въобще капитализъм. Именно недостигът на либерализъм е онова, което пречи за просперитета на нашето съвременно общество. Последниците от този недостиг, незабележими при макроикономически обзор, са следните:

1. **Деградация на мотивацията за съзидателна активност** – ценността на и предпочитанията към труд, инвестиции и предприемачество, се изместват от нагласи и стремеж към публична власт, покровителство и печелившо беззаконие от всякакъв мащаб. Бързото забогатяване на всяка цена и парвенюшката показност на притежания и потребление опустошават душите на стари и млади, образовани и необразовани, умни и глупави. А с похабени по този начин хора капитализъм не може да се изгради.

2. **Изразждане на пазара и на деловите отношения въобще** – не конкурентните предимства решават кои са „победителите“, а властта и приближените до нея, престъпността и закриляните от нея. Така конкурентоспособност не се създава, а без нея капитализмът увяхва, а с него и благоденствието.

3. **Благополучието – в личен, групов и организационен аспект, се определя не толкова от таланти, квалификация, упоритост, трудолюбие и почтеност, а предимно от принадлежност, протектиране и морално безгрижие.** А това състояние на нещата е неприсъщо за либералния капитализъм.

Т.нар. „реабилитация на капитализма“ изисква много време и усилия, с което всички по необходимост ще трябва да си платим сметката да заживеем по-добре, отколкото живеем в момента. ЕС, НАТО, САЩ или Русия няма как да ни заместят, колкото и да ни се иска и даже понякога вярва, че може да стане така. Делеяните милиарди евро от Европа няма да ни подарят благоденствие и щастие като народ, а само ще бетонират за десетки години напред власт-

ните и социалните позиции на едно малцинство от около 5-10 % от населението, които и сега са си там, ако не:

- Разберем, **че не социалната справедливост, която раздава държавата, а заслужеността, която отдават всекиму един свободен пазар и едно развито гражданско общество, водят до по-добър живот на всички.** При капитализма права, задължения и отговорности вървят ръка за ръка и никой не разчита накой друг да му свърши работата или плати сметката.

- Осъзнаем, **че хората живеят заедно, а не „поотделно“ и че действа висш социален закон, регулиращ живота ни, който наричам взаимност.** Никой от нас не може без другите, а за да е значим трябва да ги убеди, че и те не могат без него. Нямах право да исках преди да си дал или поне опитал всичко възможно да дадеш, независимо от това колко си нуждаещ се, както и никой не може да иска от теб, ако не ти дава еквивалентно. Дал/взел, вход/изход, полза/разход и т.н. за всеки индивидуален, групов или институционален субект – човек, семейство, социална група, организация (фирма, НПО, държава или съюз от държави), трябва да се намират в баланс и равновесие. В противен случай бизнес, финанси, пазари, държави и цивилизации се разлагат, разпадат и изчезват рано или късно.

- **Обществото се променя, ако хората, които го изграждат се променят в една и съща посока. Хората от своя страна се развиват, когато обществото, в което живеят се развива. Кое първо, кое второ – чиста схоластика.** Важното е, че не могат едни без други и без общ хоризонт. Посредниците или по-скоро трансмисията между общество и население са управляващите, лидерите и елитите. За да се прочистят държава, пазари и гражданско общество от онези, които ги обладават, развъртават и „приватизират“, хората ще трябва да разпознаят и повярват на своите елити, да изберат и последват своите лидери, да изберат и контролират своите политици, мениджъри и администрация.

Капитализмът ще дойде, ако го искаме и заслужаваме. Ако ли пък не, един по един ще се изселим към него.

4. Кризата и съгбата на капитализма

Не е задължително човек да е високообразован, за да знае, че никога развитието, от каквато и да е гледна точка, не е било само и единствено напред и нагоре. Не ни е никак по вкуса, но животът ни дръпва, поне от време на време, назад и надолу. Цикли ли са, синусоиди ли са, вихри и турбуленции ли са, учените да си спорят, но всички ние – и управляващи и управлявани, и богати и бедни, и кадърни и не чак толкова... всички е добре да свикнем с това, че сме повече зависими отколкото независими, при това от не винаги ясни и даже съвсем неясни сили и влияния.

Сегашната глобална икономическа криза е такава неприятна част от функционирането на все по-глобализиращите се пазари и най-вече финансовите, която предизвиква фалити, загуба на работни места, свиване на доходите и т.н., от което никой не е щастлив, разбира се. А когато се разгневим ние, хората, обичайно се нуждаем от общ виновник, комуто да прехвърлим собствената си отговорност за поне част от това, което ни сполетява. Най-малкото от Маркс насам човечеството си има готов „макроевиновник“ – капитализма и особено „неговите проклети пазари“. Не съм адвокат на капитализма, той няма нужда от такива, за разлика от социализма и комунизма. Защото убеждава не с доктринални аргументи, а с това, че винаги досега се е налагал в живота над своите идеологически врагове. Както стана по цял свят през 90-те години на миналия век.

Да погледнем на нещата, колкото се може по-неутрално, ценностно и психологически. Що за обществена система е капитализмът, който днес стана модерно да ругаем и избличаваме? Щом капитализмът горе долу е комбинация от пазарни отношения в икономиката и демокрация в политиката, от кое от двете се отказ-

ваме, отричайки се от него? Едва ли някой ще каже – от демокрацията. Повечето от критиците на капитализма обаче са настървени спрямо пазара. Само че убием ли пазара, убиваме и демокрацията, защото той се нуждае от „заместник“, а това би могла да бъде единствено държавата, която без пазар неизбежно придобива тоталитарен вид. Бих казал дори, че капитализъм може да има и без демокрация, но не може без пазар. Поне има исторически примери за това. Мисля, че ще има и в бъдеще. Колкото и присъщият им популизъм да ги изкушава за демонстрация на антипазарната реторика, политици и държавници са длъжни да имат готов отговор на въпроса: „А какво след капитализма?“

Да, ако нещо наистина се провали, това е финансовият сектор, глобалните финансови пазари, а не капитализмът. И причините за този провал са много важни. Те ще бъдат тепърва широко дискутирани, колкото и припряно да се провежда „терапия“ на кризата от страх за неконтролируемо пропадане.

Моята хипотеза е, че *началото на кризата дойде след еманципирането и автономизирането на финансовото обслужване от реалната икономика*. Когато парите от подсистема на икономиката „си самовнушиха“, че цялата икономика им е в ръцете и могат да правят каквото си искат. В едно Маркс е несъмнено прав – че парите не могат от само себе си да „правят“ повече пари. Нужно е те да преминат през „стоки и услуги“, за да растят по естествен начин. А в самозабравилите се през последните няколко години финансови пазари, парите „си самовнушиха“, че могат да растят и „извън“ реалната икономика. Фокусирани в лихвения диференциал банките раздуха кредитирането и заедно с други – институционални инвеститори и инвестиционни посредници, лизингови компании и др. напомпаха до безумни нива т.нар. „ливъридж“ (съотношение между дълг и собствен капитал), рисковете се „имагинеризираха“ – подцениха и пренебрегнаха, надуха се до пръсване балоните в недвижимите имоти и във фондовите пазари, където се трупаха необясними и невъобразими печалби, надхвърлящи многократно печалбите в реалния сектор и гонещи тези в

криминалния, разшири се опасно търговията със сложни, неясни и ненадеждни инвестиционни инструменти, деривати на простите и ясни такива. Заедно с това необяснимо растяха „печалбите“ от разни сливания и придобивания, поне част от които си бяха повече от странни, растяха до небесата и заплатите на корпоративни, банкови, лизингови и застрахователни мениджъри, чиято ако не единствена, то главна заслуга беше, че надграждат (с помощта на всевъзможни рейтингови агенции) финансови пирамиди, вместо да коуправляват производството на и търговията със стоки и услуги. *Така съвместно финансисти, реални мениджъри, брокери, посредници, рекламисти, аферисти, изобретатели и продавачи на разни субинвестиционни инструменти – въдици за жадни за бърз и лесен „пазарен успех“ едри и дребни, частни и институционални „инвеститори“, изкопах дупката, в която някои днес искат да погребат капитализма.*

Финансовите пазари са болни и в това няма никакво съмнение. Могат ли сами да се излекуват или трябва да им се помогне? Че могат и сами могат, но това е експеримент, който никой и не мисли да провежда практически. Не за друго, а защото болките и страданията от самолечението могат да бъдат, ако не спестени напълно, то намалени до възможния минимум. И ето, на сцената *държаватаа влиза в ролята си на помагач за оздравяването на пазара. Именно за оздравяването, а не за изместването или заместването му.* Аз виждам две основни направления на намеса на публичните власти както на национално, така и на наднационално ниво, във функционирането на финансовите пазари: а) пре-оценка на рисковете и б) ревизия на правилата. И по двете направления може да се каже, че пазарите могат да се саморегулират, т.е. постепенно да променят действащите системи за управление на риска и да променят правилата за собственото си функциониране. Само че след като са дефектирали, или нека кажем още по-категорично – след като са се „провалили“, няма кой да ги чака да се саморегулират, а се налага външна спрямо тях интервенция, която всъщност би трябвало просто да ускори самолечението.

Опитът по управление на кризи в икономиката показва, че зараждането на самите кризи, да го наречем метафорично „надуване на балона“, се предхожда от постепенно или рязко, но общо взето повсеместно подценяване на рисковете, разбираемо в среда на изглеждащ сигурен растеж. След появата на първите кризисни явления и още повече след разгръщането на кризата, нека го наречем за удобство „пукането на балона“, рисковете започват силно да се надценяват, доверието на партньорите един към друг рязко пада и така се блокира икономическата активност както през фазата предлагане, така и през тази на търсенето. Хората се уплашват и не смеят да инвестират, търгуват, произвеждат и потребяват. Управлението на риска би следвало да предпазва и от двете девиации, едната от което подготвя почвата за кризи, а другата възпрепятства усилията за излизането от тях. Очевидно е, че световната икономика се нуждае от далеч по-действени и надеждни системи за наблюдение и контрол над рисковете, в т.ч. и от система за „ранно предупреждение“, която да сигнализира в моменти на опасно подценяване на рисковете. Такива би трябвало да действат и в национален мащаб, но предвид ускоряващата се глобализация наднационалното ниво става все по-необходимо.

Ревизията в правилата включват отмяна на част от действащите регулации, корекции в друга част от тях и въвеждане на нови, непознати или неизползвани до този момент. И в тази посока все по-ясно става, че глобалните пазари се нуждаят от глобални регулаторни системи, като Световен съвет по икономика при Съвета за сигурност на ООН или Харта за икономическите норми (по думите на А. Меркел).

Ако сега се опитаме да погледнем във все още недокрай ясните като конкретно съдържание, но с вече очертаващи се контури пакети за антикризисна държавна политика на САЩ, Китай, Япония и големите европейски страни, ще видим две главни насоки на държавна интервенция в пазарните механизми: а) промени в регулаторната рамка на пазарите и б) активизация на участието на държавата като пряк участник в пазара.

По първото няма съмнение в очакваната ползност за икономиката. Бързото и трайно излизане от кризата обаче зависи от адекватността и качеството на новите регулаторни режими, особено в правилата за капиталова адекватност на банките, кредитирането, финансовите инвестиции и посредничества, фондовите борси, критериите за оценка и стимулите за мениджмънта, дейността на рейтинговите агенции, на Международния валутен фонд, на Световната банка и др. под.

По второто обаче има значителни резерви в експертизата. Става дума за това, че вливането на огромни по размер публични финанси, може, вместо да изпише вежди, да извади очи. Гледа се с голяма надежда например на рязко засилената роля на държавата като инвеститор – в инфраструктура, в заздравяване на разклатени или направо сринати банки и инвестиционни дружества, в рекапитализация на частния сектор и др. Надеждата е, че така ще се предпазят от фалити структуроопределящи отрасли, ще се разкрият милиони нови работни места и въобще залага се на мултипликатора на Кейнс и политиката „ню дийл“ на Рузвелт. Може и да стане, както се очаква, но никак не е сигурно. Ще се разбере след време, когато ще стане ясно кога, как и с каква възвращаемост ще се оттегли държавата и ще се реприватизират национализираните частни активи. Защото иначе биха се пряхосали по недопустимо щедър начин огромни маси „чужди“ пари и би нараснал неимоверно публичният дълг, което може да вкара икономиката в друга криза. А и покриването на частни вини и отговорности с обществени средства не е морално оправдана щедрост и действа поковарно, вместо оздравяващо за пазарите.

Държавата като предприемач е приемлива за кратко позиция, ако искаме да съдействаме за еволюцията, а не за погребението на капитализма. А вливането на големи дози публични средства в условия на криза в социалните сфери – здравеопазване, образование, пенсии, социално подпомагане, предполага висши умения по публичен мениджмънт, за да не се изчерпа усилието с постигане единствено на кратковременни ефекти. Нужни са добре

обмислени и дългосрочни стратегии, политики и програми за подобряване количеството, качеството и ефективността на публичните и смесените блага, в публичната им част. Това означава, от една страна, допълнително подпомагане от страна на държавата на хора и бизнес заради кризисните условия, за непродължителен период от време. От друга страна, тези извънредни и временни протекции и стимули трябва да се впишат в структурата на цялостните реформи в едни или други от посочените социални сфери. Но за да стане така обществото трябва да осъзнава нуждата да се реформира, а управляващи, лидери и елити да имат в главите и файловете си готови управленски алтернативи.

P.S. Този текст е писан преди 8 години. Същото се отнася и до редица други тези, изложени тук. За огромно съжаление нещата, не само у нас, не се подобряват, а по-скоро се влошават. Не знам какво да мисля по този повод, но умерения ми оптимизъм се трансформира в засилващ се песимизъм.

5. Насила хубост не става, наистина

Западноевропейският вариант на цитираната в заглавието българска поговорка, за който се сещам, е май френски и гласи: „на човек всичко можеш да му вземеш насила, но нищо насила не можеш да му дадеш“. Нашата е по-поетична, тяхната е по-нюансирана, но и в двете има концентрирана огромна мъдрост, валидна както за отделния индивид, така и за многообразните човешки общности, в т.ч. националните и наднационалните.

Каквото и да означава нацията, тя е реалност, а не виртуалност или както някои предпочитат да се изразяват, „мастилена реалност“. Преливащото самочувствие на подобни мнения, характерни за духа на модерните космополитни номади, им пречи да забележат прозаичната очевидност, че *животът винаги е протичал, протича и ще продължава да протича някъде и там именно хората локализират своето съществуване, ако ли не завинаги, то поне за продължителни периоди от време*. Там именно те обикновено натрупват и капитализират стойности, имплицитно обвързвайки днес с утре и по този начин се противопоставят на несигурността, непредвидимостта и неустойчивостта на съществуването. Освен това, както проникновено е забелязал един от бащите на консерватизма, Едмънд Бърк, хората са единство от онези преди нас, ние днес и тези утре след нас, а това е най-разбираемо при пространствено и политически конкретизиран контекст.

Разбира се, че не е задължително да се гордееш с народа, към който не по твой избор принадлежиш с рождението си, а също и да обичаш мястото, където са живели твоите предци, но огромното мнозинство от хората не губят лесно и с удоволствие чувството

си за национална принадлежност. Сигурен съм и че не са много онези, които биха споделили мечтата на един преуспял българин – музикант: да има материалната възможност да прекара остатъка от живота си в 5-звездни хотели по света.

Та, думата ми бе за това, че **няма начин един национално обособил се в историческия процес народ да бъде насилва на- каран да заживее по-различно, в т.ч. и по-добре, отколкото е свикнал**. Например, по-почтено, по-законно, по-активно, по-взискателно, по-взаимно и по-заслужено, вместо да я кара както си знае, да кажем – с повечко хитрост, заобикаляйки закона, без да си дава много зор, мърляво, на гърба на други, ако и доколкото това е възможно. Има някакви светли или тъмни сили, обозначени от нобелиста Дъглас Норт, като *path dependence*, зависимост от изминатия път, които тласкат едни напред и нагоре, а дърпат други назад и надолу. Заради това институционалните специфики в националното функциониране и развитие имат огромно значение за перспективите пред глобализацията и което е най-важно за нас, българите, за успеха на европеизацията, като специфичен формат на регионализирана глобализация.

Не толкова честността, колкото отговорността пред бъдещето, налага да си признаем някои неблагоприятни за самите нас особености, не непременно национални, защото същите са присъщи в една или друга степен и на други народи, но на устойчивите инерции в съвместния ни живот. В подобно признание няма нищо мазохистично. Напротив, тъкмо то отприщва енергията за развитие и усъвършенстване. Иначе си оставаме доброволно жертви на слабости, които са ни пречели и продължават да ни пречат. Считам, че би било близко до колективен опит за национална евтаназия, ако не се опитаме да се преборим с проблеми, като:

Ние, българите, страдаме от слаб национален интегритет и от претоварена с комплекси идентичност. Не се оценяваме непредубедено едни други, заслужено и по достойнство, което въобще не ни пречи да си завиждаме неистово. Склонни сме априорно да се подценяваме и това най-много личи в отношенията ни с чуж-

денци. Не си вярваме много едни на други и не държим особено на това да сме заедно. Не пеем химна и не си уважаваме кой знае колко националната символика. Даже не си знаем със сигурност националния празник, сменян многократно по конюнктурни причини „отгоре“ и без никаква обществена съпротива „отдолу“. Патриоти сме повече на думи и далеч по-малко на дело, а напоследък взе да става нископрестижен дори и патриотизмът на думи. Лесно емигрираме, бързо забравяме, трудно се връщаме. Кажим-речи никой не знае, а и не умира от любопитство да узнае, що е то български национален интерес, по-лесно ни е произволно да обявяваме разни, ситуационно желани от някои неща за такъв интерес или още по-добре, да теоретизираме, че въобще няма и не може да има такъв. Така било в модерния свят, ни ограмотяват някои родни пилигрими както у нас, така и живеещи от известно време в страни, където президент на най-богатата от тях, не много отдавна посвеща сънародниците си преди да поискат нещо от държавата си, да помислят какво дължат на нея.

Убеден съм, че националният нихилизъм не може ни най-малко да ни помогне да заживеем по-добре, но пък със сигурност ще продължава да ни вреди, защото когато няма националност, има индивидуализъм и трибализъм – етнически, партиен, идеологически, професионален, културен, социален и т.н. Няма и гражданско общество, където да се представят и дискутират проблемите на обществения живот (нашия, а не въобще!) и техните възможни решения, видени от различни гледни точки. А където няма гражданско общество има гражданска апатия или произвол и държава, която прави каквото поискат властните елити. Ако не се променим ще продължим да живеем в мръсотията – физическа и морална, дупките по пътищата и в душите ни ще растат и по брой, и по размер, а политици и мутри ще продължават да ни демонстрират своята алчност, наглост и безнаказаност. ***Можем да се променим, но само ако това силно поискат достатъчно много от нас и ако родим и отгледаме истински национални лидери, които да изместят сегашните лигьовци***, забравили от боричкания за кокала, рождената дата на Васил Левски.

Не съм уверен, че значима част от нашите сънародници безпроблемно различават добро от зло, както и смея да твърдя, че и когато ги различават, рядко проявяват готовност да застанат открито, смело и достойно на страната на доброто и срещу злото, а предпочитат прекалено често да замълчат, замижат, снишат, примирят и т.н. с надеждата на тях лично да им се размине или просто хей така, мир да е. Подобна морална снизходителност и малодушие поощряват разпуснатостта, небрежността, безотговорността и вредността, които ни заливат отвсякъде и от които не се уморяваме да се оплакваме, без да правим нужното и зависещо от самите нас, за да не е така.

Традиционно българската икономика се е развивала и продължава до голяма степен все още да е така, под влиянието на слаб и манипулируем пазар и безконтролна държавна власт. Отвореност, свободна конкуренция, честни правила и др. под. са унижително безпомощни в сблъсъка си с държавния протекционизъм, корупцията и престъпността. Нашият пазар е едновременно формално силно регулиран и с предизвестени първенци, за които регулациите не важат. В България се забогатява като правило чрез държавата и най-често за нейна сметка, поради което и за бизнеса е от изключителна важност да държи в ръцете си политиките. Което и той напълно успешно прави, с благосклонното съдействие на самата политическа класа, предлагаща, очакваща, бореща се със зъби и нокти и жадно поглъщаща корупционното подхранване, откъдето и да идва то. Фалшивостта и зловонието на т.нар. „национално отговорен капитал“ не се разсейват с разстрела на един или друг крупен „бизнесмен“ или с разпада на някоя голяма корпорация. Те си остават емблема на българския преход към демокрация и пазарна икономика.

Депутати, министри, кметове, областни управители, магистрати, босове на организираната престъпност в сянка, крупни бизнесмени, реални и мними чуждестранни инвеститори с дълбоки и пълни офшорни джобове, както и цяла армия от услужливи и подкупни посредници, финансисти, адвокати, консултанти, чи-

новници, PR-мажоретки, групи (бригади) за убеждаване, натиск и защита, са се вплели в непробиваема бронезилетка. Вериги от реални и фантомни фирми, смесени дружества, холдинги, мултинационални корпорации и т.н., разпрострели се до всички тъмни кътчета на света, изграждат един съвсем реален октопод, който изяжда всичко по пътя си, като оставя след себе си културна и морална пустош, опакован като луксозни бизнес-центрове, многозвездни хотели, охранявани като американски бази в Ирак приказни имения и дворци. Още повече са милиардите, изнесени и изнасяни навън, части, от които от време на време се връщат като „чуждестранни инвестиции“. Периодично някой глашатай на заинтересованите пробва ситуацията с предложения за амнистия на изнесените капитали, но това си е ненужна превенция, като се знае, че никой не ги търси тези капитали.

Социалното разслояване в страната придобива стресиращи за егалитарно настроеното българско население размери. Мисля си, че ако неравенствата бяха възприемани като резултат от пазарната конкуренция и ако т.нар. средна класа бе нещо сериозно като относителен дял и сравнително устойчиво в икономическа и социална перспектива, то те не биха били много тревожни – нито хуманитарно, нито политически. Но ако те са по-скоро следствие от изолирането и заобикалянето на пазара, обяснимо е тяхното окачествяване като незаслужени, несправедливи, нелегитимни и деморализиращи. Общественото мнение в страната не изглежда склонно да признае законността и честността на голяма част от богатствата, придобити през последните 25 години, както и разбира се, преди това. Това е проблем и той не може да се реши без сериозна трансформация в икономическото пространство, за което стана дума по-горе и без последваща културна и политическа промяна.

6. Отношенията бизнес – Власт

Свободното общество от либерален тип, към каквото ни придвижват реформите от 1989 г. насам, предполага функционирането на сложна система от взаимно допълващи и контролиращи се власти и свързаните с тях управления. Сред тях в конкретния случай бих искал да обърна внимание върху: а) **пазарно-икономическата** и б) **държавно-политическата** власт. Първата черпи своите сили от капитала, неговата продуктивност, конкурентоспособност, пазарен дял, в т.ч. и експортен потенциал. Втората се основава на конституционните пълномощия и на културно-исторически детерминирани масови очаквания към държавните органи на власт, от които нека се ограничим до правителството и парламента, както и осигуряващите вземането на съответните решения, политико-партийни мнозинства, т.е. до управляващия държавата „елит“.

В преуспяващите и благоденстващи модерни общества от либерален модел тези два типа власти играят известната от теорията на игрите **„игра с положителна сума“**, което ще рече, че права, отговорности и блага се разпределят между играчите „днес“ по начин, който увеличава подлежащото на разпределение „утре“ и т.н., което означава просто **растеж**.

В подобна ситуация **бизнесът**:

- спазва законите в страната, в т.ч. си плаща дължимото по закон на всички, вкл. и на държавата – мита, данъци, такси...,
- изисква от държавата защита на пазара и свободната конкуренция, на собствеността, свободното договаряне и гарантиране изпълнението на договорите, както и я подкрепя в действията и насочени към тези защиты и гаранции,
- кооперира усилията си с държавата при планирането, финансирането и осъществяването на крупни инвести-

ционни проекти, както и при честното, законно и ефективно, частно и публично, усвояване на парични потоци, идващи отвън.

На такова бизнес-поведение, **държавата** отвръща със:

- закони и подзаконовни нормативни актове, облекчаващи и стимулиращи предприемачеството и въобще бизнес-активността,
- интервенира на пазара, когато е наложително (оправдано) от гл. т. на циклично развиващата се икономическа конюнктура, националната конкурентоспособност, защитата на свободната конкуренция, спазването на законите и подобряването на бизнес-климата,
- осъществява необходимите инвестиции за гарантиране на качествена инфраструктура и други публични блага – самостоятелно и/или съвместно с бизнеса,
- осигурява бързо, качествено и добронамерено административното обслужване на бизнеса.

Има обаче и други игри, които бизнес и държава играят помежду си. В едната от тях, наречена **„игра с нулева сума“**, игращите безмилостно и с хазартно ожесточение делят една и съща величина, „раздаване след раздаване“, година след година и стоят неизменно на едно и също място, т.е. ситуация на застой. Още по-тежък е случаят, когато същите играчи играят една несъмнено тъпа игра, водени от примитивизъм и сляпа алчност, наричана **„игра с отрицателна сума“**, при която подлежащото на разпределение след всяка „врътка“ става все по-малко и малко, т.е. ситуация на регрес (упадък).

При тези, отнемачи бъдещето на всички – на играчи и на зрители, игрички, държава и бизнес са като дебнещи се хищници, които постоянно си разбиват муцуните и избиват зъбите за един и същи кокал или за остатъците от него, тогава, когато наоколо бъка не само от кокали, но и от мръвки. Ето това правят в тези случаи поразените от слабоумие, но пък вдъхновявани от късогледа корист и/или трибалистичен ентузиазъм, играчи.

Държавата непрекъснато притиска бизнеса със затрудняващи и дори задушавачи го лицензионни, патентни, фискални, социални, екологични, трудови, корупционни, патриотично-политически и т.н. изисквания. Тя бърка надълбоко, по навик и по „право“ в джоба му, откъдето издърпва над 40-50 % от приходите му, за да храни обилно политическия и управляващия елити, заедно със сервилно обслужващата ги бюрокрация, под предлог, че въздава, вместо негодните за това Бог или пазар, социална справедливост на всички или поне на онези, които я почитат в смирено послушание.

Бизнесът не ѝ остава дължен. Особено големият, но и дребният не се дава! Той прокарва своите частни (особени) интереси с помощта на неотразимите в подобни общества оръжия – безцеремонен лобизъм на тъмно и шантаж (рекети), където корупцията излиза прекалено скъпо. Той пише закони, диктува наредби, правилници, инструкции, донарежда избирателни списъци, затваря очи на когото трябва, суфлира на администриращите публичните разходи. Също той натиска за субсидии и изкупни цени, плаче за протекционизъм, печели търгове и конкурси – за приватизация, за държавни и общински поръчки, за еврофинансиране – преди те да са публично обявени, отсрочват и опрощават дълговете си и т.н. Целта е една и съща: да се заобиколи пазара, да се капсулира и експлоатира монополното или олигомонополно положение, постигнато най-често също с държавна помощ, да се спре или най-малкото силно затрудни влизането на нови играчи на пазара и да се „контролира конкуренцията“. Така става и винаги, когато по-дребните и новопоявяващи се производители, търговци, посредници, вносители, износители, инвеститори ..., се опитват да се наместват в парцелирания вече по желателния за някои начин, пазар.

7. Публичният сектор и пазарът на труда

Във всяко общество се обособяват два отделни, взаимодействащи, конкуриращи се и съвсем нередко, преливащи един в друг, сектора – *публичен* и *частен*.

Първият „произвежда“ и предоставя за ползване от населението и фирмите т.нар. „публични“ блага – обществена сигурност, вкл. ред, законност, екологическа защита и др., инфраструктура – транспорт, комунално обслужване, комуникации и др. под., регулиране на пазарите, финансова надеждност и предвидимост, социален интегритет и стабилност. Тези блага никой не може сам за себе си да осигури – по пазарен или самообслужващ се път. Те са също и такива, които не е разумно да се оставят изцяло на личната свобода и воля, защото хората от лекомислие и безгрижие често ги оставят за „когато му дойде времето“, а тогава се оказва прекалено късно, например – пенсионното или здравното осигуряване.

Вторият има ангажимент към т.нар. „частни“ блага, т.е. тези, които всеки може да си набави самостоятелно, когато и колкото му потръбват, стига да може да заплати цената им.

Огромното мнозинство от нужните в живота блага са „смесени“, т.е. частично са публични и частично частни, като съотношенията между двата компонента могат да бъдат най-различни.

Публичните се вменят в дълг преди всичко на държавата, частните – на пазара, а смесените едновременно на пазар и държава. Различните баланси между публичното и частното моделират по различно му обществените системи – социалистически, социалдемократически, либерални, консервативни, либертаристки и т.н., отличаващи се помежду си най-вече по това накъде се накланят възните – към повече публичност или частност. Както хората предпочитат и/или както им внушат или наложат политиките.

Броят на заетите в двата сектора и съотношенията между тях зависят от типа на обществото, респ. от структурирането на бла-

гата и балансите между пазара и държавата, като доставчици на блага и услуги, от производителността на труда в двата сектора, от гражданския и наднационален контрол над публичните разходи и тяхната ефективност, от културните особености на населението и предпочитания начин на живот, от гъвкавостта на пазара на труда и някои други не чак толкова важни фактори. И понеже се чуват мнения, че *свърхзаетостта в публичната сфера и недостигът на персонал в частната взаимно се предпоставят*, не е зле да проверим логически, а впоследствие и евентуално емпирически тази хипотеза.

Намирам предположението за „виновност“ на прекалената заетост в публичната сфера за недостига на квалифицирани и не чак толкова квалифицирани кадри в бизнеса за необосновано и спекулативно.

Първо, докато и доколкото публичните блага се радват на политически, културен и психологически ажиотаж в едно общество, дотогава и толкова много на брой очи ще са вперени в държавата, а тя ще засмуква ресурси за тяхното удовлетворяване – и финансови, и материални, и човешки. *В България многогодишни инерции и стереотипи възпроизвеждат левичарско-етатистки политически и социални практики, живи и влиятелни до ден днешен, които подкрепят „приоритетността“ на публично над частно, на общо над единично, на държава над пазар, на социално справедливото над заслуженото.* Така вече години наред след началото на промените от края на 80-те години на миналия век, преобладаващо мнозинство от хората в нашата страна – държа да подчертая: както наемен персонал, така и собственици и висши мениджъри, чакат от и се надяват на държавата – ту за работа и заплати, ту за здравеопазване и добро образование, ту за социални или пък търговски преференции, ту за финансиране на частна издръжка, ту за приватизиране на обществени ползи. Фактически сме свидетели на тотално прехвърляне на гърба други на наши, иманентни отговорности, на чудовищно изопачаване на изначални и живото, поддържащи социални и икономически

механизми и най-вече на взаимността в човешките взаимоотношения, което в крайна сметка възпроизвежда „приоритетността“ на публичното над частното. Никакви административни интервенции като съкращения, организационни реструктурирания и др. под. не биха могли да доведат до устойчиви промени в заетостта в двете сфери, докато индивиди, гражданско общество, бизнес и държавници не подемат заедно, солидарно и непоколебимо *завоя от предимство на „публично-държавния-социалния-левия“ към „частно-пазарния-заслужения-десния“ посткомунистически системен дизайн.* Досега тази тема бе третирана преобладаващо безмозъчно-идеологически, партийно-карнавално, групово-племенно, демагогско-егоцентрично. Дойде време към нея да се подходи разумно, обществено отговорно, честно, та ако щете и наистина патриотично, колкото и някои да посрамяха думата.

Второ, към работа в публичния или частния сектор съществуват мощни мотивационни предразположености, които повече влияят върху пазара на труда, отколкото се влияят от него. *Някои хора стават повече за работа в частния, други – повече в публичния.*

Които се чувстват на място, където се работи много, за да се спечели много, където състезателността е търсена, а не избягвана, където рисковаността привлича, а не отблъсква, където да паднеш или загубиш е момент от успеха, към който си се устремил, където се бяга на дълги, а не на къси разстояния, където богатството отваря пътя към властта – тези хора можем да наречем пазарно ориентирани. От техните редици предимно се рекрутират и съставите на комерсиалните организации в нормалните общества.

Има обаче и други, предпочитащи социалния комфорт пред състезанието – за които по-ниският доход е приемлив при щадящо трудоотдаване, социалната принадлежност е предпочитана пред социалната активност, равенството е благодат, а неравенството дяволска работа, за които ходенето се цени далеч повече от бягането, за които публичната власт би могла да обслужи частното забогатяване.

Естествено, повечето от реалните хора са някаква неконсистентна комбинация от мотивационни характеристики, каращи ги да страдат от това, че искат несъвместими неща, че никога не са сигурни искат ли наистина нещо или само им се струва така. Без да дълбаем в бездънното, ще трябва да признаем, че **публична и частна сфера, черпят вода от различни и не съвсем чисти кладенци**, като няма да са щастливи, ако гребнат от „чуждия“ кладенец, защото оттам ще им загорчи.

За огромно съжаление в практиката не се вижда, разбира и признава този феномен, поради което **в политиката, властта и администрацията е пълно с бизнесмени, чийто бизнес е корупцията, а в бизнеса има не малко чиновнически души, гледащи на работното място като на място за почивка и забавление или властолюбиви нарциси, готови на мига да сменят бизнес с депутатство, министерстване, кметуване, посланическо място и т.н.**

Трето, независимо от казаното по-горе, **двамата сектора се конкурират помежду си на пазара на труда, всеки със своите съблазни за незаетите или търсеещите промяна. Частната сфера** предлага шанс за материален и социален успех, но срещу високо натоварване, риск и несигурност, а **публичната** – защитеност и сигурност, но на цената насравнително по-ниски заплати и забавено развитие.

Ако на бизнеса не му достигат подготвени хора, за това не му е виновен публичният сектор, както и обратното, ако държавата се оплаква от недостиг на квалифицирани кадри, за това няма вина частният сектор. Просто и двете сфери не правят достатъчно и каквото трябва, за да си осигурят нужния персонал, а някак си незнайно защо чакат други да им свършат работата.

Какво мисля, че е наложително да се промени? Преди всичко **всеки сектор ще трябва да се научи да си плаща за подготовката на персонал за себе си, а не да счита, че да речем образователната или здравеопазващата система са длъжни да вършат тази работа, хей така от чувство за отговорност пред нацията.**

За да не чакат и изискват от държавата работа и заплати учители, учени, професори, а също лекари, санитарни и други в публичния сектор, държавата **трябва спешно да реформира социалните сфери и то в посока повече пазарност**. Училища, болници и университети ще трябва да получат много по-голяма свобода и независимост, а след това и да понесат съответно по-висока отговорност – финансиране според реално извършена работа, ясно поемане на ангажимент от държавата колко и за какво тя ще плаща чрез своите осигурителни системи на всички нуждаещи се, кои услуги ще се доплащат по пътя на застрахователните системи, въвеждане на частните доброволни не само пенсионни, а и здравни фондове, приемане на ежегодно актуализиран „ценоразпис“ за услугите, които държавата и квазидържавните органи, като здравна каса например, ще заплаща, конкуренция за цената и качеството на застрахователните услуги, въвеждане на платено висше образование, договаряния между държавата като възложител на поръчки и училища, болници и университети, като изпълнители на тези поръчки др.под.

Бизнесът от своя страна ще се наложи да поеме своя дял в реформирането на публичните сфери, като излезе на здравния и образователния пазар, където **се поставят изисквания само, ако и доколкото плащаш за онова, което очакваш** – съучастие в застраховането на своите работници, специалисти и мениджъри, договори за подготовка на кадри с желан квалификационен профил, въвеждане на корпоративни системи за повишаване на квалификацията и за преквалификация на заетите в тях работници, специалисти и мениджъри, отпускане на стипендии, спонсориране на болници, училища и университети, кредитиране на учащи се срещу договор за работа след завършване на обучението и др.под.

Индивидите също ще трябва да приемат за вършене неща, които до този момент никога не са правели – лично пенсионно и здравно застраховане, договаряне на лоялност срещу издръжка с работодателите, кредитиране на висшето образование, доплащания за някои допълнителни услуги, извън „безплатно“ полагащите

се и финансирани от държавните осигурителни системи, а също и извън застрахователните суми, договорени със съответните компании срещу ежегодна премия и други в този дух.

Ако всеки си свърши работата, която зависи от него, съгласувано и еднопосочно с останалите, ако засилим осезаемо пазарния път за сметка на ограничаване на движението по публично-държавния път, ако взаимно се контролираме, за да се балансира в обществото вземането и даването на всеки субект, има надежда. Иначе...

8. Реалната политика прегизвиква теорията на политиката, тя не реагира

Като изследовател, тръгнал от икономиката и навлизащ перманентно в „чужди“ територии, като социология, политология, културология, приложна математика, кибернетика и др. винаги съм имал една и съща гледна точка на анализ, оценка, диагностика и консултинг – тази на управлението и в частност на вземането на решения или на човешкия избор, съпътстващ съществуването на хората във всякакви условия и задвижващ тяхната активност във всички възможни проявления и територии. Наблюдавайки и донякъде участвайки в преустройствата, започнали от 80-те години на миналия век в страните от Централна и Източна Европа и, естествено, имайки пред себе си „българския случай“, който всъщност е само една илюстрация на „общия случай“ – демонтаж на държавно централизиран социализъм и опит за монтаж на пазарна демокрация, в началото усетих, а сетне и разбрах, цялата несъстоятелност на поединичното и неконсистентно системно реформиране, налагано при това от някаква изходна позиция, пренебрегваща други възможни и коректни изходни позиции.

Разбрах например, че не може да провеждаш успешни икономически реформи, без адекватни политически и културни трансформации, както и че нямат шанс политически реформи, без подкрепата на съответни им икономически и културно-институционални промени. ***Отсъствието на еднопосочност, баланс и синхрон в осъществяването на необходимите икономически, политически, социални, морални, законови и правораздавателни промени в обществото причинява множество травматично действащи последствия,*** поставящи под въпрос националното благополучие, а в нашия случай дори съществуване.

Получи се, да кажем така, че приватизацията се прояви като грабеж, организираната престъпност стана специален вид частен бизнес, протезиран от държавната власт, пазарът се привидя като джунгла, в която всеки, който може завлича безнаказано, прането на пари стана уважавана финансова специалност, политиката стана проспериращ бизнес, а забогателите се превърнаха в кукловоди на политиците или в мераклии за директни политически позиции и т.н. и т.н.

Паралелно с това някои натрупаха за кратко време недвижимо големи богатства, не докрай ясно как, затова пък с нагла демонстративност и безпардонност. Не малка част от останалите – губещите, естествено ги намразиха, младите и образованите отпрашиха към Европа, Америка и къде ли не, а оставащите тук гледат към държавата и си искат от нея. Печелившите много често се възприемат като мафиоти и политици или пък като пряко обслужващи интересите им – мениджъри, агенти, адвокати, съдии, прокурори, кметове, съветници, министри, депутати, чиновници.

Невинни за това безрадостно състояние на нещата няма, макар да има особено виновни. Тук ще се опитам да обърна внимание върху някои натрапващи се в непредубеденото съзнание, неразрешени до този момент конфликти между политическите практики и резултати, от една страна, и политическата теория, която ги осмисля и легитимира интелектуално, от друга страна, воден от убеждението, че това обстоятелство вреди категорично на реформаторския процес и компрометира резултатите от него.

Първо. Живеем във време, когато дори усъмняването в това че наистина и безусловно демокрацията е най-добрата от всички възможни и политически системи, буди ако не отвращение, то при всички случаи – подозрение. Толкова непоклатима е **вярата** ни в демократичния идеал, че не виждаме или пренебрегваме очевидните факти за провалени и провалящи се реални демокрации. Тя изразява един начин на мислене, дефиниран в теорията на решението като **песимистичен** и който се изразява математически в „**критерия на Севидж**“ – **максимина**, т.е. най-добрия избор,

който можем да направим в условията на неопределеност, е да изберем най-малко лошите последствия, които сме длъжни да очакваме от предпазливост. Политологическата интерпретация на този критерий е: *ако всички известни и мислими политически системи имат своите плюсове и минуси, ние като хора нападали се исторически сме длъжни да ги подредим по размера на очакваните от всяка една от тях беди и накрая да изберем онази, при която ни застрашават сравнително най-малко такива беди – и това е демокрацията*. Мога само да вметна, че за решаването на подобен тип задачи в теорията се предлагат още поне 4 критерия, един от които е например на Нобеловия лауреат по икономика за 2007 г. Леонид Хурвиц – „*критерий на обобщения максимум*“, който би ни отвел в свършено друга политологическа посока, без да е интелектуално или морално по-уязвим от критерия на максимина.

Към това всеки реалист би добавил още и тази особеност, че *действителните последствия от всяка политическа система и конкретната аранжировка в „плюс“ и „минус“ на тези последствия, биха били твърде различни според институционалните, културните, историческите, социалните и др. специфичности на обществата, които прилагат на практика политическите модели*. Поради тези причини и демокрацията изглежда днес различно в САЩ, Япония, Германия, България, Ирак, Турция или Ливан да речем. Пък и кой конкретно модел на демокрация имаме предвид, когато се кълнем в нея – либералната или социалната, светската или теократичната, християнската или ислямската, социалистическата или капиталистическата, консервативната или прогресистката, формалната или управляваната...?

Второ. Друг съмнителен постулат на теорията на политиката е този за **представителството на интересите**. Според него *всеки политически субект, а логично и лансираните от него партийни лидери, трябва да представя и отстоява в политическата си дейност вярно и надеждно строго определени интереси на отделни части от населението, намерили в този субект сво-*

ето застъпничество. Ще рече, че политиките са довереници на обособени на някаква основа партикулярни обществени субинтереси, които се надяват при спечелване на политическата власт от „техните“ партии, тъкмо техните, а не някои други очаквания, да бъдат защитени приоритетно с респекта на държавната власт. Не съществува по-сигурен път към оправдаване и поощряване на частната употреба на публичните ресурси и не разбирам как и защо политическите експерти не осъзнават в този смисъл своята развращаваща по същество обществена роля.

Допускам, че причината за този конфуз се крие в подвеждащата надежда, че миксирането на множество частни субобществени интереси в центрофугата на разгънатия нашироко спектър на политическата система, ще позволи да се разкрият и в крайна сметка защитят партийнополитически общосистемните обществени и национални интереси чрез публичната власт в една държава или наддържавно политическо образувание. Голяма грешка! **Никога и никъде цялото не е детерминирано от свободното, на макар и предполагаемо кооперирано съществуване на частите от които то се състои.** Както едно дърво не е конструкция от корени, стъбло, клони и листа, както един автомобил не е някаква комбинация от шаси, двигател, купе, колела и т.н., така и обществото не е производна от живота и възделенията на селяни и граждани, богати и бедни, образовани и необразовани, мъже и жени, болни и здрави, стари и млади, глобалисти и антиглобалисти, патриоти и космополити, леви и десни, умни и глупави и т.н.

Съвместният живот на хората или общественото функциониране си има своите общосистемни, дейностни потребности, интереси, ценности и т.н., които са нещо свършено отличаващо се от индивидуалните и груповите потребности, интереси, ценности и т.н. **Общосистемната, дейностната мотивация не е нито сума, нито произведение, нито каквато и да е производна от индивидуалните и груповите поведенчески мотивации на членовете – хора, социални групи, корпорации, етноси и т.н. на същото това общество.** Политиката и политическото имат за

свой терен общественото и дейностното, а не частното – индивидуалното, груповото или корпоративното поведение и поведения. ***Държавната власт е призвана да служи на обществото като цяло, а не на части от него, та ако ще и да са най-влиятелните му части.*** Политическите субекти придобиват идентичност не като се отдават на едни или други социални групи, а като манифестират и споделят различни начини и пътища за протезиране на общественото съществуване и развитие в една или друга посока. Леви, център, десни, зелени, патриотични, етнорелигиозни и т.н. партии, движения, съюзи, коалиции и др. под. политически сили в България са длъжни да работят за България, а не за „левите“, „центристите“, „десните“, „екологичните“, „християните“, „мюсюлманите“, „ромите“ и т.н. сред българското население.

По подобен начин следва да се тълкува и политиката в ЕС, където би трябвало да се работи за интересите на Съюза като цяло, а не за интересите на отделни негови членове – стари или нови, силни или слаби, влиятелни или не. И на това ниво на анализ се сблъскваме далеч по-често с неразбиране на природата на общосистемното и подмяната му със също така проблематичното национално. Така в опитите си да моделират по национално предпочитан начин същността на европейското, европолитиците всъщност подриват устоите на общоевропейското, доколкото го има, трябва и държим да го има.

Трето. Политиката, така както тя се схваща, струва ми се преобладаващо в политологията, като терена на който се разгръща борбата за завоюване, запазване и/или изменение на политическата власт в едно общество, се нуждае от отваряне към управлението и теорията на управление, за да се осмисли по един налагащо се прагматичен начин политическото. Какво е практическото и моралното оправдание на борбата за власт, в името на какво някой искат неистово властта, а пък други не я пускат, колкото и да се провалят на практика. ***Без анализ на употребата на властта и на резултатите от тази употреба, интересът към начините за нейното извоюване и съхранение, изглежда дребнаво лековат***

и като че ли спекулативен. Тогава на терена на политическата практика и политологията нахлуват и се настаняват удобно рекламисти, шоумени, PR-специалисти, маркетингози, имиджмейкъри, брандъри и др.под. инструментални професионалисти, които биха счели за свое голямо постижение, ако допринесат за „успеха“ на най-вредната за обществения интерес политическа партия и/или за издигането на някой палячо начело на държавата, което да се окаже практически един тъжен обществен неуспех.

Намирам за далеч по-продуктивно и полезно колаборирането на политиката с управлението, на политологията с мениджмънта, защото само тогава би имало реален шанс хората да разберат какво могат и имат право да очакват от политиците и какъв е смисълът от участието им в политическия живот.

Четвърто. Не зная как е с другите, но на мен лично до втръсване ми омръзна да бъда увещаван, а някои искат и да бъда припущаващ, да гласувам, защото това било мой граждански дълг, защото ако не гласувам после нямам право да мрънкам, че ни ми харесва как ме управляват избраните от други, защото така съм щял да докажа своята демократическа същност и др.под. не особено чистоплътни инсинуации, правени от корист или от лекомислие. **Ако демократическото започва и свършва с участието на хората в периодично провеждани избори, то аз си признавам, че не съм демократ.** Защото не схващам какво му е демократическото на изборния карнавал, на който в най-добрия случай бих могъл да бъда активен зрител, който ще приключи с избирането най-вероятно на някой, който няма абсолютно нищо общо с мен, който със сигурност после ще ми се качи на главата и ще ми бръкне дълбоко в джоба, от който вероятността да се срамувам далеч надхвърля тази да се гордея с него. А също и защото не разбирам защо да е демократично да реша да се възползвам от правото си на гласуване, а да е недемократично да реша да се въздържа от използването на същото това право.

След много годишни демократически експерименти в политиката вече почти 2/3 от българското население се отказва добро-

волно от участие в изборите, като квинтесенция на демократическото. И вместо да обмислят как да задължат българския гражданин да гласува добре би било политиците да се вслушат в гласа на гражданското общество: няма никакъв смисъл да се гласува, ако избирателите нямат правото и практическата възможност да блямират своя собствен избор, т.е. да се откажат от избора си преди изтичане на мандата на избраните.

Неприемлива за мнозинството хора вече у нас, а и не само у нас, е „демократическата ваканция“, в която ни отправят властимащите – времето между два изборни цикъла. Разбираемо е за тази устойчива и много вредна порода хора със съмнителни качества и подбуди, които някак си по призвание редовно попълват всякакви партийните редици и които използват политическата система като асансьор за изкачване на удобни места за дълбинно паразитиране, че ще искат да бъдат оставени на спокойствие да консумират нагло или потайно властта, която сме им дали „демократично“. Но да напомним, че и най-успешните избори поставят на власт избраниците на най-много 25 % от „електората“, останалите са гласували за други или не са гласували въобще?!

Пето. В моите разбирания **публичната власт е нужна и оправдана, ако и доколкото спомага и съдейства за протичането на публичния мениджмънт, а той пък от своя страна е нужен и оправдан, ако и доколкото осигурява на обществото публичните блага, които никой човек или фирма не би могъл да си набави самостоятелно от пазара или по пътя на самообслужването.** Централно място в подготовката, производството, разпределението и възпроизводството на публичните блага, около които се въртят и политиката и управлението, заема т.нар. „**публичен избор**“, т.е. вземането на решения от страна на управляващите властимащи, които в крайна сметка се насочени към осигуряването на нужните в едно общество публични блага и услуги.

И тук навлизаме в област, където практиката болезнено се нуждае от помощта на теорията и приложната наука. Как трябва да се вземат решенията при управлението на държавата, област-

та, града, общината, за да бъдат контролируеми резултатите от дейността на избраните демократично депутати, министри, управители, кметове и т.н. Става дума както за принципи и правила, така и за технологии, процедури и най-добри практики, които да гарантират успешното приложение на принципите и правилата. Ето някои примери:

- Много се говори за откритост при вземането на решения от едни или други органи и подразделения на органите на държавна власт. Най-много говорят тези, които най-обичат тъмнината. ***Платина от законово оправдани и защитени, а и най-произволно наложени по административен път забрани за достъп до информация, пазят избраниците от техните избиратели.*** Дори и когато, всъщност най-вече, когато се вършат откровени престъпления срещу общество и държава, без отговорност за виновните, опаковали се в неприкосновености и конфиденциалности.

- Кой какви решения взема, за какво и пред кого отговаря, е въпрос с повишена трудност за всеки опитващ се да проумее кой какво и за какво прави в българската, а бих казал, макар и в по-малка степен и в общеевропейската политика и мениджмънт. Затворили се в своите информационно блиндирани властни кули, политици и мениджъри дистрибутират, инвестират, договарят, концесионират, лицензират, финансират, проектират, иновират, подаряват, разрешават или забраняват, с което насочват и пренасочват колосални парични потоци, за което просветената част от избралите имат само смътна, а повечето нямат абсолютно никаква, представа. След години понякога се разбира нещичко от това, което са свършили нашите избраници, но то си остава недоказано, спорно, несанкционаруемо, па макар и много губещо. Някои измислиха и т.нар. „политически решения“, които се вземат от неznайно кой и как, и за които се носела „политическа отговорност“, което пък означавало, че избирателите можели, когато му дойде времето, да гласуват както пожелаят, включително и да не изберат заподозрените. И всичко това защото имало т.нар. „дискреционен избор“, т.е. запазени за властимащите права за независим от разни

мнения избор. Добре, ние за това си избираме управляващи, за да им възложим вместо нас и вместо непрекъснато да ни питат какво искаме, да решават за неща, които са от тяхната компетентност. Но това те или поне някой от тях разбират като права да правят каквото си искат, без да ни допускат до „тайните“ – от кого тайни? и без да носят каквато и да е отговорност за това, което се е получило в резултат на тяхната действена посветеност.

- Една от най-тъмните дупки, в които пропада периодично българската политика и публичният мениджмънт, е елитарният дефицит в нашето общество. Без елити, останалите управленски субекти в кое да е общество – политици, мениджъри, лидери и администратори, не могат да функционират успешно.

Фундаменти

1. Социоматричният скенер – инструмент за провокиране, насочване и концептуализиране на социални анализи

Въведение

Всяко конкретно и емпирично наблюдаемо общество функционира и се развива като относително автономна самоуправляваща се социална система. От поне век и половина насам се е наложило като доминиращо, държавно (както единично, така и съюзно) организираното общество – национално или мултинационално (ср. с Нозик 2005), което, разбира се, не отменя валидността на още много други обществени системи, интегрирани около различни конституиращи признаци.

Като всяка система, обществото се състои от множество функционално необходими и взаимодействащи си подсистеми – *икономика, политика, култура, образование, здравеопазване, екология, комуникации и други подобни*, съобразно предпочитания начин за структуриране на обществения живот (виж напр. Abercrombie, Hill, Turner, 1980, Coser 1971, Giddens 1984, Парсънс 2005).

В зависимост пък от избора от изследователите тъгъл на зрение изпъкват различни аспекти на социалното функциониране и развитие, които се постулират като структуроопределящи за социалното познание – *диференциация и интеграция* (Durkheim 1960, Зимел 2002), *власт и управление* (Dahl 1970), *съгласие и конфликти* (Habermas 1979, 1981), *равенство и справедливост* (Ролс 1998, 1999), *социална промяна, еволюция и революция*

(Низбет 2000) и още много други подобни социологически акценти, имащи своите аргументи и претенции.

Работата е там обаче, че реалните управляващи в обществата – политици, мениджъри, администрация, лидери и елити (Ставрев 2009) имат нужда, с оглед рационализиране на техните избори, не само и даже не толкова от разпокъсани, слабо консистентни и фактически нетранзитивни, парадигмално специфицирани социологически рефлексии, конструирани в духа на максвеберовата традиция (Weber 1949), а от **синтетичен, системен поглед върху обществото**. Познанието, съдържащо се да речем в социологията на правото, е утилитарно безпомощно, а понякога би могло да се окаже и вредно, без познанията, включващи се в социологията на икономиката, социологията на културата, социологията на властта и т.н. Липсата на общ знаменател в отрасловите социологии, на своеобразна социологическа архитектура, е предпоставка за управленско късогледство и унилатерален подход към сложно структурираните социални системи, изискващи тяхното многозначно, комплексно и кохерентно интерпретиране, диагностициране, оценяване, прогнозиране и целенасочване.

Разбира се работата в тази посока е започнала отдавна, продължава и сега, няма да спре и в бъдеще. Автори като Т. Парсънс (Parsons 1967), В. Парето (Pareto 1963), Н. Елиас, 1999, М. Фуко, 2003, А. Гиденс (Giddens 1993) и още много, много други, са очертали по предпочитан от тях специфичен, но несъмнено **системен** начин, територията, която бих нарекъл „**синкретична социология**“, нещо по-различно от обозначааваното като „**теоретичната социология**“. Именно в рамките на това синкретично социологическо познание бих желал любезният читател да преценява следващия по-долу текст.

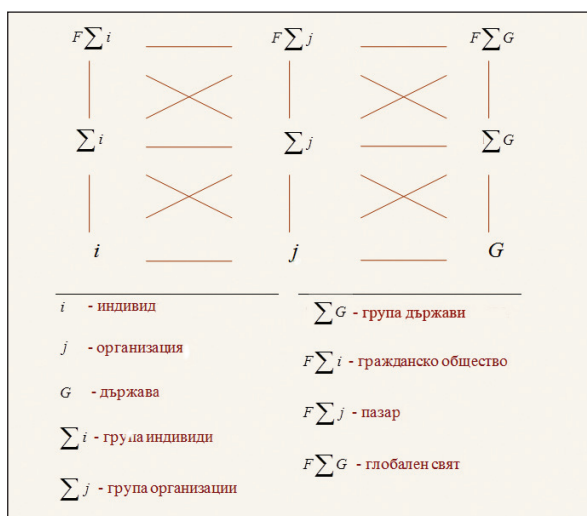
Социалните структури

Общественото функциониране и развитие, както и да се преценява неговата резултативност и ефикасност от определен наблюдателен ъгъл на зрение, като полезно или

вредно, увеличение или намаление, прогрес или регрес и т.н., то може да се опише и проследи въз основа на наблюдението, анализа и регулирането на основните социални структури.

Преди доста години изложих за първи път едно разбиране по въпроса, което намирам за силно евристично и конкурентно спрямо алтернативните възгледи, според което за относително надеждна обществената дескрипция могат да се приложат два инструмента, наречени „социална снежинка“ – $Sx(t)$ и „рулетка на живота“ – $Rz(t)$ (Ставрев С. 2002).

Sx е матрично изображение на субектната структура на едно общество (фиг. 1), а Rz представлява метаболитната структура на същото това общество (фиг. 2).

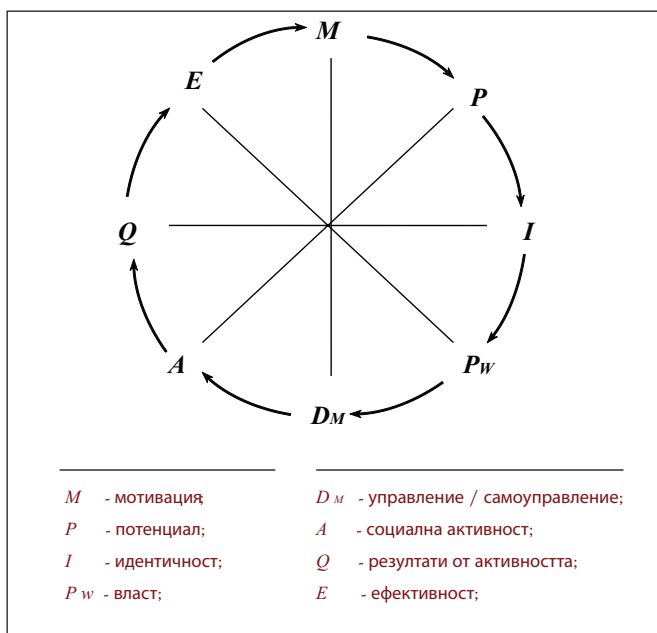
Фиг. 1. Социалната снежинка

$Sx(t)$, $(x=1,2,\dots,9)$

Всеки **тип** социален субект x ($x = 1,2,\dots,9$) е обвързан чрез: а) преки и индиректни, б) прави и обратни, в) хоризонтални, вертикални и диагонални, г) координационни и/или субординационни, д) формални и/или неформални т.н., връзки, с всички останали социални субекти ($9 - 1 = 8$), от които произтичат взаим-

ни задължения и отговорности, синергични или пък ентропийни ефекти, влияещи на всеки субект поотделно и на всички заедно.

Визуализация на един частен поглед върху **взаимовръзките в социалната снежинка** е направена на фиг. 3, където от лявата страна е разположен един произволно избран измежду 9-те възможни типове социални субекта x , а от дясно е представена колонка от всичките 9 субекта в $S_x(t)$, от които следва да изличим във всеки частен случай един ред – този на избрания за целите на анализа и изтеглен в ляво субект – x .

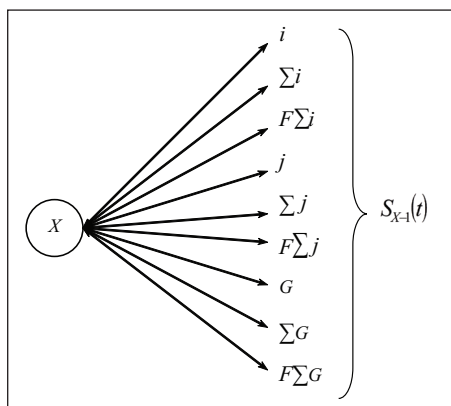

Фиг. 2. **Метаболитна структура на обществото (социална рулетка)**
 $R_z(t) (z = 1, 2, \dots, 8)$

В общия случай ще имаме 9 броя фигури 3, т.е. конкретни (частни) представяния на взаимодействията в една определена снежинка $S_x(t)$, всяко едно от тях ще дава **образа на цялата снежинка**, получаващ се от гледната точка на всеки един от 9-те възможни

социални субекта. Няма как тези 9 образи да бъдат еднакви, както никога една картина не изглежда по един и същи начин, гледана от различни наблюдателни позиции. Всичко зависи от мястото на всеки идеален тип социален субект – $i, \sum i, F\sum i, j, \sum j, F\sum j, G, \sum G$ или $F\sum G$, в една реална обществена система, фиксирана в снежинката $Sx(t)$. При всички случаи колкото по-интензивни, непреодолими и влиятелни са връзките, представени на фиг.3, толкова по-голямо е значението и влиятелността на тествания социален субект x . И обратното, колкото по-бледи и пренебрежими са тези конкретно наблюдавани взаимодействия, толкова по-незначително е мястото и ролята на субекта x в живота, представен като Sx .

В реалните общества естествено живеят и действат не идеални, а идентифицируеми конкретни социални субекти – например, не просто i – индивид, а лицето С.Б.С. от мъжки пол, гражданин на България, живеещ и работещ в гр. Варна, заемащ длъжността зам. кмет по някакви въпроси и т.н., или не просто j (организация), а акционерно дружество „Блясък“ с предмет на дейност... и т.н., и т.н. Но знае се, че за нуждите на социалното познание тези индивидуализации представляват единични случаи, които имат незначима за теоретичния анализ стойност. Социологията се интересува от мястото на индивидите, организациите, държавите, пазарите и т.н. в общественения живот, т.е. от социалната снежинка Sx и от типовите взаимовръзки в нея, т.е. от x/Sx , където $x = 1, 2, \dots, 9$.

Фиг. 3. Субектни
взаимодействия в
социалната снежинка
 $x / Sx - 1 (t)$

За да избегна подозрения в прекалена абстрактност, ще поясня, че всяка снежинка **Sx** има свой мащаб, от който произтича нейния обяснителен капацитет. **Ние, хората, живеем едновременно и съвместно**, т.е.: а) поотделно и заедно, б) в част от света и в света като цяло, в) обособено от другите и отворено към тях, г) в сравнително малки, средни и големи общности, като по-малките са съставни части на по-големите, а по-големите са обкръжаваща среда за по-малките, д) спазвайки условните граници на социалните принадлежности и непрестанно преминавайки през тях за по-кратко, по-дълго или пък за постоянно.

В днешния глобален свят, в който финансови кризи, болести, климатични промени и екологични проблеми, мнения, моди, слухове, обесии и т.н., откъдето и да тръгват локално, се разпространяват мълниеносно по целия свят, сякаш за да докажат действието на „ефекта на пеперудата“ във всички области на живота, изолационизмът е невъзможен, а провинциализмът в мисленето е губеща светогледна стратегия.

В същото време космополитизмът и номадската култура никак не ми изглеждат смислена и имаща дългосрочна перспектива алтернатива. **Животът винаги протича в ясно очертани пространствени и времеви параметри, колкото и често те да се променят. Понятието „гражданин на света“ е метафорично претоварено и по-скоро подвежда.** Дори дипломатите и търговските пътници слизат, поне от време на време, от самолетите и отсядат все някъде, където попадат в някаква заварена и предварително подготвена от други микросреда, където се върши някаква работа от някакви специално подготвени за това хора, която има своята лимитирана социална валидност, която в никакъв случай не е универсална. Може още на следващия ден деловия социоконтекст да се смени, но и новият си има своя отграничен, специфичен идентитет. **Светът се състои от голямо, па макар и според някои намаляващо, множество от културни, религиозни, регионални, икономически и т.н. разнообразни зони, ареали, сегменти, центрове, части, притежаващи специфични отлики.**

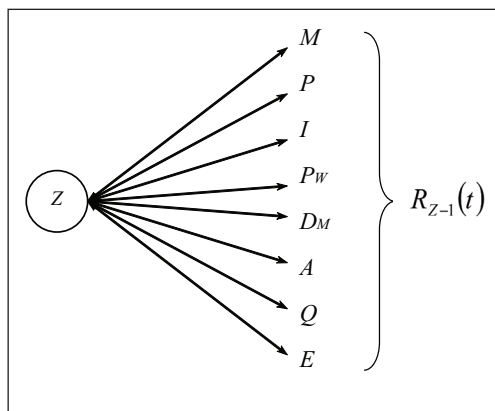
Има национални, регионални, цивилизационни, етнически и още много други особености на обществата, описвани от социалните снежинки, които чертаят разделителните линии в мащабите на социологическата оптика. Планетарната глобална визия синтезира множество мезосъставляващи специфичности – $F \sum Sx$, а те пък от своя страна се изграждат от далеч по-голям брой множества от класифицирани по някакъв начин микросъставни особености – $\sum Sx$. Всяка конкретна социална снежинка има своите относителни граници, зони на отваряне, територии на гранично размиване и на трансгранично взаимодействие (най-вече около пазарите – $F \sum j$, държавите – G и света като цяло – $F \sum G$), които глобализацията непрестанно разширява и интензифицира.

Така в известен смисъл, подобно на идеалните типови социални субекти, социалните снежинки – Sx , все повече се идентифицират контекстуално, на фона на или заедно с $\sum Sx$, и $F \sum Sx$, т.е. по следния начин: $Sx / \sum Sx$ или $Sx / F \sum Sx$.

Съвсем друг тип връзки изпъкват, когато се вгледаме в социалните мрежи, произтичащи от метаболитната структура на обществата, описвана в социалните рулетки – $Rz(t)$, които моделират по характерен начин функционирането и развитието на всеки тип социален субект, включен в снежинката Sx . Сега става дума не за междусубектни връзки, а за вътрешносубектни прави и обратни, директни и индиректни т.н. връзки между компонентите на структурирания по типов начин социален метаболизъм (виж фиг.2.)

Ендемичните за всеки типов социален субект взаимовръзки между неговите типизирани метаболити – z ($z = 1, 2, \dots, 8$), погледнати от позицията на който и да е метаболит (аналогично на стореното на фиг.3 за снежинката), за социалната рулетка е представено на фиг. 4, където отляво е разположен един (който и да е от 8-те) метаболита – z , а от дясната страна, е изобразена колонката от всичките 8 метаболита, от която следва да изличим един ред, представящ фокусирания въяво на схемата метаболит, от чиято гледна точка проследяваме вътрешносистемните субектни

социални връзки, имащи не по-малко социологически смисъл и управленска полезност от социалните връзки изложени на фиг. 3.

Фиг. 4. **Метаболитни
Взаимодействия в
социалната рулетка**

Познавателната ценност на фиг. 4 се състои в това, че позволява да се проследи по какъв начин кой да е метаболит z : **мотивацията** – M , **потенциала** – P , **идентичността** – I , **властта** – P_w , **управлението** – D_m , **активността** – A , **результативността** – Q или пък **ефективността** – E , влияе на всеки един от останалите метаболити: $z - 1 = 7$ и в същото време как той бива повлияван от тях. И понеже **социалната „обмяна на веществата“ е един непрекъснато протичащ процес във времето (t)**, то както рулетката – $R_z(t)$, така и взаимодействията вътре в нея – $z / R_{z-1}(t)$, са едни **непрестанно пулсиращи, променящи се във времето конфигурации**.

И който иска и бива упълномощен от подвластните да управлява от тяхно име и в тяхна полза социалните системи – неправителствени, правителствени и/ли комерсиални организации, градове, държави и съюзи от държави, плетящи тъканта на социалния организъм (виж $S_x(t)$), е длъжен да познава и следи в динамика техните движещи сили, изложени в **$R_z(t)$ и $z / R_{z-1}(t)$** .

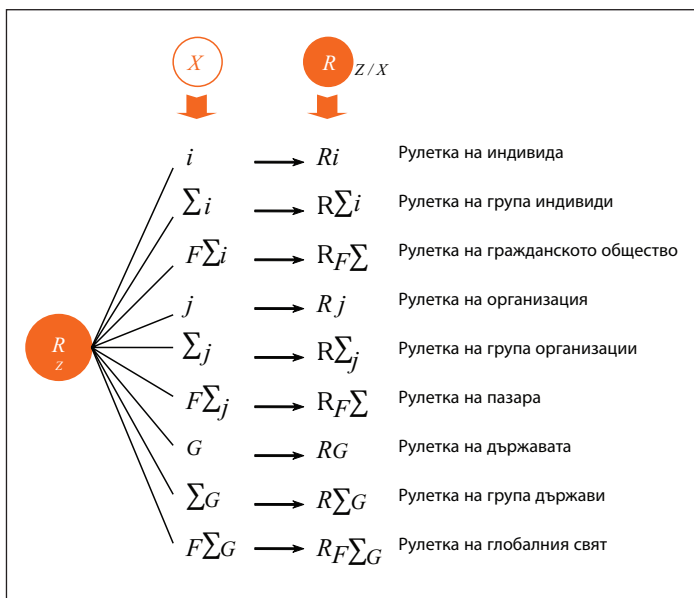
Социоматричен скенер

Дотук беше сравнително по-лесното, стига да няма непреодолима съпротива у читателя да следва не съвсем обичайната терминология в този текст и да възприема авторовата семантика, която също се отклонява тук-там от научната конвенция (отделен е въпросът доколкото са оправдани нейните универсалистски претенции). От този момент нататък нещата се усложняват. Но и в живота е така, тъй че научният дискурс не би следвало да се ограничава от прокрустовото ложе на познатото, утвърденото, официалното.

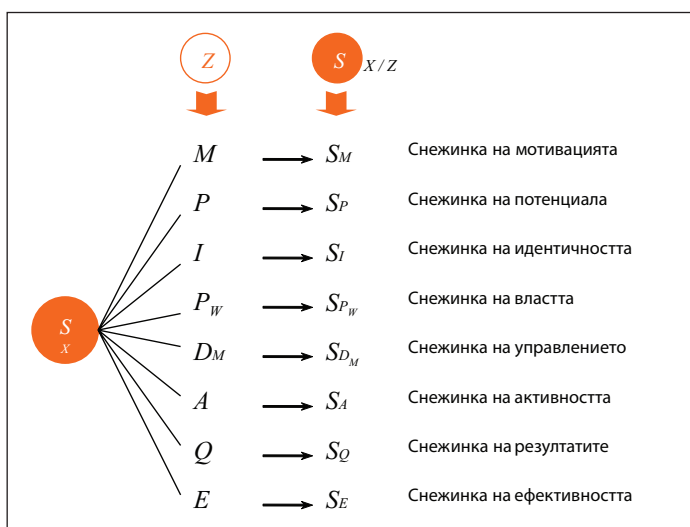
Вече е възможно да се опитаме да прозрем в социалните структури, отчитайки заложеното, но все още необсъждано, *взаимно преплитане на субектни и метаболитни структури*. Това, което е наложително да се осъзнае и осмисли, са два факта:

- Всеки социален субект, намерил място в снежинката **Sx**, има своя собствена метаболитна структура – **Rz (x)** (виж фиг. 5) и
- Всеки метаболит, включен в рулетката **Rz**, има своя собствена снежинка – **Sx (z)** (виж. фиг. 6).

Какво богато социологическо съдържание, при това напълно непознато досега, се открива пред очите ни, когато прозрем, че поглеждайки една конкретна социална снежинка, например на българското общество, т.е. **Sx (BG – 2... г.)**, пред нас се откриват всъщност мрежа от матрично разположени 9 броя социални рулетки **Rz/x** ($x = 1, 2, \dots, 9$) – на българския гражданин **Ri**, на различните групи български граждани – $\sum i / d$, където **d** е признак за групиране – демографски, етнически, квалификационен и т.н., на българското гражданско общество – $F \sum i$, на българските организации – **j**, на групите $\sum j / f$ – да речем по отраслова **f** – отрасли в Българската икономика, на българския пазар (може и по видове пазари) – $F \sum j$, на българската държава – **BG**, на групата или групите от държави, към които принадлежи България – $\sum G$, на глобалния свят, да речем в границите на ЕС – $F \sum G / EC$

Фиг. 5. Субектни рулетки $R_{Z/X}$

Фиг. 6. Метаболитни снежинки $S_{X/Z}$

Или пък, ако насочим взор към една конкретна социална рулетка, пак да речем на българското общество, това всъщност би означавало да обозрем кръгово разположени с посока на въртене по часовниковата стрелка 8 броя социални снежинки – Sx/z (BG): на мотивацията – Sm , на потенциала – Sp , на идентичността – SI , на властта – Spw , на управлението – Sdm , на активността – SA , на резултатите SQ и на ефективността – SE

Пресичането на субектните рулетки – Rz/x с метаболичните снежинки – Sx/z синтезира социоматричния скенер (фиг. 7), който е методологически инструмент за социологическа диагностика, анализ, оценка, прогностика и управленска рационализация, с капацитет, надхвърлящ многократно всички досега известни ми, подобни инструменти. Достатъчно е да се изтъкне, че този скенер позволява обществото да се погледне едновременно от общо 72 отделни, но тясно взаимосвързани наблюдателни позиции

	M	P	I	Pw	Dm	A	Q	E
i	M_i	P_i	I_i	Pw_i	Dm_i	A_i	Q_i	E_i
Σi	$M_{\Sigma i}$	$P_{\Sigma i}$	$I_{\Sigma i}$	$Pw_{\Sigma i}$	$Dm_{\Sigma i}$	$A_{\Sigma i}$	$Q_{\Sigma i}$	$E_{\Sigma i}$
$F\Sigma i$	$M_{F\Sigma i}$	$P_{F\Sigma i}$	$I_{F\Sigma i}$	$Pw_{F\Sigma i}$	$Dm_{F\Sigma i}$	$A_{F\Sigma i}$	$Q_{F\Sigma i}$	$E_{F\Sigma i}$
j	M_j	P_j	I_j	Pw_j	Dm_j	A_j	Q_j	E_j
Σj	$M_{\Sigma j}$	$P_{\Sigma j}$	$I_{\Sigma j}$	$Pw_{\Sigma j}$	$Dm_{\Sigma j}$	$A_{\Sigma j}$	$Q_{\Sigma j}$	$E_{\Sigma j}$
$F\Sigma j$	$M_{F\Sigma j}$	$P_{F\Sigma j}$	$I_{F\Sigma j}$	$Pw_{F\Sigma j}$	$Dm_{F\Sigma j}$	$A_{F\Sigma j}$	$Q_{F\Sigma j}$	$E_{F\Sigma j}$
G	M_G	P_G	I_G	Pw_G	Dm_G	A_G	Q_G	E_G
ΣG	$M_{\Sigma G}$	$P_{\Sigma G}$	$I_{\Sigma G}$	$Pw_{\Sigma G}$	$Dm_{\Sigma G}$	$A_{\Sigma G}$	$Q_{\Sigma G}$	$E_{\Sigma G}$
$F\Sigma G$	$M_{F\Sigma G}$	$P_{F\Sigma G}$	$I_{F\Sigma G}$	$Pw_{F\Sigma G}$	$Dm_{F\Sigma G}$	$A_{F\Sigma G}$	$Q_{F\Sigma G}$	$E_{F\Sigma G}$

Фиг. 7. Социоматричен скенер на обществото – $\parallel Sx ; Rz \parallel 9,8$

От 9 бр. социални субекта – $Sx \mid 9$ и 8 бр. социални метаболити – $Rz \mid 8$ се пораждат 72 бр. – „субектни метаболити“ в обществения живот.

Всеки отделен ред от Скенера изобразява една от 9-те възможни Рулетки – Rz/x , всяка колонка от него пък представя една от 8-те възможни Снежинки – Sx/z , а всяка клетка от него фокусира вниманието върху един от общо 72-та „субектни метаболита“ – $SxRz$ / както сме постъпили на фиг.7.

Напълно възможно е преформатираме $SxRz$ в $RzSx$ и тогава ед същата матрична структура би могла да бъде видяна от другия възможен ъгъл на зрение – $\parallel Rz ; Sx \parallel 8,9$ (виж. фиг. 8)

	M	P	I	Pw	Dm	A	Q	E
i	i_M	i_P	i_I	i_{Pw}	i_{Dm}	i_A	i_Q	i_E
Σi	Σi_M	Σi_P	Σi_I	Σi_{Pw}	Σi_{Dm}	Σi_A	Σi_Q	Σi_E
$F\Sigma i$	$F\Sigma i_M$	$F\Sigma i_P$	$F\Sigma i_I$	$F\Sigma i_{Pw}$	$F\Sigma i_{Dm}$	$F\Sigma i_A$	$F\Sigma i_Q$	$F\Sigma i_E$
j	j_M	j_P	j_I	j_{Pw}	j_{Dm}	j_A	j_Q	j_E
Σj	Σj_M	Σj_P	Σj_I	Σj_{Pw}	Σj_{Dm}	Σj_A	Σj_Q	Σj_E
$F\Sigma j$	$F\Sigma j_M$	$F\Sigma j_P$	$F\Sigma j_I$	$F\Sigma j_{Pw}$	$F\Sigma j_{Dm}$	$F\Sigma j_A$	$F\Sigma j_Q$	$F\Sigma j_E$
G	G_M	G_P	G_I	G_{Pw}	G_{Dm}	G_A	G_Q	G_E
ΣG	ΣG_M	ΣG_P	ΣG_I	ΣG_{Pw}	ΣG_{Dm}	ΣG_A	ΣG_Q	ΣG_E
$F\Sigma G$	$F\Sigma G_M$	$F\Sigma G_P$	$F\Sigma G_I$	$F\Sigma G_{Pw}$	$F\Sigma G_{Dm}$	$F\Sigma G_A$	$F\Sigma G_Q$	$F\Sigma G_E$

Фиг. 8. Социоматричен скенер на обществото – $\parallel Rz ; Sx \parallel 8,9$,
където $\parallel RzSx \parallel 8,9 : \parallel Rz \parallel 8, \parallel Sx \parallel 9 = 72$ бр. – „метаболитни субекти“
в обществения живот

Някои уточнения и пояснения

Социалната снежинка – $Sx(t)$ или *субектната структура*, отправя някои предизвикателства към консервативната част от четящата публика. Струва ми се, че един от спорните моменти за някои от тях, е делението на всички субекти на единични – i, j, G , групови – $\sum i, \sum j, \sum G$ и институционални – $F\sum i, F\sum j, F\sum G$. Аргументите ми са следните:

Първо, не виждам кой друг освен хората поединично, техните първи и оставащи си първични социоконструкти – организациите (комерсиални или идеални, пазарни или публични, семейни и/или професионални, търговски или алтруистични и т.н.), както и най-значимата по мащаб, роля и значение организация в обществото – държавата, би следвало да се поставят в базата на кое да е общество, поради което на тези субекти им отредих първия долен ред на Снежинката. Разполагането им е отляво-надясно се подчинява на логиката на **социоконструирането** – няма организации, без хора, които да ги създадат, както и няма държава, без народ, живеещ и работещ заедно, а това, предполага поне донякъде, наличието на някакви вече съществуващи организации.

Второ, разграничението между групови – $\sum i, \sum j$ и $\sum G$ от една страна и институционални – $F\sum i, F\sum j, F\sum G$ субекти, от друга страна, е фундаментално за вярното разбиране на Снежинката. *Груповите субекти* – групи от хора, организации и държави имат най-вече класификационно значение. Те подлежат на статистическо наблюдение и изследване. При това класификационният признак за групирането се избира от социологическа гледна точка произволно или неутрално. Дали става дума за демографски, етнически, образователни или някакви други подредения на гражданите в една страна – $\sum i/G$, това е подробност, към която сме съвсем съвсем неутрални. Дали става дума за демографски, етнически, образователни или някакви други подредения на гражданите в една страна – $\sum i/G$, това е подробност, към която сме съвсем неутрални. Дали става дума за демографски, етнически, образователни или някакви други подредения на гражданите в една страна – $\sum i/G$, това е подробност, към която сме съвсем неутрални. Групите от организации и от държави – $\sum j, \sum G$ са същите подредби – вече на множествата от организации и държави. Например, европейски, балкански, развити, развиващи се, богати или бедни и т.н. дър-

жави, което отразява някакво съотносително фактическо състояние на държавите към даден момент, оценявано чрез специално подбрани за нуждите на класифицирането, признаци. Груповите активности обаче имат своето очевидно значение за социалния живот и социолозите няма как да бъдат индиферентни към това, не винаги много приятно, не лесно предвидимо и водещо до изнедадващи последствия, субектно групиране и прегрупиране, описвано на ред втори в $Sx(t)$.

Трето, най-сложните, най-непроницаемите и най-слабо контролируемите, но затова пък с най-мощни, а понякога и травматични, влияния върху всички останали социални субекти, са поставените на най-горния ред в Снежинката субекти, наричани **институционални** – гражданското общество – $F\sum i$, пазарите – $F\sum j$ и глобалния свят – $F\sum G$. Самите символизации на тези субекти говорят за специфичния смисъл, с който те са натоварени, съобразно логиката на социоеволюцията – „ $F\sum$ “, т.е., а не просто „ \sum “, т.е. **функциониращи, взаимодействащи помежду си групи**, а не просто групирани по някакъв признак единични социални субекти.

Във всяко общество има **население**, което може да се групира по някакъв начин, но не винаги има **гражданско общество**. За да формират групите от граждани автентично свое гражданско общество, те трябва да се самоорганизируют, превръщайки се от групи – в неправителствени, неподкупени от богатите и независими от враждебни на обществената мотивация, организации, които в сътрудничество и конкуренция помежду си да формират и променят т.нар. обществено мнение. Аналогично, на кой да е **пазар** играят, взаимодействат си – не задължително по кооперативен или синергетичен път, пазарно ориентираните организации, които в конкуренция и консолидация помежду си, произвеждат пазарните резултати, към които не са и не могат да бъдат безразлични никои, вкл. и най-отявлените антипазарчици, които днешната световна криза предизвиква да говорят на воля небивалици пред жадна за словата им аудитория от объркани слушатели.

Представяните в Снежинките социални структури (социалните субекти, заедно с мрежите от отношения между тях), при относително добро познаване на ситуацията към определен момент в едно конкретно общество, позволява да се направят някои защитими изводи.

Например, ЕС към днешна дата е една реална глобална, па макар и регионално ограничена, институция, която задължително следва да се отрази не само в националните Sx на страните членки – в горния десен ъгъл на Снежинката, но също така и на всички други страни по света, които и без да членуват в Съюза, търпят неговото влияние – търговско, финансово, политическо, културно и т.н. Само, че за членовете на ЕС този субект има далеч по-силно и значимо влияние върху останалите субекти в Sx . За това колко значителна е разликата между $\sum G$ – европейски страни и $F\sum G$ – страни членки на ЕС, говори и силното желание за членство в ЕС.

Всяка Снежинка предвижда място за $F\sum i$ – гражданското общество, но на практика има общества със силно и влиятелно обществено мнение и други, в които него или го няма, или то не впечатлява никого (все едно го няма) и може да бъде пренебрегнато. Не би било, струва ми се, възможно, да се изяснят истинските причини за дадено – щастливо или безрадостно, състояние на обществото, ако – с помощта на представения на фиг.3 макет, не бъдат проследени количествено и качествено връзките на всеки социален субект с всички останали субекти от същата снежинка – $Sx-1(t)$. Ако си направим труда обаче, навярно няма да останат скрити причини, които обуславят всяко възможно състояние на Sx . Снежинките, конструирани след емпирични проучвания, биха се различавали не само една от друга, но и от типовата Снежинка $Sx(t)$ – някои социални субекти в различни снежинки ще имат нееднаква тежест и влияние, а пък възможно е и някои зони на Снежинката да се окажат различно осветени и уплътнени. В държавите, които днес наричат „посткомунистически“ например, преди 80-те години на миналия век, почти целия горен ред на Sx практически бе изличен, с изключение на $F\sum G$, където обаче светът като цяло се подменяше със СИВ и Варшавския договор.

Другият основен инструмент, предлаган тук, е *Рулката на живота – $R_x(t)$* или *метаболитната структура на обществото*, където е въплътена следната логика:

Първо, който и да е **социален субект** – $x/x = 1, 2, \dots, 9$ / трябва да притежава преди всичко свои собствени движещи го сили, предполагащи наличието на неща, към които той проявява просто инстинктивно желание за придобиване, защото без тяхното наличие съществуването му е немислимо. Това аз наричам **мотивация** – M_x , което на равнището на индивида, а и на групите от индивиди, не е нищо необичайно. Когато обаче говоря за мотивация на j , G или пък особено на $-F\sum i$, $F\sum j$ и $F\sum G$, т.е. за организационна мотивация, за държавна мотивация $M G$, при това съвсем различна от обществената мотивация $M F\sum i$, за пазарна мотивация и за мотивация на глобалния свят, тогава някои стават подозрителни и даже враждебни, тъй като зад подобни допускания им се привижда нещо като организмизъм, а това ще рече, че колективизмът, холизмът, глобализмът и други подобни -изми заплашват индивидуалните права и свободи на хората и някой се опитва да ги омотае с хомота на общото. Това според мен е погрешно мнение. Тук няма място за дискусия по въпроса, само ще отбележа, че **ниито един от социалните субекти в Снежинката не е „измислен“ и всеки може да го забележи, макар и да не би могъл да го пипне и да си поговори с него, както е при индивидите. А щом е така, тези субекти се нуждаят от определени условия на съществуване, чието непрекъснато производство, възпроизводство и придобиване, по най-естествен път поддържа готовността им да се активират, за да удовлетворят те тези свои нужди по пътя на социалния обмен, т.е. имат своя мотивация.**

Второ. Да искат определени неща социалните субекти и да са готови във връзка с това за взаимодействие с други социални субекти, е необходимо, но не и достатъчно условие за пълноценно обществено функциониране. Налага се всеки субект да разполага с някакви свои възможности да бъде полезен на другите, за да се осъществи социалния контакт с него по естествен – не унизите-

лен, не насилствен, а взаимно полезен начин. Тези възможности наричам тук **ресурси** – Px , а тяхното изясняване и структуриране съм извършил на други места (Ставрев 2002, 2007).

Мотивационната характеристика на всеки едни социален субект (да знаем от какво той се нуждае, какво цени и към какви правила и стандарти той се придържа), в комбинация с неговите субектни възможности (да се знае с какви ресурси, способности, продуктивност и др. под. се отличава той), прави възможна неговата **идентификация**, т.е.: $I x = F (Mx ; Px)$. Позволявам се да отъждествявам така схващаната идентичност със **субектния егоизъм**, с което си навличам гнева на други колеги, свикнали небрежно с общоприети и считащи се за несъмнени разбирания за егоизма, задължително като нещо морално и социално неприемливо и заради това осъдително. За мен, *ако егоист е този, който се стреми да задоволи собствената си мотивация, използвайки за целта собствените си ресурси и който в социалното взаимодействие с другите спазва действащите закони и съблюдава валидните в съответната общност морални изисквания, т.е. който сам се грижи за себе си, без да пречи на другите да правят за себе си същото, то той, извън всякакво съмнение, е един достоен за уважение индивид, група от индивиди, организация, държава...*

Трето. Всеки различим от другите социален субект – $I x (t)$, намерил място в Снежинката – $Sx (t)$, за да изявява, защитава и реализира себе си в процеса на социалното функциониране и развитие, а това ще рече да взаимодейства свободно, отговорно и продуктивно със своите съграждани, колеги, съмишленици, конкуренти, партньори, – непосредствено или с посредничеството на институциите, се нуждае от политическо признание и закрила. Това политическо признание, без което свободата е непостижима, аз наричам **субектна власт** – $PWx (t)$. В нея включвам набор от институционални и персонални субектни сили (Ставрев 2002, 2007), които детерминират и лимитират политически гарантираната субектна възможност да се реализира, отстоява и развива субектната идентичност. **Безвластният или обезвластеният**

субект х фактически е лишен от свобода, той не съществува като социален субект, мястото му в Снежинката остава фактически незаето. Безграничната власт обаче на който и да било субект, всъщност отнема свободите на останалите субекти, дисквалифицира ги като такива въобще, изличава ги от Снежинката.

Четвърто. Притежаваната и политически защитена власт на всеки социален субект не се самоосъществява. Употребата на свободата е въпрос на субектен избор, т.е. социалните субекти в S_x могат да се възползват от свободата си, а могат и да не се възползват. Намирам пълния или частичен, ситуативен или мирогледен, временен или постоянен отказ от ползване на правото за свободен избор за саморазбираща се дистинкция на свободността. В общия случай *всеки субект се самоуправлява*, т.е. взема едни или други решения за посоката, целите, средствата, партньорите и т.н. на своята субектна активност/пасивност, съчетана по един или друг начин с активностите/пасивностите на други социални субекти, които също така се самоуправляват. Ако самоуправлението на всеки – $DM_x(t)$ се замени с управление от някой друг в Снежинката, това би означавало фактическо „обезлюдяване“ на S_x , деидентификация на субектите, обезвластяването им, насилственото им активизиране, за което ще бъде нужна някаква супервласт, поела върху плещите си цялото управление и практически снемаша всяка отговорност от всички останали субекти, трансформирани всъщност в марионетки.

Пето. След самоуправлението в метаболитната структура на всеки социален субект, следват: *социална активност* (действие или поведение) – $A_x(t)$, изработване на някакви *резултати от активността* – $Q_x(t)$, съответстващи или не на очакванията на актьорите и накрая стигаме до последния метаболит – $E_x(t)$ – *ефективност от социалната активност*, представляваща окачествена по някакъв критерий или оразмерена чрез съпоставка с някакви референтни за съответния субект стойности, резултативност.

Представена за удобство на илюстрацията като линейна последователност метаболитната структура изглежда така:

(1). $Mx \rightarrow Px \rightarrow Ix \rightarrow PWx \rightarrow DMx \rightarrow Ax \rightarrow Qx \rightarrow Ex(t) \dots \rightarrow$
ново завъртане на Рулетката: $\dots \rightarrow$

(2). $Mx \rightarrow Px \rightarrow Ix \rightarrow PWx \rightarrow DMx \rightarrow Ax \rightarrow Qx \rightarrow Ex(t+1)$
 $\dots \rightarrow \dots$

и т.н. до безкрая.

Само че *социалният метаболизъм не протича линейно*. Чрез фиг. 4 могат да се проследят множеството от най-различни по характера си връзки между метаболитите в Рулетката – преки и косвени, прави и обратни, директни и индиректни и т.н.

Важно е да се осъзнае, че във времето неотстранимо настъпват промени:

- както в отделните метаболити на всеки социален субект, дължащи се на взаимодействието помежду им вътре в R_z ,
- така и причинени от самооценката – задоволство или неудовлетвореност на социалния субект x , в рамките на даден метаболитен цикъл – $R_z(t)$, започващи най-често от промяна в Mx ,
- също така и промени, настъпващи като следствие от социалните взаимовръзки вътре в S_x , между субектите и тяхното динамично взаимодействие и реструктуриране.

Приложни проблеми пред социоматричния скенер

Давам си сметка за трудно преодолимите практико-приложни проблеми, пред които се изправя всяка една методологическа и/или инструментално-методическа новост. Такива пред *Снежинката, Рулетката и Скенера* има толкова много, че няма да представлява никаква изненада, за мен като автор, тяхното отхвърляне – гласно или безгласно, няма значение. Изминалите години на пълно мълчание от първото оповестяване на резултати от няколкогодишна работа в тази посока, не ме правят дори плах оптимист. Но да правим каквото трябва, пък да става

каквото ще, както биха рекли „скептичните оптимисти“, водени от тяхното жизнеподдържащо екзистенциалистко светоусещане.

Част от затрудненията имат обективен характер:

- Няма почти никаква статистическа информация, която да позволява текущ мониторинг и натрупването на база данни за социалните структури, така както те се разбират тук – нито за Sx , нито за Rz , нито пък естествено и за $|SxRz|$.
- Няма и социологическа информация, която да подпомага идентификацията на поне някои от 72-та полета на социологическо поле за изследване, очертано от $|SxRz|$.
- Пътят от теоретично познание до емпирично наблюдение е много дълъг и изисква много време, човешки, финансови, организационни и др. ресурси. Нужни са големи и продължителни усилия за параметризиране, за последващото качествено и количествено идентифициране чрез система от индикатори – в статика и в динамика, на социалните субекти в Sx , на социалните метаболити в Rz , както и на комуникациите между тях. По-нататък ще трябва да развие и системата за проследяване на всичките 72 компонента в **Скенера**. Не съм в състояние да преценя дали ще има кой да свърши тази огромна по обем и сложност работа, дали и кога би могло това да стане.

Като споделям всичко това, длъжен съм да отбележа още: първо, отдавна се правят социологически изследвания, които задълбочават познанията в отделни зони от територията, очертана тук с **Рулетката**. С тяхна помощ прожекторът на познанието осветлява части от Sx и Rz – било отделни социални субекти, било отделни метаболити или пък видове комуникации и взаимодействия. Тяхното интегриране в бъдещата база данни, обслужваща работата със Скенера, е напълно постижима задача. Второ, социалното познание въобще не е добре осигурено информационно и това е следствие както от известно подценяване на работата с ясни, графични, математически и числови инструменти и аргу-

менти, така и с емпиричните данни, получени по неубедителни, противоречиви, нестандартизирани методики. Това е, така да го наречем, „завареното положение“, което не е кой знае колко по-напред, в сравнение с това на **Скенера**.

Друга част от трудностите са свързани с възприемането на лансираните в текста подход и метод от колегията, доколкото подлежащата на свършване работа, както стана ясно, далеч надхвърля възможностите на който и да е индивид. Решаването на проблемите в тази плоскост е изцяло извън моите сили и възможности за преценка.

Че апаратът, който предлагам, въпреки всичко работи, за мен е вън от всякакво съмнение. Частично и нецеленасочено свидетелство за това е и проучването ми върху кризата на публичния мениджмънт в годините на т.нар. преход, а това е преход от един провалил се реален социализъм към една проваляща се от популизъм и корупция демокрация и пазарна икономика (Ставрев 2007). Без да съм желал специално да демонстрирам възможностите на социоматричния скенер, в това мое изследване проучих „на терен“ принципната способност на скенера да работи, макар и с недостатъчна информация.

Дано не съм прав, но чрез „**моя Скенер**“ провиждам, в кратко и средносрочен хоризонт, един драматичен и криещ сериозни системни рискове период, заплашващ бъдещето на страната ни. Причините са в наблюдаваната *масирана деструкция на социалните мрежи, водеща до разкъсване и разпад на обществената тъкан. Дълбока културна криза, деморализирана мотивация, мащабна редукция на потенциал – количествено и качествено, разplitане и разкъсване на социалните мрежи от недоверие, безразличие и отчаяние, напреднал карцином в държавата, метастизиращ в целия обществен организъм и други подобни плашещи ме неща виждам с невъоръжено (без подредена, достоверна и достатъчна информация) око, гледайки напред през окулярите на Скенера.*

Литература:

- Abercrombie N., Hill S., Turner B.* (1980), *The Dominant Ideology Thesis*, Unwin Hyman London
- Coser L.* (1971), *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, N.Y.:Harcourt Brace Jovanovich
- Giddens.* (1984), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge
- Парсънс Т.* (2005), *Еволюцията на обществата, Критика и хуманизъм*,София
- Durkheim E.* (1997),*The Division of Labor in Society*, N.Y. The Free Press. A Division of Macmillan Co.Inc.
- Зимел Г.* (2002), *Социология: изследвания върху формите на обобществяване*, ПИК, В.Търново
- Weber M.* (1949), *The Methodology of the Social Sciences*, N.Y.:Free Press
- Dahl R.* (1970), *Modern Political Analysis*, IN. Jersey
- Habermas J.* (1979), *Communication and the Evolution of Society*, Heinemann, London
- Habermas J.* (1987), *The Theory of Communicative Action*, 2 vols., Boston: Beacon Press
- Ролс Д.* (1998), *Теория на справедливостта*, София: София – К. А.
- Ролс, Д..* (1999), *Политическият либерализъм*, София, Обсидиан
- Низбет Р.* (2000), *Социална промяна и история, Критика и хуманизъм*, София
- Ставрев С.* (2009), *Елити, демокрация и благоденствие, Икономически алтернативи*, бр.1
- Parsons T.* (1967), *Sociological Theory and Modern Society*, N.Y: Free Press
- Pareto V.* (1963). *The Mind and Society: Treatise on General Sociology*, Ed. A. Livingston, N.Y.
- Елиас Н.* (1990), *Що е социология*, ЛиК, София
- Фуко М.* (2003), *Трябва да защитаваме обществото*, ЛиК, София
- Giddens A.* (1993), *Sociology*, 2 ed., Cambridge: Polity Science
- Ставрев С.* (2002), *Рулетката на живота (към нова методология за социални описания и анализи)*, Социологически проблеми, 2
- Ставрев С.* (2007), *Кризата на публичния мениджмънт (или как популизъм и корупция провалят реформите и подриват доверието към политическата демокрация)*, Класика и стил, София

2. Въведение във и пътеводител към *Скенера*

Скенераът е сърцевината на нова теоретична конструкция, намираща се в основата на всички останали текстове в тази книга. Без всякакво съмнение става дума за новост от парадигмално естество, което по неизбежност поражда сериозни затруднения в разбирането, подреждането в утвърдените структури на научните знания, както и в провиждането на перспективите, които тя разкрива пред социологията, политологията и теорията на мениджмънта. Като автор изпитах на гърба си сблъсъка с конвенцията, традициите, академизма и доктринерството. Не говоря за враждебността, с която често новите идеи биват посрещани в колегиалните общности. Имам предвид по-важното – откровеното неразбиране, а не предубеденостите, съпътстващи научните дискусии и достъпа до тях.

Далеч по-лесно би било, ако става дума за терминологични иновации или тънки познавателни дистинкции, което е част от научното ежедневие. Но не е така! *Социалната снежинка – $Sx(t)$, рулетката на живота – $Rz(t)$ и социоматричният скенер – $SxRz(t)$ представят принципно ново научно съдържание, обозначено с неизползвани досега понятия* – сигурен път към непроницаема тишина, убийствена за знанието и неговото развитие. Ноторно известно е, че не е лесно новите знания, методи, инструменти, техники и т.н. да бъдат забелязани, признати като алтернативи на досегашните, подложени на обсъждане и т.н., т.е. да се превърнат в тема за диспут. Признавам, че до този момент не съм успял да привлека внимание към Скенера – нито у нас, нито пък по света. Въпреки публикациите (виж литературата накрая!) в продължение на 13 години. Нищо изненадващо, но пък стимулиращо. Ще трябва да положа още много усилия, за да преодолее *не-*

знанието („не зная нищо за такива неща“), **недоверието** („какво ли пък толкова ново има тук?“), **подозрителността** („поредния маниак, самовнушил се, че е велик“), **ревността** („откъде накъде някой си въобразява, че е измислил нещо непознато нам?“), **мнителността** („знаем го този горделивец, все си мисли, че само той е прав“) и т.н. Давам си сметка, че едва ли ще ми стигнат силите за такъв подвиг. Все още се надявам обаче, че ще се намери някога някой, който да даде началото за коментиране, критикуване, опровергаване, отхвърляне, коригиране, допълване, проверяване и т.н. на **Скенера** въз основа на научни критерии. Както се прави в науката. Това обаче не зависи кой знае колко от мен. От мен обаче зависи да хвърля допълнителна светлина върху него.

* * *

Ще започна от **Снежинката**, обозначававана като $Sx(t)$, където $x=9$. Тя представлява съвършено нов модел за представяне на субектните структури на обществата. Това ще рече, че с нейна помощ придобиваме разбиране и визуализация по темата **кой участва в живота и кои заедно (кооперативно или конфликтно) създават (съзнавайки това или не) артефактите, социалната среда и променят природните условия на нашето съществуване**.

Казвайки „аз“ всеки от нас е длъжен да знае, че той, така да се каже, „си върви“ заедно с „нас“ и „те“. **Няма „аз“ и „той/тя“ без „нас“ и „те“!** И да ни харесва и да не ни харесва, и да го признаваме и да не го признаваме, ние не сме сами на този свят. **Заедно сме!** Естествено, това създава възможности и удобства, които можем и да не използваме, както и опасности и неудобства, които няма как да отстраним, но към които бихме могли, без това да е задължително, да се нагодим. Това е и първият урок, който можем да научим от Снежинката – **никой не е по-голям от другите, защото е част от тях и то незначителна**. В същото време **другите зависят от всеки един от нас, макар и многократно по-малко отколкото ние зависим от тях**. Има индивиди, които са имали мощно влияние върху живота, представен в Снежинката, но повечето не са оставили значими за другите следи. Това следва да успокои мнозина, че не

е болка за умирање, ако не са толкова значими, колкото биха искали да са или си мислят, че са. Както и да вдъхнови всички да опитат да сложат някакъв свой знак върху част от Снежинката, след като някои преди тях са успели да сторят това.

Деветте типа **субекти на общественния живот** са всички – знайни и незнайни, малки и големи, силни и слаби, успешни и неуспешни, щастливи и нещастни, устойчиви и неустойчиви и т.н.:

- **индивиди** – i ;
- **групи от индивиди** – $\sum i / d, l, k, \dots$, където d, l, k, \dots са признаците за групиране – род, народност и гражданство, етнос, раса, социална група по – професия и занятие, социален статус, демографски особености и т.н.;
- **организации** – j , т.е. организирани за съвместна дейност – j , групи от индивиди $\sum i$ – труд, бизнес, хоби, политика, спорт, изкуство, забавление и т.н.;
- **групи от организации** – $\sum j / r, p, w, \dots$, където r, p, w, \dots са признаците за групиране на организациите, напр. стопански, публични, некомерсиални, НПО, отраслови, производствени, регионални, големи, малки и т.н.;
- **държави** – G – това са най-големите национални организации, без които животът в обществата би бил невъзможен, защото те осигуряват т.нар. „публични блага“, а тяхната значимост на всичко отгоре от известно време насам нараства за сметка на „частните“;
- **групи от държави** – $\sum G / u, r, g, \dots$, където u, r, g, \dots са признаците за групиране на държавите, напр. регионални, съюзни, глобални или силно, средно или слабо развити и т.н.

Към тези субекти, които са повече или по-малко „признати“ за такива от обществознанието, в Снежинката са добавени още и т.нар. „**институционални**“ субекти:

- **гражданско общество** – $F \sum i / d, l, k \dots$ – както се наричат в Снежинката функциониращите във взаимодействия групи от индивиди, т.е. това са същите групи от индиви-

ди, описани по-горе, но вече става дума за взаимосвързани помежду си групи. Кое то всъщност отделя гражданското общество от народа;

- **пазара** – $F\sum j$, т.е. функциониращите във взаимодействия организации и групи от организации – j и $\sum j$ – преди всичко комерсиалните, произвеждащи „частните“ блага, но в известна степен и по специфичен начин и останалите;
- **светът** – $F\sum G$, което вече обозначава функциониращите във взаимодействия държави, като мащабът е различен – от регионален, съюзен, та до глобален.

Така всички социални субекти са подредени в три **реда** на Снежинката: – единични – това е долният ред, групови – средния ред и институционални – горния ред. Снежинката има и три **колони** – на индивидуална база – лявата, на организационна основа – средната и на държавна основа – дясната.

Другата особеност на Снежинката е това, че тя съдържа и **връзките между всички субекти**, които могат да бъдат **хоризонтални** (взаимодействие на едноредови – единични, групови или институционални субекти); **вертикални** (взаимодействие на разноредови субекти), при които институциите влияят на групите, а те на техните членове, или пък обратно, т.е. веднъж отгоре-надолу и втори път отдолу-нагоре, и **диагонални** (едновременно разноредово и разноколонково междусубектно взаимодействие). Всички връзки са също **двустранни, прави и обратни**. Освен тези съществуват още и **магистрални** връзки, при които се заобикалят междинните „спирки“ по желания път на обвързващия се с другите конкретен субект. Или всичко – общо **34 типа връзки** между 9-те субекта в Снежинката.

За улеснение представям и **класификатор на връзките в Снежинката:**

Хоризонтални:

- Индивид – организация или $i - j$,
- Организация – държава или $j - G$,

- Група от индивиди – група от организации или $\sum i / d, l, k$
– $\sum j / r, p, w$,
- Група от организации – група от държави или $\sum j / r, p, w$
– $\sum G / u, r, g$,
- Гражданско общество – пазар или $F \sum i / d, l, k - F \sum j / r, p, w$,
- Пазар – свят или $F \sum j / r, p, w - F \sum G / u, r, g$;

Вертикални:

- Индивид – група от индивиди или $i - \sum i / d, l, k$,
- Група хора – гражданско общество или $\sum i / d, l, k - F \sum i / d, l, k$,
- Организация – група от организации или $j - \sum j / r, p, w$,
- Група от организации – пазар или $\sum j / r, p, w - F \sum j / r, p, w$,
- Държава – група от държави или $G - \sum G / u, r, g$
- Група от държави – свят или $\sum G / u, r, g - F \sum G / u, r, g$;

Диагонални:

- Индивид – група от организации или $i - \sum j / r, p, w$,
- Група от индивиди – организация или $\sum i / d, l, k - j$,
- Организация – група от държави или $j - \sum G / u, r, g$,
- Държава – група от организации или $G - \sum j / r, p, w$ “,
- Група от индивиди – пазар или $\sum i / d, l, k - F \sum j / r, p, w$,
- Гражданско общество – група от организации или $F \sum i / d, l, k - \sum j / r, p, w$,
- Пазар – група от държави или $F \sum j / r, p, w - \sum G / u, r, g$,
- Група от организации – свят или $\sum j / r, p, w - F \sum G / u, r, g$;

Магистрални:

- Индивид – свят или $i - F \sum G / u, r, g$,
- Индивид – пазар или $i - F \sum j / r, p, w$,
- Индивид – група от държави или $i - \sum G / u, r, g$,
- Индивид – гражданско общество или $i - F \sum i / d, l, k$,
- Индивид- държава или $i - G$,
- Организация – пазар или $j - F \sum j / r, p, w$,

- Организация – гражданско общество или $j - F \sum i / d, l, k$,
- Организация – свят или $j - F \sum G / u, r, g$,
- Държава – свят или $G - F \sum G / u, r, g$,
- Държава – гражданско общество или $G - F \sum i / d, l, k$,
- Група от индивиди – свят или $\sum i / d, l, k - F \sum G / u, r, g$,
- Група индивиди – държава или $\sum i / d, l, k - G$,
- Група индивиди – група от държави или $\sum i / d, l, k - \sum G / u, r, g$,
- Група от държави – гражданско общество или $\sum G / u, r, g - F \sum i / d, l, k$.

Благодарение на връзките матрицата на социалните субекти се развива в много сложно тяло, наподобяващо на сняг, гледан от близо, от което подобие се роди и термина Снежинка. Тя повдига много въпроси, малка част от които бяха коментирани в различни текстове от предходните раздели на книгата.

Един от тях например е този за релацията **свобода и зависимост**. Обвързаните със сложна и здрава мрежа от връзки субекти не могат да бъдат толкова независими, колкото им се иска на тях самите и колкото им се привижда на някои либертарианци или анархисти. Но има влияния, които са толкова силни, че отнемат от идентичността на отделни социални субекти. Потърпевшите или всъщност – подчинените, стават толкова зависими от други субекти в същата Снежинка, че губят от статуса си на отделен социален субект и мястото им Снежинката или се изпразва („кутийката става незаета“) или формално остават там, но реално изчезват, стават без значение за останалите, т.е. присъствието им в нея става номинално и фактически в значителна степен се обезсмисля. Напомням за явления като тоталитаризъм, етатизъм, казионност, корпоративизъм, маркетингизация на сфери – където лукративната доминанта изопачава смисъла на дейността, корупцията и мафиотизацията.

Друг въпрос, който постепенно се превръща в огромен проблем, чието решение не се вижда, е този за **глобалната миграция**. Без значение дали тя е икономическа (непреодолима в свят, който върви към все по-голямо неравенство), политическа (също прак-

тическо непреодолима, каквото и да говорят днешните глобални и регионални лидери и елити), хуманитарна (частично управляема, но с тенденция да се възпроизвежда в големи размери) или екологическа (непредвидима). Наричат тези дълбинни вълни на социално глобално преструктуриране „емигрантски вълни“, „тероризъм“ и още не знам си как, но истината е, че светът не знае какво е правилното решение на тази тенденция. Снежинката има какво да подсказе по въпроса, ако „я попитаме“.

Естествено има много какво да се доработва по въпроса. В Снежинката връзките са само маркирани за да се подчертае *единството на обществената система, където всеки субект изпълнява функции, полезни и на други, а не само на самия него, като едновременно ползва блага, създадени от другите*. Също и непрестанният взаимен обем на ресурси между субектите, нито един от които не си е самодостатъчен. Сред ресурсите особено е важно е да се посочат хората, които могат и често непрекъснато го правят, да сменят както своите *принадлежности и съответните статуси* – когато преминават от една в друга група, така и своите *роли и място в йерархията* – когато сменят организациите, в които работят и/или членуват.

Ако е съдено, предстои на много други изследователи и автори да продължат започнатото, по отношение на експлицирането, подреждането, класифицирането, параметризирането и т.н. на връзките в Снежинката.

Последното, което считам за особено важна особеност на Снежинката е нейната *времева определеност и детерминираност* – $Sx(t)!$. Социумът се намира в непрекъснато движение – напред, назад, на едно място, настрани, нагоре, надолу и т.н. Снежинката пулсира като сърдечния мускул на човешкото тяло. Тя не е константна величина, а е като водата в реката – уж все същата, а всъщност никога една и съща. Предстои да се обмислят и преценят критериите по които би могло да се съди за посоката в развитието на Снежинката, тъй като има обособени национално, регионално, културно и т.н. Снежинки, които растят, други – които резигнират,

трети умират, а четвърти се раждат. На този етап държа да подчертая, че *колкото е по-уплътнена мрежата, представена в Снежинката, толкова по-благоприятни изглеждат шансовете и в бъдеще*. Защото ги има всички нужни за „добрия“ и равновесен живот субекти и те действат в синхрон с останалите. И обратно, колкото има повече „дупки“, т.е. празни или не добре очертани (размити) позиции, както и когато връзките между субектите се разкъсват, толкова по-проблематично изглежда бъдещето на обществото, представено в дадена конкретна Снежинка. Например, има общества, където няма или има твърде незряло и манипулируемо гражданско общество, други, където пазарът е слабо развит и дирижиран от екзогенни, външни за него фактори, или където държавите са повече номинални, отколкото реални и т.н. Всички тези случаи биха могли с напредъка на знанията и инструментите да се идентифицират, а в определена степен и да се предвидят по-соките в развитието на Снежинките.

* * *

Рулетката е вторият, принципно непознат до този момент инструмент, включен в **СКЕНЕРА**. Създаването му бе необходимо, за да се придобие разбиране за *движещите сили, определящи активността на всички социални субекти в Снежинката, а следователно и за иманентната логика във функционирането (пулсирането във времето) на самата Снежинка*.

След дългогодишни проучвания на известното и достъпно ми до момента знание за целите, принципите и механизмите на активността на индивиди, групи от индивиди, организации, пазари и т.н., както и след многократни логически експерименти за тяхното съгласуване помежду им (защото те са взаимосвързани, както се видя от Снежинката) – координационно и субординационно, стигнах до заключението, че в действителност има много общо в моделите на активност на всички субекти и това общо е доста повече от специфичното за отделните типове субекти. Така се роди идеята за **Рулетката на живота – $R_z(t)$** .

Тя представя *унифицирана структура на циклично протичащата в Снежинката социална активност на всеки един от нейните 9 типови социални субекти, разположена кръгово*, както са рулетките в казината. Оттам дойде и наименованието „рулетка на живота“. Но причините не са само визуални. Както в казиното никой не знае кога точно ще спре въртенето на рулетката и къде ще се окаже топчето и така някои (малцина) ще спечелят, а други (мнозинството) ще загубят, така и в човешкия живот никой не е сигурен, че неговите конкретни избори ще го доведат до очакваните или желаните от него резултати или напротив.

Голямата разлика между хазарта и реалния живот, въпреки видимите прилики, е следната. В първия случай се разиграва т.нар. „игра с нулева сума“, т.е. размера на печалбите на печелившите е равен на размера на загубите на губещите, като в печелившите, водещо е мястото на собствениците на казиното, чийто риск е минимален, за разлика от този на участниците в играта. Във втория случай надеждата е, че играта ще бъде „с положителна сума“, т.е. съвкупно участниците в нея ще излязат сумарно с повече, отколкото са имали на „влизане“ в нея. Ще има, макар и никога по равно, — „спечелили“ и „загубили“, които в добрите общества си сменят местата във времето, без насилие помежду си. Иначе играта е „с предизвестен край“ и става безпредметна, а животът е предначертан и безрадостен. И тази надежда, при добре (успешно) функциониращи Снежинки, най-често се оправдава, макар и това да не е сигурно и „во веки“. *За жалост има, и то не като изключение, и зле (неуспешно) пулсиращи Снежинки, когато играта може да стане „с отрицателна сума“, т.е. сумарно загубите да се окажат повече от печалбите. Това е равносилно на унищожение на ресурси и потенциал във времето, защото съвкупно всички губят от играта.* И тук никога няма „поравно“ — пак ще има малцина „печеливши“, но печалбите им ще са по-малко от „загубите“ на останалите. Това състояние като тенденция е път към унищожаване или редукция на конкретната Снежинка, където се въртят подобни губещи Рулетки. Утешителното е, че и

подобна диагноза не е окончателна, т.е. „за винаги“ и може да се подобри, т.е. играта да стане с положителна сума, без това също да е сигурно. Зависи от качеството на „играчите“ и от съдбата.

В Рулетката са описани 8 типа двигателни компонента ($z = 8$), наричани **метаболити**, по аналогия с метаболизма и метаболитния баланс в биологията – съвкупност от биохимични реакции, които протичат в клетките на организмите, за да ги поддържат живи. Всеки отделен социален субект съществува, ако и доколкото неговата субектна рулетка се върти с обичайния си или нормативно определен (понякога) темп. В противен случай той страда и в краен случай умира.

Като всеки цикличен модел, така и Рулетката *има свое носително „начало“ и свой „край“, след който автоматично започва следващият цикъл, който повтаря структурата на предходния*, т.е. както Снежинката, така и Рулетката е времево-детерминирана – **$Rz(t)$** !

Ето я системната логика на Рулетката:

- в началото е **мотивацията** – всичко, което за съответния субект е жизнено важно и заради това той го цени и иска да придобие в конкретния стадии и момент на живота си и в строго определена среда, която се идентифицира чрез Снежинката и мястото на въпросния социален субект в нея;
- следващият метаболит е **потенциалът** – това са ресурсите, които притежава или може да използва същият субект, за да се задоволи мотивацията си;
- комбинацията от „искам“ (мотивацията) и „мога“ (потенциала) формира **идентичността** на дадения социален субект, т.е. всичко онова, което го отличава от останалите субекти от съответния тип;
- културно и законово признатата (легитимната) идентичност на социалния субект x от Снежинката $Sx(t)$ в текста се нарича **власт**, т.е. правото му да търси в социалните взаимодействия задоволяване на своята мотивация чрез потенциала, с който разполага. В случая за мен съществува съвпадение между „власт“ и „свобода“;

- **вземане на решения (управление)** или изборите, които всеки субект прави, възползвайки се от властта си и преследвайки удовлетворяване на мотивацията си. Това понятие покрива онова съдържание, което най-често се нарича **егоизъм** (не егоцентризъм или алчност, които са девиации на егоизма) и което обичайно се тълкува осъдително от мнозинството. Всъщност то изразява самоуправлението или реализацията на субектната свобода;

- **социална активност**, т.е. задействане на субекта и неговия потенциал в посока зададена от мотивацията, по начин, избран свободно от субекта. Казано иначе ние правим онова, което искаме, можем и ни е законово и морално позволено, така както прави и всеки един друг субект в Снежинката;

- **резултати** от активността. Това са последствията от нашите избори и тяхната реализация, такива каквито реално са се получили;

- **ефективност**, т.е. субектната удовлетвореност от активността, която се определя от съпоставката на онова, което се е получило (резултатите) с това, което сме искали да се получи (мотивацията).

Според самооценката на субекта, т.е. в зависимост от удовлетвореността му, цикълът продължава с коригирани или потвърдени метаболити и т.н. до края на съществуване на съответния социален субект.

Фундаментално новото, което внася Рулетката в социалните теории не е само в елементите и начина на тяхното структуриране, а още и в следното:

а) Налага се да се приемат и запълнят с подходящо съдържание екзотично звучащи засега изрази като „мотивация“, „власт“, „избори“, „активност“, „резултати“ и „удовлетвореност“, отнасящи се до пазари, държави, граждански общества, съюзи от държави, а и светът като цяло. Едва ли днес ще се намери някой, който да се нагърби със задачата да ги дефинира и експлицира. Но това, че не знаем нещо, не означава, че не съществува. Както в медицината има „диагнози“ като главоболие или хипертония, които изобщо

не изясняват техния генезис, механика и биохимия. А социалното познание е много по-ново и недоразвито в сравнение с медицината. Именно в този план **Скенера** и в частност **Рулетката**, отправя сериозни предизвикателства към науката.

б) Споменатите по-горе, а и редица други неупоменати изрично предизвикателства, не са насочени към някоя конкретна научна общност, а към няколко такива. Например икономиксът ще трябва да разреши цял куп неясноти около „Рулетките на пазара, на стопанските организации и на групите от пазарни организации“, политологията – подобните, отнасящи се до „Рулетките на държавата и на гражданското общество“, социалната психология и социологията – до „Рулетките на групите от хора“, теорията на организацията – до „Рулетките на организациите“, глобалистиката – за „Рулетките на съюзите от държави и на света като цяло“ и т.н.

Може даже да се каже още и че **Рулетката вкарва в задънена улица част от валидните към момента теории, изучавани навсякъде по света**. Какви са **потребностите и ценностите** на субекти като – пазар, корпорация, държава,...., свят, от които по неизбежност тръгва тяхната активност? Разбира се и аз, и всеки друг, може да имаме свое виждане за тях или поне за някои от тях, но то не е по-надеждно от познанието за „мотивацията“ на бебето. Никой обаче не се съмнява, че има такава и поради невъзможност да се допитваме до субекта, се доверяваме на майки, бащи, баби, дядовци, познати или лекари-педиатри. По подобен начин за мотивацията на организациите отговарят техните собственици и мениджъри, а за мотивацията на институционални субекти се „грижат“ самите те, незнайно как точно и без да виждаме кой конкретно върши тази работа. Някога това става успешно и институциите действат ефективно, друг път – не, и тогава те боледуват, а без лечение, просто умират. При всички случаи обаче **без мотивация няма да има активност, защото биха липсвали нейните „пускови механизми“**. **Както и не би имало, ако отсъстваше който и да е от останалите метаболити в Рулетката, на който и да е от социалните субекти в Снежинката!**

* * *

„Черешката в тортата“ на новата метатеоритическа перспектива е „**Социоматричният скенер**“ – $SxRz(t)$. Грандиозното в него е новото тяло, получило се при пресичането на Снежинки и Рулетки, едно напълно неизвестно и естествено непознато пространство – **матрицата на субектните метаболити и на метаболните снежинки**. Дотук беше дълбоко и опасно, вече става бездънно и страшно. Мисълта навлиза в напълно неподозирани територии, където не се знае какво ще срещне и как да се справи със цунамито от новите задачи, с които то се сблъсква.

В **Снежинката** – Sx има 9 типа социални субекта, всеки един от които си има своя собствена Рулетка, всяка, съдържаща по 8 метаболита. От друга страна, **Рулетката** всъщност съдържа 8 Снежинки, съответни на всеки отделен метаболит. На първо приближение веднага излизат 2 групи подсистеми на Скенера – SRz , RSx , първата с 8, а втората с 9 компонента:

SRz [8]:

- Снежинка на мотивацията – Sm ,
- Снежинка на потенциала – Sp ,
- Снежинка на идентичността – SI ,
- Снежинка на властта – SPW ,
- Снежинка на избора (управлението) – SDM ,
- Снежинка на активността – SA ,
- Снежинка на резултатите – SQ ,
- Снежинка на ефективността (удовлетвореността) – SE ;

RSx [9]:

- Рулетка на индивида – Ri ,
- Рулетка на организацията – Rj ,
- Рулетка на държавата – RG ,
- Рулетка на група от индивиди – $R \sum i / d, l, k$,
- Рулетка на гражданското общество – $R F \sum i / d, l, k$,
- Рулетка на група от организации – $R \sum j / y, p, w$,
- Рулетка на пазара – $R F \sum j / y, p, w$,
- Рулетка на група от държави – $R \sum G / u, r, g$,
- Рулетка на света – $R F \sum G$.

При включване на окуляра „с висока резолюция“ картината, която Скенера SxRz ни показва, е далеч по-детайлизирана и нюансирана. Тя представя гъста мрежа от 72 елемента.

Моля да ми бъде простено самочувствието, но това е толкова ново за социологията, колкото е била нова Менделеевата таблица за химията някога.

Ето ги тези елементи, някои от които познаваме, за други се досещаме, а за трети не подозираме, че съществуват:

SxRz [72]:

1. Мотивация на индивида – M_i ,
2. Потенциал на индивида – P_i ,
3. Идентичност на индивида – I_i ,
4. Власт на индивида – PW_i ,
5. Избор на индивида – DM_i ,
6. Активност на индивида – A_i ,
7. Резултати от активността на индивида – Q_i ,
8. Ефективност (удовлетвореност) на индивида – E_i ,

-
9. Мотивация на групите от хора – $M_{\sum i / d, l, k}$,
 10. Потенциал на групите от хора – $P_{\sum i / d, l, k}$,
 11. Идентичност на групите от хора – $I_{\sum i / d, l, k}$,
 12. Власт на групите от хора – $PW_{\sum i / d, l, k}$,
 13. Избор на групите от хора – $DM_{\sum i / d, l, k}$,
 14. Активност на групите от хора – $A_{\sum i / d, l, k}$,
 15. Резултати от активността на групите от хора – $Q_{\sum i / d, l, k}$,
 16. Ефективност (удовлетвореност) от активността на групите от хора – $E_{\sum i / d, l, k}$,

-
17. Мотивация на организацията – M_j ,
 18. Потенциал на организацията – P_j ,
 19. Идентичност на организацията – I_j ,
 20. Власт на организацията – PW_j ,
 21. Избор на организацията – DM_j ,
 22. Активност на организацията – A_j ,

23. Резултати от активността на организацията – Q_j ,
 24. Ефективност (удовлетвореност) на организацията – E_j ,

25. Мотивация на държавата – M_G ,
 26. Потенциал на държавата – P_G ,
 27. Идентичност на държавата – I_G ,
 28. Власт на държавата – PW_G ,
 29. Избор на държавата – DM_G ,
 30. Активност на държавата – A_G ,
 31. Резултати от активността на държавата – Q_G ,
 32. Ефективност (удовлетвореност) на държавата – E_G ,

33. Мотивация на група от организации – $M \sum_j / y, p, w$,
 34. Потенциал на група от организации – $P \sum_j / y, p, w$,
 35. Идентичност на група от организации – $I / y, p, w$,
 36. Власт на група от организации – $PW \sum_j / y, p, w$,
 37. Избор на група от организации – $DM \sum_j / y, p, w$,
 38. Активност на група от организации – $A \sum_j / y, p, w$,
 39. Резултати от активността на група от организации –
 $Q \sum_j / y, p, w$,
 40. Ефективност (удовлетвореност) на група от организации
 – $E \sum_j / y, p, w$,

41. Мотивация на група от държави – $M \sum G / u, r, g$,
 42. Потенциал на група от държави – $P \sum G / u, r, g$,
 43. Идентичност на група от държави – $I \sum G / u, r, g$,
 44. Власт на група от държави – $PW \sum G / u, r, g$,
 45. Избор на група от държави – $DM \sum G / u, r, g$,
 46. Активност на група от държави – $A \sum G / u, r, g$,
 47. Резултати от активността на група от държави –
 $Q \sum G / u, r, g$,
 48. Ефективност (удовлетвореност) на група от държави –
 $E \sum G / u, r, g$,

-
- 49. Мотивация на гражданското общество – $M \sum i / d, l, k,$
 - 50. Потенциал на гражданското общество – $P \sum i / d, l, k,$
 - 51. Идентичност на гражданското общество – $I \sum i / d, l, k,$
 - 52. Власт на гражданското общество – $PW \sum i / d, l, k,$
 - 53. Избор на гражданското общество – $PW \sum i / d, l, k,$
 - 54. Активност на гражданското общество – $A \sum i / d, l, k,$
 - 55. Резултати от активността на гражданското общество – $Q \sum i / d, l, k,$
 - 56. Ефективност (удовлетвореност) на гражданското общество – $E \sum i / d, l, k,$
-

- 57. Мотивация на пазара – $M \sum j,$
 - 58. Потенциал на пазара – $P \sum j,$
 - 59. Идентичност на пазара – $I \sum j,$
 - 60. Власт на пазара – $PW \sum j,$
 - 61. Избори на пазара – $DM \sum j,$
 - 62. Активност на пазара – $A \sum j,$
 - 63. Резултати от активността на пазара – $Q \sum j,$
 - 64. Ефективност (удовлетвореност) на пазара – $E \sum j,$
-

- 65. Мотивация на света – $M \sum G,$
 - 66. Потенциал на света – $P \sum G,$
 - 67. Идентичност на света – $I \sum G,$
 - 68. Власт на света – $PW \sum G,$
 - 69. Избори на света – $DM \sum G,$
 - 70. Активност на света – $A \sum G,$
 - 71. Резултати от активността на света – $Q \sum G,$
 - 72. Ефективност (удовлетвореност) на света – $E \sum G.$
-

СкENERЪТ представя **интегрален образ на живота, изграждан, задвижван и поддържан от взаимодействието на всички социални субекти в Снежинката, активирани от своите иманентни Рулетки**, т.е. на всички изброени по-горе компоненти

или „кутийки“ в матрицата – **SxRz [9 x 8 = 72]**. Заедно с това той предоставя и възможност да се погледне на живота от всяка една от тези 17 или 72 възможни гледни точки.

* * *

В заключение дължа още няколко уточнения:

Първо. *Не всичките 9 типа социални субекта, представени в Снежинката, биха били равностойно поставени във всевъзможните конкретни Снежинки, спецификации на моделната.* Може да ни интересува дадена национално маркирана Снежинка – германската, японската, сирийската, българската и т.н. и тогава ще стане ясно, че субектите във всяка една от тях са структурирани специфично – имат нееднакъв конкретен състав от субекти, притежаващи нееднакво значение и влияние върху останалите и с доста различаващи се схеми на връзките между тях. Някои субекти се раждат в момента, други умират, трети са релефно очертани, четвърти – едва се забелязват и т.н.

Може да ни интересува някоя регионална Снежинка, например Близкия изток или пък глобалната Снежинка на целия свят. Нищо не невъзможно или пък забранено.

Второ. *Не всичките 8 типа метаболита в Рулетката са еднакво изразени, достъпни за наблюдение и анализ и с равна степен на опознатост, когато стане дума за Рулетка на отделен и конкретен социален субект.* Има метаболити, които звучат от необичайно до екстравагантно, други сигурно биха били отхвърлени по доктринерски причини, за трети не се знае нищо или почти нищо сигурно и т.н. Длъжен съм да подчертая, че *Скелнерът засега задава много повече въпроси, отколкото предлага отговори.* Затова пък открива огромен терен за работа, като предварително и структурирал мястото на бъдещите резултати от тази работа.

Трето. В третата част на Фундаментите е представена една разработка на темата *Снежинка на изборите – SR „DM“* от глобалистки позиции, която показва огромния капацитет за дораз-

витие и преосмисляне на някои основни постулати в теорията на управление. Има някои сериозни проблеми на днешния глобален, регионален и национален живот, за анализа и решението на които може да бъде неподозирано полезен инструментариумът на СкЕНЕРА, например – тероризмът, емиграцията и имиграцията (всяка от които предизвиква различни, но еднакво важни за засегнатите, последствия), ромският въпрос (особено в страни с висок дял на ромското население) и още много други.

Четвърто. Огромна работа предстои във връзка с *параметризирането и информационното осигуряване* на Sx , Rz и $SxRz$, *разработването на система за мониторинг, изграждането на база данни, на софтуер за обработка на данните и т.н.* Това време е много, много далеч, а и не е сигурно, че въобще ще дойде някога.

Пето. В СкЕНЕРА неексплицитно са *инкорпориран* важни *принципи на социалността*, като: диференциация и интеграция; солидарност и конкурентност; кооперация и субординация; сътрудничество и съревнование; индивидуално, корпоративно и обществено; цикличност на развитието; еволюция и програмиране; дисциплина и инициативност; необходимост и възможност и др.

Шесто. СкЕНЕРЪТ има и много съществена политическа конотация: *той е абсолютно несъвместим с идеята за равенството!* Логиката на равенството унищожавя без остатък както *снежинката* – $Sx(t)$, така и *рулетката* – $Rz(t)$. Ако хората – i , респ. техните производни – $\sum i/x$, се „уравнят“, то Sx се изпразва от съдържание, а Rz се „демонтира“ и социалния живот просто спира. Без идентичност няма социални субекти – Sx , спира и социалната активност – Rz . Казано съвсем директно, *ако допуснем, съвсем хипотетично, че някога идеалите за социално равенство се осъществят, това ще означава край на живота, който се репродуцира и развива от взаимодействието на социалните различия!*

Литература

- Рулетката на живота (към нова методология за социални описания и анализи) – В: Социологически проблеми, тримесечно списание на Институт по социология при БАН, 2002, 1–2, с. 226–240
- The Life Roulette (Towards d New Methodology for Social Descriptions and Analyses), Prospects of Sociology in Bulgaria, REGLO. Sofia, 2003, p. 20–33
- Кризата на публичния мениджмънт (или как популизмът и корупцията провалят реформите и подриват доверието към политическата демокрация), Класика и стил, С, 2007, 318 с.
- Основи на управлението в публичния сектор /въведения, схеми, въпроси, текстове, Парадигма. С, 2008, 590 с., в съавторство с Александър Вълков
- Социоматричният скенер – инструмент за провокиране, насочване и концептуализиране на социални анализи, Социология, 1, 2009, с. 58–73.
- Les elites, la democratie et bien-etre, Les Sciences Politiques en Bulgarie, Nouvelle Univesite Bulgare, 2010, p. 120–140.
- Защо светът изглежда все по-неуправляем? – В: Научни трудове, Годишник на ЕКИУ, кн. 11, 2012, с. 5–33; Why does the look more and more unmanageable?, Research Works, Yearbook of ECEM, Book 11, 2012.
- Why Does the World Look More and More Unmanagegeable? – В: Икономически изследвания Economic Studies, Институт за икономически изследвания на БАН, кн. 2, 2013, p. 131–155.

| 2.09.2015 |

3. Защо светът изглежда все по-неуправляем?

Въведение

Най-добрите мениджъри се раждат и самоизграждат. Тъй като обаче нуждите на практиката многократно надхвърлят количествено биологичната норма на възпроизводство на управленски таланти, се налага мениджърите да се „произвеждат“ образователно. А това се оказва изключително трудна работа поради редица причини. Най-важната от тях е, ***защото са много, най-разнородни и ситуативно изискуеми конкретните очаквания и претенции към тяхната квалификация и притежавани способности***. С нея могат да се обяснят и разминаванията между университетите и колежаите, подготвящи специалисти по мениджмънт, от една страна, и бизнеса и администрацията, наемащи на работа тези специалисти, от друга. Има голяма разлика между университет, който няма как да знае къде и какво точно ще работят в бъдеще неговите възпитаници, и дирекция, департамент, отдел, звено, служба и т.н. по „човешки ресурси“ или „управление на персонала“ в корпорация X или министерство Y, които би трябвало да подготвят за работа новопостъпващите и да преподготвят вече заетите свои кадри съобразно съвсем конкретните и актуални квалификационни потребности на реално функциониращи работни места.¹

С оглед рационализиране на техните избори реалните управляващи в обществата – business, social и public мениджърите, имат нужда не толкова от разпокъсани, слабо консистентни и фактически нетранзитивни парадигмално специфични рефлексии, а от ***синтетичен, системен поглед върху обществото***. Липсата на общ знаменател в отрасловите мениджмънти, на сво-

¹ Моите разсъждения по-нататък са на дългогодишен университетски преподавател и това определя техния контекст.

еобразна социоуправленска архитектура е предпоставка за управленско късогледство и унилатерален подход към сложно структурираните социални системи, изискващи тяхното многозначно, комплексно и кохерентно интерпретиране, диагностициране, оценяване, прогнозиране и целенасочване.

Трилема на структурните напрежения

В структурите **Sx** и **Rz** протичат сложни и противоречиви – поддържащи и/или конфликтни, взаимоотношения между елементите на системата, нито един които не може да бъде изключен от играта, колкото и неудобен да е той от нечия субектна гледна точка. Както Снежинката, така и Рулетката представяват модели на скрита от погледа гъста мрежа от непрестанно модифициращи се релации между 9-те социални субекта в **Sx** и между 8-те метаболита в **Rz**.

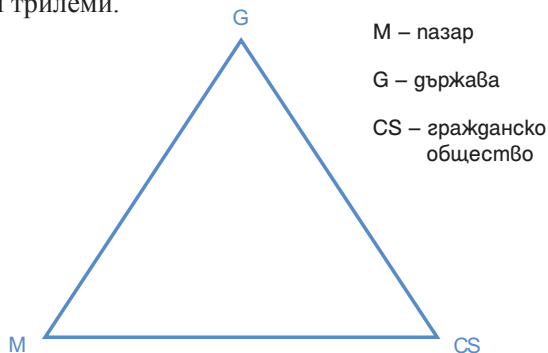
По-нататък ще бъде представена една частична илюстрация на тези колаборационистки и враждебни, подкрепящи и противоположаващи се, егоцентрични и кооперативно-ситуативни и т.н. отношения в **Sx**. За целта произволно са избрани са 3 от 9-те субекта – **държавата G**, **пазарът FΣj** и **гражданското общество FΣi**, като една конкретна група от субекти, които влизат помежду си в типични за фигурата на **трилемата**² отношения (вж. фиг.

² *Trilemma е невъзможното триединство, труден избор, всеки от който е или изглежда, че е неприемлив. Възможно е това да е избор 1 от 3 или 2 от 3, но не и 0 от 3 или 3 от 3.*

Когато групата от 3 елемента в Sx функционира в нормален режим, тогава всеки от тях върти своята Рулетка Rz /x в относителна хармония с останалите 2 рулетки и трилемна ситуация няма. Но когато някой от тези 3 елемента прояви диригентски амбиции спрямо останалите, а това в социалния живот съвсем не е изключение, тогава ситуацията на трилемата се актуализира.

Трилемата има някои популярни научни приложения. Например във финансите – “трилемата на Мъндъл – Флеминг“, съгласно която в една малка отворена икономика са непостижими едновременно: а) фиксиран валутен курс, б) независима национална парична политика и в) мобилен капиталов пазар. Известни са още „трилемата на Стивън Паркър“, според която няма

1). Въпросната трилема е само един отделен частен случай от неизброимото множество от локални взаимодействия в $Sx(t)$. Освен това трябва да се знае още, че „участието“ на даден субект x в определена трилема не му забранява присъствие във всевъзможни други коалиционни или квазикоалиционни конфигурации, вкл. и в други трилеми.

Фиг. 1. Трилемата **GMCS**

Който твърди, че между държава, пазар и гражданско общество са налице само или дори главно приятелски, добросъседски отношения, е късоглед или преднамерен. Който пък смята, че може да се мине без някой от тези субекти, е недалновиден екстремист. Макар и да не могат в дългосрочна перспектива един без друг, макар и да са си, или поне биха могли да са си предимно взаимно полезни, между тези 3 социални субекта е налице както потенциална, така и реална враждебност, която периодично се извява по един или друг начин според обстоятелствата. **Етатизъм, комерсиализъм, трибализъм** – това са лицата на „озъбилите“ се срещу други двама в триъгълника „конкурентни партньори“ – **държавата, пазара и гражданското общество.**

Поради факта, че нито един от разглежданите социални субекти реално няма шанс в противоборството си срещу останалите

как всички граждани на едно конкретно общество да бъдат едновременно: а) честни, б) свободни и в) равни, или пък закачливата „трилема на Славой Жижек“, че няма как човек да е едновременно: а) честен, б) интелигент и в) комунист.

два, ситуацията става **коалиционно изкусителна** – „щом не мога сам, защо да не опитам в кооперация с някой от останалите двама“. Тогава трилемата придобива вида „**2 от 3**“ – двама са по-силни от един и му налагат волята си.

Възможни са следни **коалиции**:

1. Държавата G и пазарът M срещу гражданското общество CS

$$\{G + M\} > CS$$

В случая възниква ситуация на десен тоталитаризъм – RT , при който жертвата е политическата демокрация, а основанията (алибитата) за подобна структурна дебалансираност в Снежинката могат да бъдат например: възстановяването на загубената поради някакви причини държавност, реабилитирането на затлачени пазарни механизми или нещо друго. Очакванията са, че по подобен начин може да се противодейства на тежки и продължителни икономически и/или политически кризи, на ескалиращо гражданско недоволство, на ширещи се беззакония, метежи, тероризъм, корупция и др.

Не е задължително RT да е точно по средата между G и M . Когато дисбалансът „срещу“ CS е колаборация между G и M с доминация на G , тогава пазара P играе подчинена на държавната политика роля (днешна Русия, да речем). В обратния случай водещо е значението на пазарните механизми, а държавата е предимно регулатор, осигуряващ доброто им функциониране, икономически и социален растеж (може би – днешен Китай например).

2. Държавата G и гражданското общество CS срещу пазара M

$$\{G + CS\} > M$$

Тук се описва друга структурна колизия, която бихме могли да наречем ляв тоталитаризъм – LT , когато жертвата е пазарът. Това може да се обясни (оправдае) с причини като: изострено от ширещи се бедност, мащабни и нелегитимни неравенства социално напрежение, за което се обвиняват дефектно действащите пазарни механизми, т.е. избухва егалитаристка по очаквания и

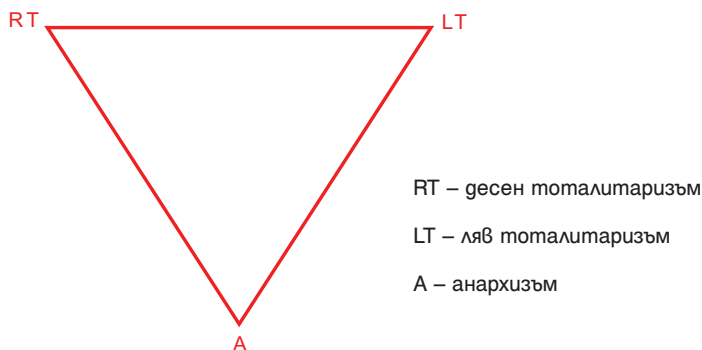
етатитска по инструментариум насилствена социална промяна от типа на „социалистическите революции“ – естествено, когато факторите са ендегенни, а не внесени отвън.

3. Пазарът *M* и гражданското общество *CS* срещу държавата *G*

$$\{M + CS\} > G$$

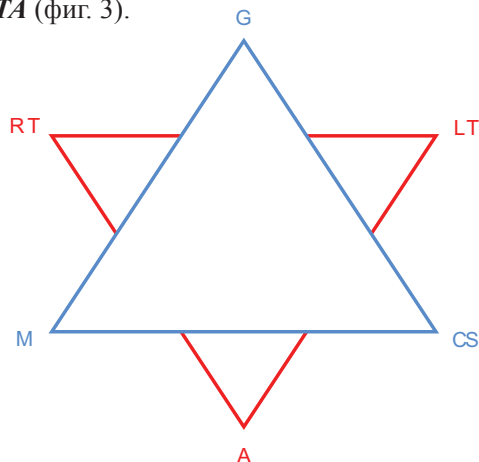
При тази трета като тип коалиция жертвата е държавата, приета като виновна за лошия живот както от гражданството, така и от бизнеса. Вследствие на това възниква друга структурна девиация, която бихме могли да назовем анархизъм или анархосиндикализъм – *A*. И за нея се намират причини (оправдания) – тежка бюрокрация в комбинация с непоносима корупция и властен произвол, изолация от световните пазари и/или от глобални политически формирания, причинени от и водещи от своя страна, до икономически упадък и осакатени човешки свободи. Елементи на тази дисбалансираност могат да се видят в повечето масови опозиционни социални движения в Близкия изток (в арабския свят) от началото на XXI век. Близко до тях ми изглежда и положението на съвременна Гърция през първата половина на 2012 г.

Тези деструктивни по същество „развития“ на трилемата *GMCS* са изобразени на фиг. 2 като обърнат надолу триъгълник *RTLTA*, произведен от триъгълника *GMCS*, който ще наречем „дерибатна трилема“.

Фиг. 2. Дерибатната трилема *RTLTA*

Или ако се опитаме да визуализираме социалните напрежения, „коалиционните“ изходи от тях и причиняваните чрез тях структурни дисбаланси като неблагоприятни, но реалистични социални протуберанси в Снежинката Sx , демонстрирани чрез избраните 3 социални субекта, ще се получи един синтетичен образ – шестоъгълник, който може да се нарече **двойствена трилема GMCS / RTLTA** (фиг. 3).

Фиг. 3. **Двойствена трилема GMCS / RTLTA**

Ако погледнем непредубедено на заобикалящия ни свят днес, ще забележим не едно и две свидетелства за това, че трилемите оживяват, макар и не в съвсем чист вид, пред очите ни. Всъщност **идеалното (равновесно, балансирано) ситуиране на Снежинката и на трилемите вътре в тях е подобно на пазарното равновесие – мигновение, вибрация, което изчезва в мига на своето появяване. Но също както и при пазарите, този непрестанно нарушаван идеален социален баланс налага своите изисквания неусетно за играчите.** Това се постига колебливо, неравномерно и неустойчиво, както и задължително в по-дълга времева перспектива. Но неотклонно, тъй като в противен случай системата – обществото, държавата, пазарите, света, биха се разпаднали. Кое то за радост засега се е случвало многократно, но локално, единично и никога глобално – косвено доказателство за казаното преди това.

Доста по-различно, но не и по-малко илюстративно бихме могли да представим по подобен начин и развитието в Европейския съюз и Еврозоната – като трилемата *ГЕСМ*, изразяваща конфликтите между *Г* – държави членки на ЕС, *ЕС* – Европейския съюз като наднационална институция и *М* – общия европейски пазар. Това обаче излиза извън нашите задачи тук и сега.

Практиката – на примера на управлението

Като професионален икономист, специализирал в областта на управлението (бизнес-мениджмънт, публичен мениджмънт и мениджмънт в неправителствения и некомерсиалния сектори) споделям напълно изразеното преди повече от 60 години мнение на един от бащите на мениджмънта – Питър Дракър, *че няма слаборазвити, а слабоуправлявани страни.*

Казаното се отнася с пълна сила не само за държавите. То е валидно за всеки един от останалите субекти в Снежниката – индивиди, групи от индивиди, организации, граждански общества, пазари, групи от организации и от държави, съюзи от държави. Каквито и модели на политическа организация или на социална справедливост да се конструират на теоретично равнище и/или да се прилагат (налагат) на практика, тази зависимост „съдба – управление“ не може да бъде отмината или възприемана само като някаква хипотеза. Противното би било равнозначно на прехвърляне на отговорността за социалните ни позиции и задоволството (незадоволството) от тях на всички наоколо, т.е. произволно, неприлично и всъщност агресивно към другите оневияване на нас самите. Не че не се прави постоянно, но е напълно безполезно и безперспективно.

След разпада на бившата социалистическа система, отмирането на биполярния свят и баланса на военните потенциали на двата „лагера“ към края на миналия век и особено след световната рецесия, започнала през 2008 г. и с малки колебания и изключения тук-там продължаваща и до момента, живеем в засилващо се усе-

щане за нарастваща **неуправляемост** на света. Губим увереност в собствените ни сили, в управляващите ни, в парадигмите, които сме изучавали и в които сме вярвали, в моралните опори, давали ни утеха и надежда.

“Капитализмът умира“ или „Пазарите напълно се провалиха като саморегулиращи се системи“, тръбят някои и се опитват да се самоорганизируют в движения като „Окупирай Уолстрийт“.³ Не капитализмът, а социализмът се самосрути, не се провалиха пазарите, а ги провалиха социалната държава, нейната корумпираност и некадърност, им отговарят други, събиращи се например на „чаено парти“.⁴ *Безизходица, нетърпимост, екзалтация..., остър недостиг на идеи, гол инат, бабаитлък. Северът обвинява мързеливия и разточителен Юг, а той пък му го връща – вие сте безчувствени роботи, на които ние вършим (не само) черната работа, купуваме продукцията ви и ви оправяме демографията. Европа е тръгнала да се разпада, а еврото да бъде признато за голяма икономическа и политическа грешка. Никой не знае накъде вървим, политиките са изплашени, а футуролозите – засрамени.*

И аз не съм оптимист, но поне мисля, че знам къде е основната грешка – **в управлението**. И по-точно в управлението на:

- **групите от хора** и тяхното тълповидно поведение – $\sum i$ (бедни/богати, технократи/артисти, християни/мюсюлмани, будисти, атеисти и т.н., нации, етноси, културни типове...). Доминиращ белег на тяхното лишено не само от солидна рационалност, но дори и от елементарен здрав разум самоуправление най-често е **три-**

³ Така се нарича спонтанно демонстрираното в САЩ, а оттам и в някои други страни недоволство на пострадалите от икономическата криза обикновени хора, които се самоопределят като 99 % от всички, обвиняващи за това богатите собственици и висши мениджъри на големите корпорации и най-вече на банките. От същия род са и т. нар. разгневени в Испания или анархосиндикализмът на днешните гърци, упрекващи за провала си целия свят, но не и самите себе си.

⁴ Това пък е наименованието на влиятелна част от Републиканската партия в САЩ, която вижда причините за кризата единствено в правителствените намеси в пазарите и педига за крайно консервативни (неолиберални) реформи.

бализмът – „ние“ трябва да победим, което се подразбира като пълно отстраняване и дори ликвидиране на „другите“, които по силата на всеобщата взаимност отговарят по същия или подобен начин, най-малкото, за да оцелеят във враждебната среда;

- **организациите j и групите от организации** – $\sum j$ (корпорации – мулти-национални, национални, регионални, индустриални, аграрни,... услуги..., банки, застрахователи, болници, университети). В тяхното самоуправление също изобилстват изяви на самонадеяно пренебрежение към ограничаващите условия на активността, игнориране на риска, надхвърляне на собствените възможности и изпадане в задлъжнялост, изграждане на свръхкапацитети (самоцелно инвестиране и реинвестиране) и затруднени продажби впоследствие, пренебрегване на формални и морални норми в името на корпоративната печалба и т.н. Всичко това води не само до финансово-икономически кризи, но и до разпространяваща се все по-нашироко загуба на доверие, без което социалните взаимодействия неизбежно деградират;

- **държавите и групите от държави** – $G, \sum G$ (развити, развиващи се, провалили се, западни, източни или северни, южни, ресурсоимащи, ресурсо-нямащи, ЕС, Г-8,20..., БРИК, кредитори, длъжници). За тях в общи линии е валидно току-що казано за групите и организациите – егоцентризъм, експанзионизъм, национализъм, безотговорност и прехвърляне на другите на собствените им неуспехи, квазисолидарни групирания между държави с насоченост срещу други държави или съюзи от държави;

- **гражданските общества** – $F\sum i$ (силно, слабо развити, открито или скрито финансирани, автентични, казионни, честни, корумпирани). Относно този социален субект самоуправлението е принципно и конкретно доста оспоримо, предвид тяхната обективна зависимост от чужди ресурси – на частния бизнес (корпоративизиране на организациите с идеална цел), на държавата (казионизиране на неправителствения сектор), на сенчестия и нелегалния бизнес (криминализиране и мафиотизиране) и т.н. Тези и други подобни изяви на неавтономност или най-малкото на

ограничена автономност подриват общественото доверие към не малка част от институциите на гражданското общество;

- **пазарите** – $F\sum j$ (стокови, парични, капиталови, информационни, трудови, силно или слабо регулирани, национални, регионални, глобални, конкурентни, протежирани, равновесни, неравновесни). Тяхното самоуправление е или надценено, което в контекста на снежинката $Sx(t)$ би трябвало да се тълкува като идейна грешка, наричана от неприятелите на пазара „пазарен фундаментализъм“, или пък обратното – силно подценено, друга идейна грешка, която кога от социален сантиментализъм, кога от политически вождизъм, а най-често от двете едновременно подхранва упреците в увлечение по „социалната инженерия“.

Навсякъде в Снежинката са видими с просто око управленските, респ. самоуправленските, провали. Тези натрупващи се като последици провали силно деформират Sx и увреждат: а) статуса на отделни социални субекти – x , което намира израз в неуместни от системна гледна точка хиперболизации или редукции в техните иманентни роли в Sx ; б) комуникациите между социалните субекти в Sx , което причинява нежелани за нормалното социално функциониране изолации (остракирания) на някои субекти за сметка на привилегироване на други субекти и в) субектните рулетки Rz / x , вследствие на което някои от тях прекалено ускоряват своето въртене, а други го забавят до затихване. А тези обстоятелства поставят под въпрос жизнестойчивостта не само на отделни локални Снежинки, но и на глобалната Снежинка днес.

Никой не е невинен. Дошло е време за рекапитулация, за преоценка, за плащане на сметката. Никой няма да мине метър. В добри времена има място и за тарикатлък, хитрост и т.н., защото има кой и с какво да плаща. Но в моменти като днешния солидарността и справедливостта възвръщат забравените си от времената на растежа и прогреса и пренебрегвани при заплащания от другите потребителски и инвестиционен разгул конотации – *заслуженост, отговорност и взаимност*. Неизбежно! *Снежинката няма да*

позволи по-нататъшно загиване на социалната глобална тъкан, която вече е застрашена. А Рулетката ще възстанови издънците си мотиватори, за да продължи да се върти. Животът си иска своето и хич не го е грижа за незадоволени, застрашени, уплашени или настървени. Нито пък за провала на техните идеологии, ценности и норми. Оздравяването няма как да е безболезнено за всички. Всеки субект в Снежинката ще бъде задължен не от някого, а от системната необходимост, въплътена в Sx , а и в Rz , да даде своя принос за Спасението, а който не иска, може и без него.

* * *

Ако хвърлим един макропоглед към Снежинката на света от 2012 г., ще видим:

а) Несъмнено се повишава *влиянието на глобализацията върху функционирането на всички социални субекти*, т.е. нараства силата и ролята на глобалните пазари – $F\sum j$, и на света като цяло – $F\sum G$, но не и на световното гражданско общество – $F\sum i$, което всъщност просто липсва. Съответно увеличава се значението на техните Рулетки – $RF\sum j$ и $RF\sum G$. Въпрос на сериозен анализ е доколко това е в полза на цялата Снежинка, а не само (предимно) на някои държави – G , и групи от държави – $\sum G$, и дали множеството от връзки в Снежинката функционира пълноценно и може да парира тенденциите към израждане на здравословния субектен *егоизъм*⁵ в егоцентризъм или

⁵ Под *егоизъм* разбирам съвсем естествения, оправдан и дълбоко морален стремеж на всеки социален субект x в Снежинката Sx да се стреми към собствената си удовлетвореност, в границите на актуалните законови и морални ограничители. Това става съвършено ясно, ако погледнем на нещата от позициите на субектните Рулетки Rz/x , показващи логиката на социалната активност от субектна гледна точка. На тези, на които не им харесва подобна теза, ще напомня само това, че ако някой не желае да се грижи сам за себе си, друг ще трябва да се нагърби с това, което трудно може да стане отвъд тесните граници на доброволната благотворителност, без някаква форма на обществено насилие. **В прехвърлянето на отговорността за себе си върху другите не съзирам нищо, което да ми напомня за справедливост, а на всичко отгоре то не вещае нищо добро на социалното цяло, т.е. на всички останали.**

алчност,⁶ което съвсем не е рядкост, и то откакто съществува светът. Вълните от антиглобализъм, заливащи от време на време части от света, говорят, че има проблеми, които чакат своето *управленско решение*.

б) *Съществува несъмнено напрежение между трите реда в Sx* – между групите индивиди, организации и държави – $\sum i$, $\sum j$, $\sum G$, и самите индивиди i , организации j и държави G , както и между групите индивиди, организации и държави, от една страна, и функциониращите на институционално равнище групи – граждански общества, пазари и глобалния свят – $F\sum i$, $F\sum j$ и $F\sum G$, от друга. Единичните субекти се групират и самоорганизируют своето колективно функциониране охотно, защото така усилват собствените си възможности. В същото време обаче същите те не са готови да се откажат от част от собствения си суверенитет, за да гарантират институционалната идентичност на своето обединение. Поредната изява на склонния да залита към егоцентризм, егоизъм – да получиш, ако може, без да дадеш. Снежинката ни подсказва, че това, първо, не е редно и, второ, че не е възможно освен за кратко. ООН, Съветът за сигурност към ООН, НАТО, ЕС, Еврозоната и още много други са само примери на една и съща по същество злощастна ситуация.

в) *Управлението – $DM\ x$, е един от метаболитните във всяка рулетка $-Rz\ /x$* , т.е. то е присъщ и незаличим компонент от естествения механизъм на възпроизводство на елементите ($x = 1, 2, \dots, 9$) във всяко общество – Sx . Всеки субект взема сам решения за себе си, колкото и малка да му изглежда или пък наистина да е малка, неговата зона на свободен избор. Всеки миг милиарди хора по света, неизброим брой групи от хора, предприятия, корпо-

⁶ Под *егоцентризм* или *алчност* разбирам *девиантен (извратен) егоизъм*, когато някой социален субект x се самопоставя в центъра на Снежинката, започва да „мениджира“ цялото, т.е. Sx , в посока, диктувана от собствените му мотиви, ценности и т.н., т.е. неговата Рулетка $Rz\ /x$ се опитва да доминира с всички достъпни средства над останалите Рулетки. Подобен екстремизъм може да прояви, ако останалите му позволят, естествено, всеки социален субект. Това обаче е равносилно на разпокъсване на социалната тъкан и системно отслабване.

рации, банки, болници, училища..., държави и групи от държави и т.н. вземат решения, детерминирани от техните желания – Mx , лимитирани от техните възможности – Px , конституиращи субектната същност и егоизъм – Ix и въоръжени с придобитата си или унаследена сила – PWx . После действат – Ax , постигат или не своите цели – Qx , и на тази база формират собствената си ефективност – Ex , или казано не съвсем екзактно, субектното си задоволство (незадоволство). И т.н. до безкрая въобще или до конкретния емпиричен край на даден субект.

Като изключим индивидуалното равнище, т.е. DMi , където все пак може лесно да се изясни кой взема решение, макар и да не е така ясно защо и как, в останалите случаи се сблъскваме с много сложни въпроси, произтичащи от природата на организационното и институционалното (само)управление. Силно затъмнени за публиката или даже въобще ненаблюдаеми са дълбоко скритите за анализ (само)управления на колективните органи за управление и на груповите субекти – DMj , DMG , $DM\sum i$, $DM\sum j$, $DM\sum G$, и особено кой, защо и как взема решения при (само)управлението на институционалните такива – граждански общества, пазари и глобалния свят – $DMF\sum i$, $DMF\sum j$ и $DMF\sum G$. Тук т.нар. agency problem, или кой, защо, как и от името на кого решава, както и не(трудно)достъпния за проследяване, идентифициране и диагностициране процес на групов и/или институционален избор, подсказва, че презюмираната в теорията рационалност на избора в обществената сфера е недоказуема и всъщност илюзорна.

г) Казаното е повече или по-малко валидно и за останалите мотиватори в Рулетките – както тези, предхождащи вземането на решения, така и идващите след него. Само за илюстрация нека се опитаме да разгадаем какво има в мотиватора Mx , респ. в неговата снежинка $S(Mx)$. Има **три различни субектни мотивации** – единични, т.е. първия най-долен ред в Снежинката (Mi , Mj и MG), групови, втория ред в Снежинката ($\sum Mi$, $\sum Mj$ и $\sum MG$), както и институционални, най-горния ред в Снежинката ($F\sum Mi$, $F\sum Mj$ и $F\sum MG$).

Като изключим индивидуалната мотивация Mi , където при наличие на способност за саморефлексия опознаването е възможно, то при останалите 8 типа мотивации затрудненията при идентифицирането са огромни и грешките са неизбежни, като при институционалните субекти те са направо грандиозни, а сполуките крайно редки и по-скоро случайни. Има ли някой на този свят, който да може да разкрие например с поне 51% надеждност какви са потребностите, интересите, ценностите, нормите и т.н. на капиталовите пазари в Европа, да речем, към юни 2012 г.?

Но от тези наши познавателни затруднения $MF\sum j$ не става имажинерна. Тя си е съвсем реална, колкото и да е недостъпна за разума ни, и върши своята конструктивна или деструктивна роля при функционирането на реалния пазар. А това, че ние най-често оставаме изненадани и/или разочаровани от пазарите, е неприятна особеност за управлението на всички социални субекти в Снежинката – DMx , но не и дефект в Рулетката на пазара – $RF\sum j$.

д) В продължение на споменатото трябва да се изтъкне изрично необяснимо пренебрегваната **смеслова и инструментална проблематичност на практиката по управлението на всички социални субекти в Снежинката – DMx , освен самоуправлението на индивида DMi .**

- Какво всъщност означават заявления като: „Корпорация „Еххон Mobil“ или „General Electric“ реши...”; или „Правителството на България взе решение да...”; или Европейската комисия (Съветът на ЕС) разпреди от... да...”? Кой (кои) всъщност, как и от името на кого (кои) решават това или онова, като уточнявам изрично, че не става дума за решения на президента, на премиера, на председателя или на който и да е персонифицируем индивидуално овластен мандатно субект?

Как едно колективно тяло взема решения? Може с мнозинство – обикновено или класифицирано, но тогава това мнозинство практически упражнява диктатура спрямо несъгласното с него малцинство!?! Може с единодушие, но пък това е твърде трудно и скъпо постижимо, когато въобще е възможно, което означава, че

цял куп проблеми ще останат нерешени, т.е. ще бъде налице „отказ от управление“?! Може и с консенсус, обявяват други, станали прекалено много през годините на демократичния възход по света, но никой от тях до този момент не е дал задоволителен отговор на въпроси като: различава ли се консенсусът от единодушието и по какво по-точно? Ако консенсус означава някой (някои) да е (са) „за“, а останалите да „не възразяват“, защо като не възразяват, и те не са „за“ и ако има защо, значи те просто не са „за“, но заедно с това се казва, че не са и „против“?!? Все главоблъсканици, с които не ни се занимава.

е) Всяка *лична, групова, организационна, национална, регионална или глобална криза е проявление на структурни дисбаланси и неравновесия в снежинките Sx и рулетките Rz* . В този смисъл, когато се говори за **структурни реформи**, всъщност става въпрос за:

- възстановяване на нарушени баланси в снежинките – SMx (на мотивацията) – SPx (на потенциалните възможности), Slx (на идентичностите или егоизмите), $SPWx$ (на разполагаемите властни сили), $SDMx$ (на самоуправленията), SAx (активностите), SQx (на постигнатите резултати) SEx (на ефективността и удовлетвореността);
- възстановяване на загубени баланси в рулетките – $Rz : Ri$ (на индивида), $R\sum i$ (на групите от индивиди), $RF\sum i$ (на гражданските общества), Rj (на организациите), $R\sum j$ (на групите от организации), $RF\sum j$ (на пазарите), RG (на държавите), $R\sum G$ (на групите от държави) и $RF\sum G$ (на съюзите от държави или глобалния свят).

Управленска митология

Вместо да се търсят адекватни на ситуацията управленски решения, светът с охота се задоволява с **митове** (измислици, басни), което освен че спестява умствени усилия, ни прави разбираеми и популярни за огромното мнозинство, което при всички случаи е за предпочитане пред това да дразниш другите. По-нататък ще маркирам някои от управленските митове, разположили се удобно и зловредно в основите на управленската теория и практика.

► *Мит № 1. Повече е винаги по-добре от същото или от по-малко*

Развитието се схваща единствено и само като *растеж*. Да имаш и да консумираш все повече и повече стана неоспорим императив на развитието и основоопределящ белег на добрия живот, на цивилизационния прогрес дори. Болезнената алчност побеждава здравословния егоизъм и неунищожимата неудовлетвореност напраща до максимум двигателите на активността – свръхускорение на рулетките **Rz/x**. Когато днес мнозинството от обикновените хора съвместно с политици и елити, вкл. и няколко много активни публично нобелови лауреати по икономика, в умилително и подозрително единогласие тръбят, че изход от кризата (нарастващи дългове, безработица, свиване на производството и потреблението) може да ни осигури единствено и само растежът и който се противопоставя на наливането на нужните за неговото възстановяване на предкризисни нива ресурси, е, ако не враг на човечеството, то най-малкото е човек, нищо неразбиращ от (кейнсианска) икономика, аз чувам крясъка на апологетите на алчност, а не компетентност и честност. Много бързо се забрави, че основната причина за надуването на балоните и тяхното неизбежно пукане впоследствие беше улеснената до крайност достъпност на кредитите, лавинообразното нарастване на ливъриджа, финансовата инженерия, вдигаща скоростта на паричното обръщение до прекалено опасни нива дори и тогава, когато всъщност няма пари в наличност. Всичко това беше подчинено на безумното и безмилостно състезание *кой по-бързо ще расте*.

Не съм враг на количественото нарастване, на растежа, най-малкото защото това би било противоположно на човешката природа да търси неуморно по-доброто, в т.ч. и по-вечето, но когато този устрем разрушава системни баланси и равновесия, резултатите опровергават добрите намерения и ни потапят периодично в разочарования, които сами си причиняваме.

Какво да правим?

Ами най-естественото – да се вгледаме внимателно в своите и на организациите, които управляваме, мотивации и да преценим с разума си, а не с амбициите, страховете, фобиите и предразсъдъците си какво си струва да искаме, без да разрушаваме структурите на Снежинките, в които оперираме, в т.ч. без да влизаме в остри и разрушителни конфликти със заобикалящите ни, в които конфликти да изгорят, ако не веднага, то при всички случаи след време и собствените ни „постижения“ **по пътя на растежа**. Освен това да не претоварваме своята Рулетка и така да причиним блокаж в структурния ни метаболизъм – несъответствия между желания и ресурси, между резултати и очаквания, между притежавана власт и управленски цели и т.н. Както и да не забравяме най-важното – нашата рулетка е само една от безкрайното множество рулетки по света, които се въртят в същото време и с които тя пряко и косвено се докосва, и всичките те подобно на нас искат все повече и повече. Това няма как да не се превърне в системен ограничител на притежанията и консумацията на всеки социален субект. А това прави необходим системния охладител на желанията, който бихме възприели с по-малко болезненост, ако осъзнаем, че не е възможно да имаме всичко, за което се сетим. ***Все пак не си струва да сме нещастни затова, че нямаме нещо, от което не се нуждаем наистина или придобиването на което ще ни въкара в не(трудно)поносими дългове.***

► Мит № 2. Растежът трябва да е устойчив⁷

Тази мантра е на път да превземе изцяло идейното публично пространство и не позволява никакво съмнение в смислеността ѝ. Тя е втвърдена версия на първия мит, защото не само залага на растежа, но и не допуска никакви отклонения

⁷ Тук не говорим за „устойчиво развитие“, което при условие, че ясно се ограничи от „растежа“, би било разумно оправдана цел на всяко управление, а за „устойчив растеж“, което по-нататък ще се опитам да покажа, че е неправилно намерение, най-малкото защото е практически непостижимо.

от него. Само напред и нагоре, безусловно. Нещо като инатлива лакомия, от която лъха инфантилност, колкото и да се оправдава по разумен (квази) начин, че стабилността на ръста може да се гарантира от държането на системните равновесия под непрестанен контрол.

Растежът обаче не е възможен като устойчив (непрестанен, стабилен) поради следните причини:

а) Ако балансите са винаги налице, ще имаме само възпроизводство, а не нарастване. Изключение може да има единствено в случаите, когато елементите на системите (в нашата терминология – на Снежинките и на Рулетките) растат **едновременно, пропорционално и равновесно**, което, разбира се, не е теоретично невъзможно, но пък практически е крайно невероятно.

б) Всеки растеж е причинен от и сам предизвиква отклонения от структурното статукво. Иновациите са „майка“ на растежа, а те сами по себе си са насочени срещу завареното положение. Да си спомним Шумпетър и неговата „съзидателна деструкция“! Новостите винаги поражда първоначално неравновесие, последвано от вълни на активност, затихващи в ново равновесие и т.н. Следователно, да искаш хем растеж, хем устойчивост е незрялост. Но такива сме си ние хората – искаме все повече и все по-нови неща, но не се отказваме и не си даваме нищо от онова, което вече имаме. И естествено не сполучваме, но не се и отказваме.

Какво да правим?

Да не очакваме винаги да растат резултатите от нашите активности, да се примирим с цикличността в развитието, да адаптираме управленския си инструментариум към особеностите във фазите на цикъла, т.е. да се подготвяме, когато сме добре, за времето, когато няма да е така, да престанем да се оплакваме, когато сме в рецесия или депресия, а да вкараме в действие апарата на кризисния мениджмънт и да търсим адекватни на потенциала ни пътища към растеж.

► *Мит № 3. Политиката е извън управлението и даже над него*

Политиката и мениджмънтът се развиват някак си безразлично едни към други, когато не са враждебно настроени. Политиците гледат на управлението като че ли отвисоко, като по-висши към по-низши. А управленците от своя страна изобщо избягват да дебатира с политици не само защото е нездравословно да спориш с работодателя си, но и по културни причини – няма как аматьори или партийни активисти да проумеят какво им говорят професионалисти и експерти.

Такова положение е противоположно и за двете страни, както това ни показва рулетката Rz / x . Ако условно приемем, че **политиката** се занимава с властта – PWx , в т.ч. с начините за нейното овладяване, съхраняване, концентриране и разрастване, а **управлението** – с вземането на решения – DMx , то това ще означава, че:

а) политика и управление са като сиамски близнаци, тъй като не може да има вземане на решения без притежаването на правомощия за това и на сили за налагането им, когато има несъгласни с тях, а също и защото е безсмислено да се бориш за власт, а да не знаеш какво е предназначението ѝ – да се използва за управление;

б) власт, която не прераства в управление, е самоцел и това издава нагласа към злоупотреба с нея, поради което не трябва да се допуска и толерира;

в) дисбалансите между властта и управлението са едни от най-честите и преодоляването им е една от най-важните задачи на структурните реформи за противодействие на кризите. Например ЕС като институционален субект от типа $F\sum x$ има сериозни проблеми със своята **съюзна власт** – $PWEC = PWF\sum G / EC$, на която ревниво се противопоставят държавите членки, защото нейното укрепване не може да не е за сметка на относително отслабване на **националните власти** – PWG / EC . Този проблем от политически прераства в управленски – изискването за консенсус (единодушие) при вземане на решения от ЕС, т.е. $DMEC = \sum DMG$

(единодушно), предизвиква управленска парализа и запазването му вещае мрачно бъдеще на Общността.

Какво да правим?

Първо, да се научим да разпознаваме властолюбието по неговите социално безразличие и безотговорност, управленска безпомощност, необузdana суетност и/или потулвана корупционност. Второ, да го прогоним от управленските структури, като никога не забравяме, че смисълът и оправданието на ръководните позиции не е в тях самите, а извън тях – в управляваните дейности. Трето, да не забравяме никога, че никой (поне тук на Земята) не е всемогъщ и че нашето самоуправление е само момент от всеобщото взаимодействие на взаимосвързани и самоуправляващи се субекти.

► Мит № 4. Демократичната технология на социалния избор е безалтернативна

Това самозаблуждение със сигурност е плод на най-добри намерения, подхранвани от осъзнаването на болезнените последици от тоталитаризма и диктатурата. Когато обаче всяко съмнение в прочутата, но по-скоро изпусната, отколкото добре обмислена фраза на У. Чърчил, че демокрацията не е най-добрата политическа система, но е по-добра от останалите, се възприема като опит за реванш на компрометирани политически практики и теории, разумният дебат губи почва под краката си. Важността на въпроса обаче дава кураж. Не е редно да си затваряме очите пред следното:

а) Доколкото мога да преценя вярно, сред управленци и политолози се е възприело негласно убеждението, че не редно да се обсъждат явно политическите и управленските последствия от Парадокса на Кондорсе и от теоремата на невъзможността на Кенет Ероу, формулирани много отдавна.⁸ *Докато някой не докаже,*

⁸ Кондорсе показва, че от 3 различни и рационално защитими индивидуални подреждания не може да се стигне до също така рационално оправдано колективно подреждане поради нетранзитивността между индивидуални и колективен избори. Ероу по-късно доказва математически невъзможността да се взема, защитимо с разумни аргументи, групово (ко-

че Кондорсе и Ероу грешат логически и/или математически или че техните разсъждения са ирелевантни на природата на управленския избор, вярата в демократичните процедури, основаваща се на априорно презюмирани предимства на колективните воля и избор пред индивидуалните такива, ще си остане разколебана на теоретично равнище. Не ми е известно нито едното, нито другото да се е случило до този момент, като изключим опита на Амартия Сен да имплантира ценностна аргументация в рационалния избор, което по мое мнение не преодолява проблема, а го модифицира.

б) Съвсем практически погледнато, пълното съгласие, дори и да е постижимо, не говори нищо за качеството на взетото по този начин решение. Съвпадането на всички възможни мнения по даден въпрос може и да е привлекателно от политическа гледна точка състояние, но е крайно лекомислено да вярваме, че тъкмо общото съгласие ни гарантира рационалност и ефективност. По-скоро е обратното!

в) Решението с мнозинство е по-мека форма на демократичен избор от тази на пълното единодушие, но то всъщност е сериозно отклонение от демократичността, доколкото на практика отстранява от управлението на социума несъгласното с мнозинството малцинство без никакви гаранции, че тъкмо мнозинството знае верния отговор.

г) И най-важното, което следва от Снежинката – *груповият (колективният) избор, дори и когато е направен с пълно съгласие на всички, си остава групов, т.е. $\sum DMx$, което го прави адекватен на груповите мотивации и идентичности, т.е. на $\sum Mx$ и $\sum Ix$. Това обаче по същество не е институционален избор – $DMF\sum x$, който би трябвало да съдейства за реализа-*

тивно) решение, като единственият постижим практически изход от тази невъзможност дава всъщност индивидуалният избор. От техните постулати не следват преки политически изводи, но затова пък сериозно се подкопават разумните основи на политическата демокрация и по-специално те категорично доказват, че не може да се намери система, която да е едновременно егалитарна и рационална.

цията на институционалните мотивации и идентичности – $MF\sum x$ и $IF\sum x$, което най-често няма много или нищо общо с групите такива. Примерите са многобройни:

- Когато двама души регистрират фирма, тя вече има своя собствена мотивация и идентичност – Mj и Ij , които се нуждаят от адекватни на тях фирмени решения – DMj , които само по случайност могат да съвпаднат с техните индивидуални и групови такива – DMi и $\sum DMi$.

- Когато 27 страни учредители, и впоследствие, присъединили се създават Европейския съюз, този именно съюз е вече нещо съвсем различно от множеството от автономни 27 държави, защото има **свои (!)** мотивация и идентитет – $MEC = MF\sum G / EC$ и $IEC = IF\sum G$, които се нуждаят от съответни решения – $DMEC = DMF\sum G / EC$, а тези решения са съвършено различни от груповите решения на страните-членки – $\sum DMG / EC$, макар и взети единодушно. Даже си мисля, че единодушието при вземането им отклонява съюзните решения от тяхното предназначение – да обслужват съюзните мотиви и идентичност.

- Загадъчността на организационните и институционалните мотивации и идентичности прави невъзможно изначално и окончателно да отсъдим кои организационни и институционални решения имат доказуеми теоретични предимства пред останалите – едноличните, вземани от първия ръководител, когато въобще има такъв (гражданските общества, пазарите, ЕС и глобалният свят нямат такива!), груповите (на колективните органи за управление) или множествените (синтетичните), каквито са всъщност всички институционални решения (решенията на гражданските общества, пазарите и глобалния свят), в които за опростяване пренебрегваме лидерската роля на най-влиятелните единични и групови субекти. Затова и се случва решения от типа „просветен монарх“ да са за предпочитане пред решения от типа „охлократска демокрация“. Затова Apple ще бъде завинаги свързана със Стив Джобс, а Microsoft с Бил Гейтс и т.н. Защото някои необичайно таланти, прозорливи и всеотдайни индивиди са слели себе си с

делото, на което са се посветили, а оттам и с организациите за неговото осъществяване, в т.ч. фирми, градове, банки, държави и т.н.

д) Не е за премълчаване също и моралната уязвимост и функционалната двусмисленост на избраните по демократичен път политически „елити“. Съществуват основателни подозрения за това, че **плутокрацията**, а не **формалната демокрация** или пък **меритокрацията** реално, но задкулисно дирижира излъчването и действията на непренебрежима част от „народните избраници“. Колкото и някои да смятат за дръзко и дори неприлично да се говори по тази тема, става дума за много или малко старателно прикривани нелицеприятни за демократичната парадигма факти.

Какво да правим?

Да не допускаме ценностните ни предпочитания да се превръщат в идеологически предубеждения и впоследствие да напъхват реалния живот в прокрустовото ложе на догмата. **Няма абстрактно „най-добри“ модели и форми на организация на властта и управлението**, защото критериите за оценката им са извън самите тях – в реално постиганите с тяхно съдействие резултати. Ако управляваните дейности и общности от хора процъфтяват (на фона на Снежинките на резултатите и ефективността – *SQ* и *SE*), „присъдите“ над техните властно-управленски конструкции и практики са единствено израз на високомерие.

► Мит № 5. Пазарите са перфектни саморегулиращи се системи

Тази фиксидея на ортодоксалния икономически консерватизъм (неокласицизъм) е била и все още е споделяна от милиони хора по света, които ценят повече от всичко свободата си и предпочитат да разчитат само (предимно) на себе си. Тя е била защитавана и пропагандирана от едни от най-умните, честни и смели интелектуални лидери на човешкия род. Защо да е фиксидея тогава? Причините са следните:

- Пазарите осигуряват производството и разпределението на т.нар. частни блага, т.е. онези, които всеки може да си купи на

пазара (ако има пари, естествено). Освен от тях обаче хората и организациите се нуждаят и от т.нар. публични блага, които или въобще не се предлагат на пазара, или се смята, че е неприемливо да се отказват на онези, които не могат да си позволят закупуването им. Тези блага (законност, защита на свободата и собствеността, подпомагане на нуждаещи се от помощ хора, екология, инфраструктура и т.н.) нарастват в количествено и структурно отношение успоредно с икономическото и по-общо цивилизационното развитие и достигат към момента до приблизително половината от всички нужни на днешния човек блага. Има още и т.нар. смесени блага, осигурявани съвместно – по пазарен и публичен път (пенсии, здраве, образование, култура и др.). При това положение ***всеки пазар е подложен на изисквания и влияния, които са му чужди, но така или иначе*** се намесват в неговото функциониране.

- ***Пазарите наистина биха могли да се саморегулират съвършено, но при условие че са перфектни*** – равновесни, свободни от извънпазарни влияния, пълноценно и симетрично информирани, отворени, конкурентни (без монополни и квазимонополни образувания), равноправни и т.н. свойства, презюмирани за налични, когато говорим за пазара. За съжаление обаче те никога не са били, а и днес също не са, безусловни характеристики на реалните пазари. И причините за това не са само извън пазара, за което стана дума, а и вътре в самия пазар. Конкуренцията предполага борба, и то безмилостна, като за успеха са добре дошли всякакви средства, чието приложение може да мине безнаказано. На практика се използват, без особени риск и скрупули, инструменти като: дезинформация и контрадезинформация, негласни и незаконни споразумения, държавно протезиране, а понякога и рекетиране, корупция и всякакви други възможни способи за байпасиране на пазарната конкуренция, достъпни най-вече на „най-големите“ пазарни играчи, на които даже държавата не им позволява да фалират.

- На пазарите отдавна не играят предимно отделни индивиди, които рационално и честно се конкурират помежду си. Па-

зарната среда се формира главно от големи национални и транс-национални компании, заемащи монополни или по-често олигополни позиции на пазара, от държави и съюзи от държави, в чието поведение понякога не е лесно да се открие логиката на homo economicus, затова пък алчността им е очевидна.

Какво да правим?

Пазарът за жалост не си е самодостатъчен, а често изпада в невъзможност сам да излезе от кризи, в които се оказва попаднал не случайно и не невинно. Да бъде оставен при това положение самостоятелно да се оправя, разчитайки на собствената си имунна система и на собствената си рулетка $SF\sum j$, не би било проява на особено благоразумие. А и снежинката Sx , в която той е един от 9-те типа социални субекти, няма да позволи това, защото всички останали са заинтересувани от излекуването му. Именно заради това **пазарният фундаментализъм няма никакви относителни предимства спрямо всеки друг възможен фундаментализъм.**

► Мит № 6. Държавите могат и трябва да се намесват по свое усмотрение в дейността на пазарите, за да предотвратяват провалите им.

Това е друга фиксидея, противоположна на току-що разискваната, но не по-малко, а дори по-опасна от нея. Тя също се радва на широка подкрепа от хората, даже много по-широка от пазарната. И тя е била лидирана от едни от най-чувствителните, енергични и влиятелни интелектуалци, обществени и политически водачи. Огорчени от провалите на пазара, те го превръщат от незаменим механизъм за социален обмен в зло, което е най-добре да бъде премахнато веднъж завинаги, а ако това се окаже непостижимо, то поне да се сложат здрави юзди на пазарната вакханалия и тези юзди да се дадат в ръцете на държавната власт. Бедите, които следват от силата на този мит, са неприемливо болезнени:

- **Отнема се свободата на хората под предлог, че те не знаят как да я употребяват по „правилен“ начин, и за тяхна**

сметка се предоставят огромни пълномощия на държавната власт, с което вратата към диктатурата и тоталитаризма се отваря широко.

- *Забранявайки или ограничавайки индивидуалната инициатива, веднъж се осакатява тъканта на Снежинката и второ, се поразяват инвестиционната, предприемаческата и трудовата мотивация.* Накрая пазарите наистина са унижени или отстранени, но с това секва икономическата активност и държавата се оказва с несъизмеримо по-малко ресурси, отколкото са нужни за заместването на частните блага с публични. Рулетката спира да се върти, нещо, на което всички станахме свидетели през последната четвърт на миналия век и което доведе до изчезването на социалистическата система.

- *Неравенствата, които непрекъснато произвеждат пазарите и които „социалната“ държава се нагърбва да преодолее, изчезват, заменени от други властнически опосредствани неравенства и от тенденция към намаляване на съвкупността на преразпределяните блага.* Общество, в което всички блага са публични, т.е. предоставяни „безплатно“ от държавата, не е общество на щастливи хора.

•

Какво да правим?

Да забравим завинаги, че: а) държавата има някакви предимства пред пазара; б) може да го замести, и в) държава и пазар са несъвместими. Когато всеки от двата субекта в Снежинките действа съобразно собствената си същност, т.е. в съответствие с логиката на своите рулетки – $RF\sum_j$ и RG , тогава и само тогава те могат да си взаимодействат като автономни социални субекти в Sx .

Заключение

Съзнавам, че въпросите, които поставих в това изследване, надхвърлят отговорите, които можах да дам. Вярвам обаче, че следните изводи проправят път, по който може да се върви с надежда:

Първо. Рулетките Rz/x ни показват, че „**нашият**“ – на „**x**“, **успех или неуспех е зададен, програмиран от нас самите**. Ако проумеем това, ние ще се сдобием със стимулиращ ни оптимизъм и самоувереност да вървим по собствения си път, заявявайки и отстоявайки собствения и отличаващ ни от другите идентитет и егоизъм. Можем също и да вървим по пътищата на други с надежда, че ще ни сполетят същите благополучия като тези на проправили ги. Тогава обаче ще изличим доброволно собствената си идентичност и загубвайки себе си, се трансформираме в част от другите, всъщност в помощно средство за другите. За съжаление съвсем нередко мнозина избират този изглеждащ по-лесен път, който е път на отказ от самоуправление, поради това че рулетките означават и отговорност, а тя не е товар за всеки гръб. И това обаче е избор. А всеки избор е и отговорност. Така че никой не може да избяга от нея, както и да я прехвърля на гръба на други. Поне не може завинаги или задълго.

Второ. Снежинките Sx от своя страна ни дават възможност да разберем, че **никога не сме сами на този свят, че нашето собствено самоуправление влиза неотменимо във взаимодействие със самоуправленията на другите**. Следователно нашият успех или неуспех е зависим от другите, поне толкова, колкото и от нас самите. Оттук следва нашето право и задължение да отстояваме егоизма си, конкурирайки и кооперирайки се с егоизмите на другите – наши конкуренти и партньори, без да ги игнорираме или отстраняваме по пътя си. Именно снежинките ни показват, че егоцентризмите и алчността, в които нередко позволяваме да деградират нашите егоизми, са дълбоко неадекватни на социалността, която ни обгражда. Когато забравяме този факт, е възможно за кратко да се почувстваме много(все)силни, победители, които никой няма право да съди, но тава е, разбира се, измамно. „Другите“ в снежинките няма да го допуснат, защото то е неприемливо за техните рулетки, а снежинка само с една рулетка не съществува, както и свят с една държава, пазар с един-единствен монопол, общество със само една, хомогенна група от хора и т.н.

Трето. Скенерът **SxRz** от своя страна демонстрира преплетеността на снежинки и рулетки, на мои (наши) с чужди егоизми и активности, на вход с изход, на вземане и даване, на задължения и отговорности, на вчера, днес и утре. Кълбо от взаимодействия, претенции, управления, резултати..., удовлетворености. Както и от отговорности. **Никой не може дълготрайно и безнаказано да се налага – със сила или измама, над останалите. Съревнованията са двигателят, енергията и вкусът на живота. Те отсяват можещи от по-малко можещи и така се налага принципът на заслуженост, без който идеалите за равенство и справедливост се стерилизират. Те също така поддържат винаги будна мотивацията за развитие, в т.ч. и за растеж. Без тях животът е немислим, а и да е мислим, ще бъде безинтересен, скучен.** Но същият този живот не понася и едни и същи, „вечни“ победители, защото тяхното съществуване преустановява играта, състезанието. Така че, *за да протича относително равновесно, продуктивно и удовлетворително животът, от фундаментално значение е не само поддържането на балансите в снежинките Sx – междусубектни, социални равновесия, в рулетките Rz – вътрешносубектни равновесия, но и в скенера SxRz – равновесията между неизброим брой частни гледни точки, критерии и субоптималности. Става дума за динамични, т.е. променливи във времето равновесия, при това контекстуално валидни и локално значими.*

| 25.09.2012 |

4. Бедност и отговорност

1. Ажиотажи около бедността

Защо има бедни хора по света и не може ли да бъдат поне по-малко бедни или по-малко на брой? Става ли се беден или се раждаш такъв? Справедливо ли е в едно и също време и на едно и също място, да има толкова много богати и толкова много бедни? Как да предпазим, ако не света, то поне себе си и близките до нас хора от бедност? Тези и други подобни въпроси си поставят с различна честота, но неотклонно, всички нормални в биологически, морален и психиатричен смисъл хора – не само бедните, но и останалите, за които бедността не е факт, но е възможност, с неизвестна за събдяване вероятност. Преобладаващите в дадено конкретно общество отговори, моделирани и формирани от влиятелни медиатори по съответен начин, представляват това, което бихме нарекли **обществено мнение за бедността**.

Макар, че няма сериозни свидетелства за това, че бедността се влияе от общественото мнение за нея, съществува една твърде важна, но и често много вредна, малка част от хората по земята, които винаги са искали да владеят и имат на своя страна общественото мнение. Става дума за политиците. Именно на тях и на съдействащите им, съвсем не безкористно, винаги готови без забавяне и замисляне, да се произнесат по всякакви въпроси и по подсказан им начин „интелектуалци“, се дължат безбройните спекулации на тема бедност.

Като правило особено активни по темата са т.нар. „**лявоориентиран**“ политици и кръжащите около тях експерти. На тях нещата са им ясни по презумпция – за бедните виновни са богатите, несправедливият пазар и безчувствената държава. От което следват самоубийствени за обществото изводи и действия, произволно разместване на местата на бедни и богати, следствие от което не е намалението на бедността, а нейното нарастване.

На срещуположния лагер са т.нар. „**либертарианци**“, обединяващи десни политици, консервативни икономисти и безкомпромисни либерални идеолози. За тях бедността е като лошото време – неприятна, но неизбежна. Свободният пазар възнаграждава смелите, способните, предприемчивите и наказва страхливите, мързеливите, некадърните. Това е полезно за обществения прогрес и държавата не бива да се намества неуместно в естествения ход на нещата. Тях ги намирам за по-приемливи – не защото са несъмнено прави, а защото не са толкова самонадеяни в политическите си манифести и действия и не са готови безцеремонно да разрушават, разчитат и поправят обществото, както техните опоненти отляво.

Има и една, още по-малка и невлиятелна част от населението, която наблюдава с микроскоп, изучава, анализира, прогнозира и от време на време отправя предупредителни сигнали към другите. Това са **изследователите на бедността**, една дезинтегрирана, индивидуалистична общност от чудаци, които търсят невидимото, скритото като проявление, влияещите фактори и последиците от бедността. Слава Богу, че ги има и тях, колкото и да изглеждат безпомощни те, в своите тихи, педантични и безкористни занимания. Все някога някой от властимащите, случайно или не, се сеща за тях и тогава, чрез съответните публични инициативи науката придобива сила, превръщайки се в реална политика и управленска практика. Така, докато не се извратят и изродят нещата, което, разбира се, винаги става накрая, бедността получава известно облекчение. По този начин настъпва въобще прогресът, цивилизоваността, обществения напредък – бавно, трудно, зигзагообразно, противоречиво, нееднозначно.

2. Онтология и епистемология на бедността

Всички знаят, че има бедни, но никой не знае колко точно са те. Защото няма безспорни и напълно надеждни критерии за идентификация на бедността. Защото не е едно и също да си беден в Америка, Европа, Азия или Африка. Защото някои за нищо на света не биха си признали, че са бедни, докато други – че не са бедни.

Защото да не ти стигат парите не е задължително равно на бедност, а е правило, норма, условие за активност.

Спомням си, в самото начало на 90-те години на миналия век, когато постсоциалистическите хора започнаха да стават или много богати или много бедни, подхвърлих на един познат от първата група, нямаш още 30 години: „абе, човече, защо ходиш такъв все намръщен, мрачен и сърдит, когато си всъщност един успял млад човек“. Отговорът му ме изуми: „успял, вятър, я имам, я не към 200 млн. лв.(равни тогава на поне 6-7 млн. долара), а някои на моите години имат толкова, че и повече, но в зелено“.

Бедността, както и богатството, са проявление на социалното неравенство, а то пък е неразделен спътник на даващите живот различия. За да бъдат правилно възприети по-нататъшните разсъждения, ще представя едно разбиране, което има инструментално значение и където символните обозначения означават:

сбед абед обед нбнб обог абог сбог
-----х-----х-----х-----0-----х-----х-----х-----,

където:

- нбнб — **нито бедни, нито богати**, т.е. медианни в социален смисъл хора, които имат доходи*, покриващи без напрежение нормално значимите им разходи (НЗР)**
- обед — **относително бедни**, т.е. хора, чиито доходи несигурно и с регулярно напрежение покриват НЗР и периодично изпитват недостиг на средства;
- абед — **абсолютно бедни**, т.е. хора, на които доходите хронично не достигат за удовлетворяване на НЗР, които трайно във времето изпитват болезнен недоимък;
- сбед — **свръхбедни (мизерстващи)**, т.е. хора, с недостатъчни за тяхното физическо възпроизводство доходи, буквално гладуващи;
- обог — **относително богати**, т.е. хора, чиито доходи позволяват натрупването на известен излишък, над покриването на НЗР, или пък задоволяването на луксозни потребности ***

- абог – **абсолютно богати**, т.е. хора, които са капитализирали или унаследили предходни относителни излишества и могат да се издържат без специална активност, „живеещи от лихвите“ хора;
- сбог – **свръхбогати**, т.е. хора, които по думите на Ротшилд могат да живеят спокойно „от лихвите на лихвите“.

* Доходите включват както тези от труд, така и от капитал, собственост или от други източници.

** Под НЗР тук се разбират разходи за задоволяване на обичайни, масови дадена (национална) общност потребности.

*** Под „дуксозни“ разбираме потребности, надхвърлящи „нормално значимите“.

Съзнавам уязвимостта на горните определения от много гледни точки, но те имат един-единствен смисъл и предназначение – да онагледят **ветрилото на социалното неравенство** и симетричността на позициите в него.

Изобразената ситуация изкушава поне в две посоки, всяка от които изразява една илюзия:

- **радикална** – да отрежем хирургически лявата половина на ветрилото, като премахнем положенията обед, абед и сбед;
- **егалитарна** – да свием ветрилото, като отрежем по едно-две от крайно десните и крайно левите положения и така да хомогенизираме социално обществото около нбнб – главно, и обок и обед, колкото е възможно по-тясно.

Радикалната илюзия е недоразумение от фактическо естество, тъй като предполага отсъствие или преодоляване на изначална, естествена и непроменена през милионите години човешко съществуване ситуация, наречена „ограниченост на ресурсите“. Тя е израз на постикономическо мислене, което всъщност е отказ от реализъм, чиста проба фантазърство.

Като че ли по-малко неправдоподобно звучи **егалитарната илюзия**, поради което и вероятно тя е взела много повече човешки жертви до момента от радикалната. А и не показва изчерпване на

поддържащата я енергия, поради което заплахата от нови жертви остава. Заради това разбулването на егалитарните миражи е важно, но и по-трудно. Вероятно причините за това не са толкова интелектуални, колкото морални и емоционални – не е лесно за душата да приеме и за ума да обясни, а значи и поне в някакъв смисъл да оправдае, съществуването на бедността.

Икономическото неравенство, което стои в основаната и на социалното неравенство, се причинява от неравномерната алокация на факторите за производство и растеж и от затруднената, забавена и ограничена възможност за тяхната дислокация. ***Природни дадености, историческа съдба, технологически, информационни и човешки ресурси, тип култура, капитал, тип мотивация, качество на елитите и т.н. не са равни и не могат да се изравнят по никакъв начин.*** Това е вярно както за отделните индивиди и групи, така и за градове, държави... Каквото и да правим в социално-политически план, изключително трудно и даже по-скоро невъзможно е, да променим жребия на съдбата – география, ДНК, история, биография, наследство – материално, културно, финансово и пр. Едва ли има сила, която да изравни бедния индиец с богатия американец, покрай другото и заради това, че той сам и като че ли не иска кой знае колко силно това. Различията в ценностите, нагласите, трудолюбието и трудоспособността на големи групи от хора със специфична идентичност обричат на неуспех усилията за нивелиране на социалните различия помежду им, защото неравенствата се възпроизвеждат въпреки всичко. Само евентуални корекции в самата идентичност, доколкото са възможни и приемливи, биха имали реално значение.

Пазарните отношения, дори и при идеално функциониране, произвеждат неравенство. На пазара се печели, но и губи. Там има успехи, но и фалити; предлага се работа, но и се ражда безработица. При това никога нищо не е сигурно завинаги. Конкуренцията е сблъсък на потенциали, а те, както вече стана ясно, не са никак равномерно разпределени. Вярно, нещата на всеки пазар са променливи и понякога, макар и рядко, последните стават първи, най-

добрите се сменят непрекъснато, но по-важно в случая е това, че по-слабите губят състезанието от по-силните. А така се произвежда както богатство, така и бедност. Доколкото пазарната конкуренция е основният и практически незаменим институционален източник на икономическо развитие, а оттам и на социално благоденствие, политическите благопожелания и амбиции не трябва да я застрашават. Единственото, което си струва да се направи в този смисъл срещу бедността е, **да се поощряват и подкрепят усилията за повишаване на конкурентоспособността на по-слабите, и така състезанието да не загуби интригата от предопределеност на изхода, което би било фатално и за самия пазар.**

Критериите за бедност и богатство, каквито и да са те, са променливи във времето. Колкото по-ускорено е развитието, толкова по-значими са различията в легитимните оценки за това що е бедност и богатство. Самите хора и агломерации от хора сменят представите и очакванията си. Тук действа правилото за непрестанно нарастващите претенции, поддържащо вечно запален огъня на човешката неудовлетвореност и желание за подобрение. Това обаче постоянно сменя мястото на летвата, отделяща относителната от абсолютната бедност и от мизерията. В периоди на растеж тя се движи нагоре, а при упадък – надолу. Така че и ако разместим, чрез методите на социалната инженерия дадена социална структура, разгъната ветрилообразно, пак ще се възпроизведат, макар и предефинирани, всички позиции, изложени на фигурата.

Разнообразието в съдържанието на човешката мотивация типологизира по съответния начин и човешкото поведение, тласкащо неусетно и неумолимо вдясно или вляво на социалното ветрило неговите субекти. Свръхбогат се става или със свръхкъсмет, или със свръхусилия. Да оставим настрана късмета и да си признаем, че не са кой знае колко тези, които посвещават живота си на Мамон. Огромното мнозинство от хората не са готови да пожертват всичко в името на богатството, въпреки че не биха го отхвърлили, ако случая им го поднесе. Никой не би желал да се подхлъзне наляво по ветрилото. Дали и доколко обаче всеки има

сили и способности да се пребори за това – с недостига на ресурси, с други хора, които искат същото, със съдбата и конюнктурата, които ни бутат наляво?

Ето само някои *дихотомии, очертаващи границите на личностните идентичности, различаващи едни от други хората*:

Трудолюбив–мързелив; старателен–немарлив; целенасочен–разхвърлян; непримирим–приспособим; умен–глупав; общителен–саможив; почтен–безчестен; и т.н. Къде е разположен индивидуалният човешки потенциал и мотивация в рамкираната по някакъв начин „геометрия на идентичността“, е фундаментален фактор при оценката на шансовете да се заемат десни, центристски, или леви позиции във ветрилото на социалното неравенство. Държа да подчертая факта, че *къде ще се окажем трайно (!) в 7-степенната скала не е напълно случайно и независимо от нашите социално значими свойства*. Вярно е, че животът може да ни подхвърля насам или натам, но едва ли е вярно, че ни забива като пирони на определено място, откъдето няма мърдане. В края на краищата нищо добро не би произлязло нито за нас поотделно, нито за човечеството като цяло, от постулирането на тотална безотговорност, която ще е съвсем естествена, ако се примирим безволево с произвола на Съдбата и се откажем от собствената си свобода на избор.

Държавата е още по-отговорна за това как забогатяват богатите, защо обедняват бедните и как влияе едното и другото на посоката и темпа на икономическото развитие. По-специално, какво е относителното влияние върху социалната диференциация на: субектния потенциал и мотивация; селекцията на свободно действащите пазарни сили; държавното протежиране или дискриминиране.

На никоя държава не може да ѝ бъде безразлично, кога мащабите, дълбочината и неоправдаността на бедността стават непоносими за обществото. Дори нещо повече, градусът на тази непоносимост индикира неадекватността на съответната държава и непоносимостта към нея от страна на гражданството.

5. Колко е важно управлението на държавата

Животът е гигантско кълбо от взаимоотношения, подредени по някакъв, дълбоко скрит за хората начин, който не търпи произвол, нарушаващ трансцендентни, а и реални равновесия и баланси. Той със сигурност може да бъде унищожен – регионално, а и глобално, но не може да бъде изопачен, извратен, насилен и т.н. до степен да се разрушат въпросните баланси и равновесия. Стигне ли се дотам някога и някъде, животът си отива, като висш, абсолютен и окончателен отговор на несовместимите с него насилие и произвол – морално, екологическо, политическо или технологическо.

Глобалният свят за държавите е еквивалентът на гражданското общество за индивидите и на пазара за организациите. Там, в него, държавите взаимодействат помежду си – доброволно или принудително, синергетично или ентропийно, добронамерено или враждебно, предоставяйки или отнемаяйки си шансове.

Щом като всичко, което става при все някакви ограничаващи условия, които никога не са само благоприятни или само неблагоприятни, става защото хората са решили да правят или да не правят едни или други неща, затова е разбираемо защо Гоя в едно от своите писма споделя, че щом е видял всички ужаси на войни, болести, мъчения, жестокости, страдания и пр., значи не може да бъде невинен.

Под социоеволюция разбирам *спонтанното, непредумишлено, постепенно натрупване на социална маса (материя), нейното структуриране, естествено функциониране и развитие: индивиди – социални групи – гражданско общество, или организации – групи от организации – пазар, или пък държави – групи от държави – глобален свят.* Тук са налице отношения на съжителство, на които всеки субект дължи произхода си, чрез

които се осъществява основната част от социализацията му. Те представят субектните социални принадлежности, които моделират белезите на колективните идентичности, които всеки единичен субект притежава. На тези отношения субектите разчитат за подкрепа, когато сами не могат да се справят, същите тези отношения от друга гледна точка, са бремене, товар, от който често субектите биха искали да се освободят. Това „освобождение“ не е възможно, нито пък е истински желано, тъй като никой в действителност не желае самотата, нито пък би оцелял в пълна изолация, но е обсебващо ни не по изключение. ***Всеки единичен социален субект, от първичните – индивиди, през съставните – организации, до най-сложно съставните – държави, участва в социоеволюцията, влизайки в отношения на принадлежност, като правило без съзнателен и целенасочен избор***, а като последица от формирала се преди него и извън него даденост, която отбелязва със своя знак всеки субект, без да го пита или моли.

Чрез **социокопструирането** хората се опитват ***да придвижат социума от състояние на затормозяващи живота хаотични, неподредени и непредвидими обстоятелства, в друго състояние, където доминират ред, подреденост и предвидимост***. Понякога те успяват в своите намерения, друг път се провалят – от неумение, корист, мързел, своеволие или суета.

Пазарът е хладен и безпристрастен инструмент за задоволяване на частните – индивидуални, групови и организационни нужди от едни или други продукти и услуги. Той е напълно безразличен към всички други характеристики на купувача, извън неговата платжеспособност. Дали си умен или глупав, добър или лош, бял или цветнокож, християнин или мюсюлманин, образован или прост, богат или беден и т.н., за пазара е без значение, стига да платиш цената. Той е възплъщение на икономическата рационалност и онзи, който изисква и очаква нещо повече от него, ще остане разочарован. На пазара се сключват сделки, а не се раздава социална справедливост. Той няма нито симпатии, нито антипатии. Той е ***висша социалност, защото обвързва всеки с всички, но в него няма да***

откриете сантиментализма на абстрактното човеколюбие.

На пазара господстват принципите на свободата (на предлагането, на търсенето, на сделката, която е доброволна), симетричността (не можеш да вземеш без да дадеш, нито пък да даваш, без да вземаш), равноправието (участниците в сделката имат равни права, колкото и да са различни по сила), заслужеността (важно е не колко си нуждаещ се, а какво предлагаш в замяна на това, от което се нуждаеш), синергията (пазарът не е игра с нулева сума, където печалбата на някои е равна на загубите на другите, а е игра с положителна сума, в която и всички участници в сделката печелят – иначе не биха играли), конкурентността (печели предлагашия по-добри условия, а не по-големият, по-важният или по-властният).

Държавният механизъм на социална организация има други характерни особености, твърде различни и понякога противоположни, на пазарния. Той *не се основава на свободата, а на властта, като преотстъпена от подвластните свобода, от което следва императивността на държавната воля и правото и да упражнява насилие, за да си осигури подчинение. Отношенията с държавата са асиметрични по презумпция* – правата на държавата се превръщат в задължения на гражданите, а техните – на гражданите, инструменти да влияят върху държавата се свеждат до два типа решения, които, ако пренебрегнем революциите, метежите и превратите, си остават само два: да гласуваш или да напуснеш (емигрираш), всяко от които поединично е с нищожна сила, а групово или организирано противопоставяне е много трудно достижимо, откъдето следва, че и в двата случая държавата ще гледа на потенциалните заплахи за себе си с пренебрежение.

Публичните блага, осигурявани от държавата, струват пари (имат издръжка), но за получаващите ги това изглежда „безплатно“, като илюзията се поражда от времевия и процедурен марж между момента и начина на плащане и момента и начина на консумиране. Ползването на публични блага няма много общо със заслужеността, като можеш да даваш, без да вземаш, както и обратното – можеш да вземаш, без да даваш или поне няма пропорционалност между размера на вземането и размера на даването.

Гражданското общество е третият и последен възможен механизъм за обществена организация, в т.ч. за набавяне на публични блага и най-вече на всички онези неща, които осигуряват ред и справедливост в обществения живот, като например – законност, почтеност, приоритетност, плурализъм, информираност и контрол над властимащите и над пазара. Той е социоеволюционен конструкт, подобно на пазара и противно на държавата. ***Силата, която гражданското общество използва, за да постигне своето и за да респектира другите социални субекти, отразени в снежинката, се нарича общественото мнение.*** То е деликатна, трудно уловима и коварна социологическа субстанция, податлива на манипулации и извънредно трудно прогнозируема. Тя прелъстява и зове към прелъстяване, изкушава и предизвиква към изкушение, обещава вярънност на всекиго и го изоставя при първа възможност. Изобщо, нещо като мадам Хайди Флис и нейните холивудски момичета.

Истината почти никога не е по средата – между лъжата и откровението, между доброто и злото, така както и сивото не е най-хубавият цвят, защото е между бялото и черното. Аристотел ли подведе следовниците си или те не го разбраха и затуй го изопачиха, нека спорят познавачите, но средата не е център, средното по дефиниция не е „най-“, както и оптимумът никога не е точно по средата между максимума и минимума. ***Средняшкият мантилет, начин на мислене и концептуалност, които прозират зад някои модерни идеи като консенсуализъм, легитимизъм, народна воля, единодушие или поне мнозинство при публичния избор и т.н., са простодушен изход от непосилните затруднения да се прави разумен избор.*** Длъжни сме да признаем, че не е нито много умно, нито много честно, да кажем: щом отядно пари, а отляво вее студ, длъжни сме да застанем в средата, защото това умозаклучение е толкова убедително, колкото и да кажем – ако блондинките са красиви и глупави, а brunетките са грозни и умни, то кестенявите са непременно красиви и умни.

Социалната справедливост е един компромис между неопостижимостта на равенствата и непоносимостта на неравенствата.

В днешно време тя се опитва да примирява пазар и държава, равни права с неравни потенциали, конкуренция със сигурност, надеждата в бъдещето със страха от него, заслуженост с полагаемост. Тези умилителни усилия не се спират нито от практическите провали, нито от подозренията в нонсенсност на аргументацията...

При очевидните неравенства в мотивации, потенциали и властни сили, от които следват закономерно и съответстващи им неравенства в количеството и качеството на създаваните и потребявани частни и публични блага, ***равенството би било просто гавра със справедливостта***. Може би поради мъдростта на „интелигентния дизайн“ при създаването му, светът не я допуска за ужас на кресливите и безочливи левичари от Изток и Запад, от Север и Юг. На най-настойчивите им остава да изсърбат попарата, която сами са си надробили, а тя е горчива.

* * *

Преди около 15-тина години изчислих, че многоуважаемия професор Питър Дракър се радва на 550 пъти по-високо признание от неизвестния му български колега професор Светослав Ставрев, измерено по часовото заплащане на труда в щатски долари. Е, мисля си, че поне една част от това потискащо превъзходство се дължи на неприятния за мен факт, че той е гражданин на държава, изграждана и управлявана от държавници като Е. Линкълн, Дж. Вашингтон и Р. Рейгън, а аз съм на държава, управлявана от Фердинанд, неговите наследници, от Т. Живков, неговите възпитаници и демократоподобни клонинги. Съдба, какво да се прави.

* * *

Отварянето на държавата към пазара и гражданското общество ще става все по-голямо. Естествено не защото държавата ще го поиска, а защото ще бъде принудена. От нарастващите изисквания към нея за повече ефективност, повече прозрачност и повече отговорност. Давам си сметка също и за рисковете от подобно отваряне – от нахлуване на корпоративизъм, от пренастройка в механизъм на държавно функциониране от центъра „публични блага“, към други центрове, насочващи към

изгодни някому „частни блага“ и под. Затова сега се отказвам от провиденциални откровения в тази връзка. Казвам само, че вратата е отворена за много очаквани от обществата иновации във функционирането на публичния мениджмънт, насочени към по-добро обслужване с публични блага.

* * *

Въпросът за съотношението между централизация и децентрализация при управлението е вечен, което ще рече, че е принципно нерешим, но необходимостта от решаването му е незаобиколима. Неудобна ситуация, като повечето от тези в които изпадаме.

Ценящите точността и подредеността в живота хора, които за добро или зло никога досега не са били мнозинство, имат поне две неотстраними причини да вдигат стойностите на кръвното си налягане ежедневно – от една страна, това са хаоса и немарливостта в действията около тях, а от друга, – произвола и небрежността в употребата на думите, с които ги заливат отвсякъде. Второто ли предхожда първото, както се твърди в Библията, или е обратното, както сме учили по марксизъм, няма особено значение.

Публичната сфера е най-представителното място на света, където кашата, забъркана от глупост, корист, амбиции, бездарие, суета, немарливост, безотговорност, наглост и безчувственост, се излага на показ, без героите ни най-малко да искат това. ***Броят на хората, правещи кариера, трупащи пари и власт или само препитаващи се в публичната сфера расте застрашително по цял свят.***

Да правиш политика не е да не слизаш от екрана или от страниците на вестниците, нито пък да се криеш като мишка зад гърба на другите, без някой да те забелязва. Не е и да обещаващ с какви чудеса ще дариш своите избиратели, а ако стигне, може и за другите да остане нещичко, както и не е непрекъснато да повтаряш, че това или онова, а всъщност нищо не зависело от тебе. Политика не е и да даваш интервю след интервю, за да заблуждаваш, че правиш нещо или пък, че не правиш друго нещо. Не е и де се държиш

като life style звезда, украшение на всяко светско събитие, нито пък да тичаш като професионална оплаквачка на мястото на всяко нещастие с публичен отзвук. Не е също да говориш големи приказки, оставяйки на другите да сторят нещо по въпроса, както и не е да договаряш в шикозни заведения, частни самолети и яхти тъмни сделки срещу тлъсти комисионни, част от които за партията, чийто асансьор те е издигнал толкова нависоко, че травмиращо си забравил кой си, откъде идваш, кому си длъжен да служиш и въобще в кой свят живееш.

Поради тези причини считам, че *по-важно от политическата активност на масите е способността на едно общество да идентифицира надеждно и да овласти с публични ангажменти и отговорности „верните“ хора – способни, образовани, почтени и волеви.*

Решаващи за качеството и ефективността на обществения живот са следните три социални групи: **елити, лидери и ръководители (мениджъри)**. Взаимовръзките и взаимните влияния помежду им са толкова сложно преплетени, че можем със сигурност да заявим: слава Богу никой не държи „контролния пакет“ и дълбоко се заблуждава всеки, който се изкуши да го овладее. Другите няма да му позволят това, ако не в момента, то със сигурност в не много далечна перспектива.

Пулсациите в живота се подготвят и насочват от енергиите, излъчвани от *лидерите*. Те водят другите колективно към възход или падение, напредък или упадък каквото и да означава това. „Хитростта на разума“ (Хегел), „невидимата ръка“ (А.Смит) или „историческата необходимост“ (Маркс) заявяват своето чрез човешките действия, въвличащи всички ни като водачи или водени. Без своите предводители хората се лутат индивидуално или на групи, тъпнат се насам-натам, губейки смисъл, посока, увереност. Социално значимите събития в живота са реализация на лидерски проекти.

Лидерът не е задължително елит. Лидерът може да е представител на елита, но за голямо съжаление може и да не е. За политик или мениджър криво-ляво можеш и да се научиш, но

за лидер трябва да се родиш. Лидерът има сетива и проникателност за нужното от гледна точка на съвместния живот и дейност на хората, а не за т.нар. общи, т.е. агрегирани по някакъв начин частни потребности, интереси, ценности и норми на участващите хора, докато политикът по презумпция гледа да се хареса на мнозинството и по тази причина е горещ фен на социологическите проучвания и рейтинги. Лидерът знае накъде и как да поведе следовниците си, а политикът ги пита къде те искат той да ги заведе и откъде да мине за натам. Лидерът е мисионер, обладан от воля за успех, а политикът е прагматик с воля за власт. Лидерът търси нови, непознати пътища и е готов да носи отговорност до степен на саможертва, а политикът се оглежда как е по света и усвоява чужди образци и стандарти, като при неуспех търси оправдания и прехвърля вини на други. Лидерът излъчва сила, на която другите с удоволствие се подчиняват, защото му вярват, докато политикът разчита на формален авторитет и на механизма „стимул/санкция“. Лидерът е с несъмнена публичност, открит е за всички, а политикът лансира на публиката своя измислен PR-образ, а и не е чужд на масоноподобна езотеричност. ***Днешният свят изпитва остра потребност от адекватни на предизвикателствата на новия век истински лидери. Без тях той изглежда силно уязвим.*** А истински е лидерът, който има елитна принадлежност, дар Божии да вижда онова, което другите не могат, знае що е дълг и отговорност, както и който има решителност да изпълни мисията си въпреки всички препятствия, на които се натъква неизбежно.

Големите тайни за смисъла ще си останат загадка за нас, както са си останали такава и за тези преди нас, както ще си останат без отговор и за тези след нас, но Бог ни е дарил с разум, интелектуално любопитство и ни е натоварил с отговорност за делата ни, така че важна част от битието ни е да си задаваме въпроси и да търсим техния отговор. Нито зная достатъчно, нито пък съм толкова умен, за да мога да предложа на читателя техните отговори. Зная само това, че ако се отнасяме с благодарност, почтеност и отговорност към това, че сме живи и че сме част от този чуден, стра-

нен, вдъхновяващ и даващ ни безброй възможности свят, няма да ни е безразлична или скучна дискусиата по тези вечни въпроси на човешката екзистенция.

Безспорно в цялата тази безупречна подреденост, която ни изглежда като невъобразима бъркотия, е това, че всички ние поотделно и заедно с другите, извършваме едни или други действия, в избора, на които съучастваме, дори и когато от неувереност, безволие, страх, безотговорност или безсилие играем ролята на зрители и миманс.

Една от най-вълнуващите загадки, с която простодушният или пък префинен и отвешан в абстрактни висоти човек, се мъчи или забавлява от време на време, е тази: защо за Бога, толкова много хора, някои от които и качествени, изгарят от амбиции да се сдобият с власт и колкото е по-голяма, толкова по-щастливи се чувстват? А когато не успеят се поболяват и влачат, като че ли „гемииите са им пропаднали“. Циниците от цял свят нямат подобни интерпретационни затруднения. Те си знаят – властта е сладка, защото носи блага, недостъпни на оногова, който я няма. И както най-често се случва, те са прави, поне в огромното мнозинство от случаите.

На изкушенията на властта се поддават предимно онези, които не трябва, а устояват главно тези, които биха били най-подходящи.

* * *

Налагането в практиката на описани или прилагани някъде модели, е опасна работа. Всъщност ***истински грамотните мениджъри и специалисти, когато са и интелигентни, никога не копират сляпо чужди образци.*** Те знаят, че една структура трябва да бъде подходяща, удобна, адекватна на съдържанието, което ще се налее в нея, а не да се превръща в прокрустово ложе за организирания процес. Защото заемането отнякъде на готови образци, освен че е израз на умствен дефицит или просто леност, е подобно на това да се обличаш в дрехи втора ръка, като се опитваш да се напъхаш в тях, защото са много евтини и красиви, но не ти стават... Който чака друг да измисли нещо, което да бъде взето

след това наготово, е обречен да се движи на края на опашката
овеки веков.

* * *

Не е лесно на различим **реформаторската мимикрия**, чиято
цел е да се направим, че се променяме, без да се променим, от
автентичния реформаторски дух, чиято цел е да се променим,
за да се съхраним.

**Контролът върху издръжката на публичния менидж-
мънт за нищо на света не бива да се оставя в ръцете на сами-
те управляващи.** Както добре знаем, гарван гарвану око не вади.
Тук ролята на гражданското общество, на неправителствените ор-
ганизации е незаменима. Когато пък финансирането на държавни-
те разходи става частично отвън, оттам са длъжни да упражняват
най-строг контрол, за да не потънат като в пясъка стотици мили-
они или милиарди.

Има едно нещо, с което всеки е длъжен да се примири – жи-
вотът нито започва, нито пък ще свърши с него. **Ние, хората, дори
и най-великите сред нас, сме само една брънка от безкрайна
верига, смисъла на която едва ли някога ще проумеем, но поне
това, че живота, който живеем не е само наши, но и на тези
преди нас, както и на тези след нас, сме длъжни да проумеем.**
Едмънд Бърк бе казал, че ние сме не само тези днес, но и живели-
те преди нас и тези, които ще живеят след нас. Всички заварваме
при раждането си някаква среда, за оформянето на която заслу-
га и вина носят живелите преди нас. Ние оставяме на идващите
след нас среда, за която заслугите и вините са наши и т.н. Можем
да благодарим на предходниците си за едно и/или да ги съдим за
друго, но не можем върнем времето назад и да променим наслед-
ството. По същия начин следовниците ще ни бъдат признателни за
доброто, което ще им оставим, както и ще ни осъждат за лошото,
което си върви в пакет с доброто.

Всъщност, ако погледнем без сантиментализъм на континуи-
итета на живота, не би следвало нито много да благодарим, нито
много да се сърдим на живелите преди нас, а да стъпим здраво на

завареното от тях, да решим закъде ще се отправим и да заживеем своя живот, единствения, за който носим безусловна отговорност. Както ще бъдат принудени да сторят същото и наследниците ни. Не толкова някаква абстрактна всечовешката солидарност, колкото мъдростта на закодираната в гените ни информация от най-далечно и по-близко минало, ни задължава по-скоро инстинктивно, отколкото рационално **да смирим съществуването си в граници, зададени ни от миналото и от бъдещето**. Можем да се отречем от род, етнос и родина, но не можем да изтрием с едно натискане на клавиша delete своето биологично, духовно и социално минало. Ще си го носим, съзнателно или подсъзнателно, докато сме живи, че и ще го предадем даже, искаме ли това или не, на нашите деца и внуци.

* * *

Не е никак лесно, а за повечето хора е направо невъзможно, да се откажат от онова, което имат, колкото и малко да им изглежда то, за да се втурнат смело в започване на „нов живот“, да заплуват в непознати води, които не се знае къде ще ги отнесат. Непосилно е и да стоим на едно място, да повтаряме всичко, което вече е правено, да мислим само онова, което е мислено, да имаме цял живот само онова, което сега имаме. **Духът на Фауст живее във всеки един човек, макар и често в клетката на страха, леността или примиреността.**

Реформирането на държавите е път, водещ до целта „устойчиво развитие“ на обществата. То обобщава непрекъсваща във времето серия от последователни, стъпкови промени във функциите, фазите, потенциала и приложението на потенциала при осъществяването на **публичния мениджмънт**. Тези промени наричаме **реформи**. Смисълът им е в това **да се напасва, рационализира, адаптира към непрестанно променящите се условия и изисквания управлението на създаването, разпределението и предоставянето на публични блага и услуги в обществото**. Понякога реформите са успешни, т.е. водят до резултати, оценявани положително по съответните критерии – политически, социални, икономически и културни. Друг път те са неуспешни по същите

критерии, т.е. вредите от тях се оказват повече от ползите. Най-често реформите са частично успешни, т.е. подобрение има, но не и чак такова, на каквото сме се надявали преди да ги започнем.

Въздържането от реформи или лекомисленото обявяване на „края на реформите“ е най-грубата грешка, която може да се допусне в едно общество. ***Реформирането е безкраен процес, но изпълнението на дадена програма е крайно. Има и провалени програми.*** Такъв изход не може предварително да се изключи. Но трябва да се обяви провала и да се анализират причините, да се започне наново.

Защо реформите в публичния сектор като правило се забавят, проточват във времето и провеждат плахо, частично и мъчително? Защото са текущо и партийно политически нежелани за всички управляващи, а са нежелани тъй като създават несигурност, рискове и напрежения в едни или други групи и слоеве на обществото. Разсъжденията на властимащите са до болка познати – ако нещата вървят, макар и зле, няма нужда да се пипа, поне докато те са на власт. Ако и когато ножът опре до кокала, ще се предприемат някакви действия, за да се успокои положението, но да се избързва не е „политически“ оправдано. Затова и опозицията, която дойде на власт в името на реформи, които предходниците им са си спестили, също е извънредно внимателна и предпазлива в реформирането и така му отнема от потенциала, който то има. Обществено вредно, но факт. Май това е част от издръжката на „устойчивия растеж“, което често гравитира към устойчив регрес.

Популизмът е заплаха за демокрацията, защото дава шансове на лицемерни, двулични и дълбоко аморални политици и защото тика публичния мениджмънт към прогресивно нарастваща издръжка и постоянно западаща ефикасност. Наложителните реформи се блокират от разширяващи се социални и управленски мимикрии, от несанкционирани беззакония, от деморализация и от безотговорност за вредни активности или пасивности. В обществата се натрупва умора от реформите, видна както отгоре-надо-

лу, така и отдолу-нагоре. Опасно големи слоеве от населението губят надежда и емигрират или се алиенират.

Всички управляващи се бият в гърдите, че ще бранят както верни кучета господарите си националните интереси и са готови да се жертват в тяхно име. Но да ги питаш кои са тези национални интереси и как разбраха, че са тъкмо те, а не някои други, няма да отговорят. Няма, защото не могат и не знаят, а и не се интересуват кой знае колко.

Дошло е времето да се обяви „политическото представителство“ за отживелица. Партиите представлявали определени социални интереси или части от населението със сходни от някаква позиция частни интереси. Депутатите представлявали „своите“ гласоподаватели в парламента, но не и тези негласували за него. Национално избраните евродепутати представлявали националните интереси в Европарламента и пр. логически абсурди, получили във времето политологическа легитимност. Като че ли държавата удостоява с публични блага и за благодарност само за онези граждани и фирми, които са гласували за или са спонсорирали, спечелилите последните избори политически „представители“. Или като че ли френските депутати в европарламента са там само или главно заради това да отстояват френските, но не и съюзните интереси. Може и да е вярно, но със сигурност е глупаво и безперспективно. Нито една държава не би прокопсала, ако се управлява по такъв субоптимален и тенденциозен спрямо обществената цялост начин, нито ЕС ще реализира Лисабонската си или някакви други, следващи провала стратегии, които не би трябвало да са на една или друга страна в съюза, а на целия съюз.

Несменяемостта на депутати, министри, кметове и т.н. в рамките на техния мандат е вдъхновител и акселератор на политическата безотговорност, в името на устойчивото държавно функциониране. Също дълбоко погрешно! Мандатната цикличност на публичния мениджмънт ерозира континуитета и приемствеността много повече, отколкото евентуалното съкращаване на реалното време на властване. Когато управляващите знаят, че могат

да бъдат отзовани по всяко време, след като веднъж са избрани и преди да им е изтекъл мандатът, те ще бъдат далеч по-отговорни за това, което правят или не правят, а също и пред тези, които идват след тях, в сравнение със сегашното положение. А илюзорната стабилност на несменяемостта ще се замести от стабилността в следването на обществения интерес от несигурни във властимането политически субекти. В същата посока би повлияло и порешителното и действително вменяване не само на политическа, а и на наказателна отговорност за некомпетентни и корумпирани политици, мениджъри и администратори.

За нескопосаните реформи в България се казва, че можело да бъде и по-зле. Аз пък си мисля, че можеше да бъде далеч по-добре. Най-сигурно е обаче, че е така, както е. В случай, че не ни харесва, длъжни сме да се променим или да се примирим. В единия случай има надежда и смисъл, в другия – няма. Изборът е първо, на всеки един от нас поотделно и след това на всички заедно, ако изобщо го можем това упражнение заедно.

6. Елити, демокрация и благоденствие

Автор и читател могат да се разберат или да не се разберат помежду си. А пък не рядко, когато си мислят, че са се разбрали, всъщност е налице погрешно разбиране. И тъй като активната страна във визираната комуникация при всички случаи е авторът, а няма такъв автор, който да не иска да го разберат и то правилно, дължа някои предварителни пояснения.

Какво разбирам под благоденствие?

Живеем във време, когато формулираната от Е. Фром екзистенциална дилема „Да имаш или да бъдеш“, е като че ли практически решена категорично в полза на **да имаш**. Всъщност за това **кой си и какъв си** се съди, ако не единствено, то с голямо предимство по това **какво имаш**. Ако ли пък нищо или почти нищо нямаш, то малцина те забелязват и никой, извън близките ти или дистрибуторите на политически „целесъобразните“ хуманитарни акции-помощи, не се интересува от теб. В този смисъл мисля, че водещата интерпретация за това що е благоденствие в днешния развит, развиващ се и слабо развит свят, както на Запад и Изток, така и на Север и Юг, е че то е равнозначно на **благополучие**, на първо място материално, а сетне – социално и политическо.

Естествено, че и аз нямам нищо против благополучието – престижна и скъпо платена работа, удобен и богат дом, луксозни коли, възможност за елитно обучение на децата, достъп до първокласно обслужване, безгрижни и екзотични пътувания и почивки. Но, без никакви морализаторски изкушения, а наблюдавайки с искрено съчувствие поредици от лични, семейни, а и корпоративни

провали, драми и трагедии от близки и далечни краища на света, предизвикани от хора, устремили се на всяка цена към схващаното като благополучие благоденствие, съзирам сериозен недостиг на мъдрост, който далеч не рядко опощява и компрометира естествения човешки стремеж за по-добър живот. Очакват своето адекватно тълкуване и множеството нови статистическите данни от различни агенции, изследователски центрове и thing tank групи през последните 10-на години, които говорят за отсъствието на значима положителна корелация между **материален стандарт и щастие** и дори за наличието на отрицателна такава, например.

Затова и в текста по-нататък като интегрален оценител за качество на живота, приемам *благоденствието*, разбирано като широко достъпна *възможност за потребление на набор от материални (осигуряващи благополучие) и нематериални (осигуряващи „благополучие на душата“, както би се изразил Епикур) блага*. Те ни се явяват под формата на частни, публични и/или публично-частни, според формата и степента на възмездност или пък като стокови, капиталови, символни, художествени, образователни, здравни, информационни, чувствени, религиозни и т.н., в зависимост от потребностите, които задоволяват.

Кой ни осигурява благоденствието?

Най-силно укрепващият самочувствието ни отговор на този въпрос е: всеки един от нас – поотделно и/или заедно с другите. Най-примиренческият и унизителен отговор би бил: другите – обществото, държавата, другите държави, въобще по-силните и по-богатите от нас. Ако отхвърлим от вниманието си втория, като недостоеен, а се взрем в скрития смисъл на първия отговор, то изпъкват две негови интерпретации.

Първата, излъчваща бодрата самоувереност, гласи: *всички ние равностойно, като еднакво свободни и равни индивиди, разчитайки на собствените си сили и възможности и сътрудни-*

чейки си на доброволни начала с другите, ковам настоящето и градим бъдещата си съдба.

Втората е далеч по-сдържана откъм индивидуалистичен или колективистки ентусиазъм – *нак всички ние, но не съвсем равностойно, защото доброволно се отказваме от част от нашата индивидуална автономия, предоставяйки специална власт на някои от нас, за да ни организират и ръководят, доколкото това ни спестява големи и съмнително продуктивни усилия за колективно решаване, които биха ни отдалечили неоправдано от собствените ни проблеми и от постигането на собствените ни цели.*

Давам си сметка за емоционалната и хуманитаристка привлекателност и влиятелност на първата хипотеза, както и за породената от горчив социален и политически опит подозрителност към втората, но ясно заявявам своето предпочитание тъкмо към нея. И то не от някакви доктринални симпатии, а от реализъм. Колкото и добре да звучи, но хоризонтално изградените и функциониращи мрежести структури на модерното информационно общество (Castells.M. 1996) или пък свободните, рационални и егоистично активни индивидите и техните равнопоставени отношения (A.Rand.1967), не са в състояние по безвластен път да осигурят нужния устойчиво ефективен социален избор, като рано или късно хаотичните вълни, които произвеждат, ще подкопаят демократичните устои на обществата. Убеден съм също така, че прословутият квазипазарен инструментариум за достигане чрез политически сделки до публичния избор, наричан *rollroling* (Buchanon.J.M. 1975), е постлан с добри намерения път към опошляване на политическия процес, към политическа корупция и към дезинтеграция на социума.

И така мнението ми е, че подреденост и синергия в обществата са непостижими без управление, а то пък се нуждае от управляващи, които независимо от това кой и как ги излъчва, упълномощава, контролира или детронира, са и винаги ще си останат едно управляващо малцинство. Това ще рече,

че благоденствието се нуждае от власт и управление и в никакъв случай не ги изключва. А в и около управляващите се намира една прелюбопитна група, предмет на учудващо неразбиране и на нечистоплътни спекулации – *елитите*.

Управление и елити

Ако за да живеем добре, т.е. в благоденствие или не много далеч от него, се нуждаем от добро управление, което европейците, поне от времето на Платон и Аристотел знаят, то няма как да не си зададем въпроса: *кой* ни управлява? и периодически да проверяваме верността на отговорите, които му даваме. Теорията на управление или мениджмънтът има определен отговор, на който държи безусловно – това са мениджърите или професионалните управляващи.

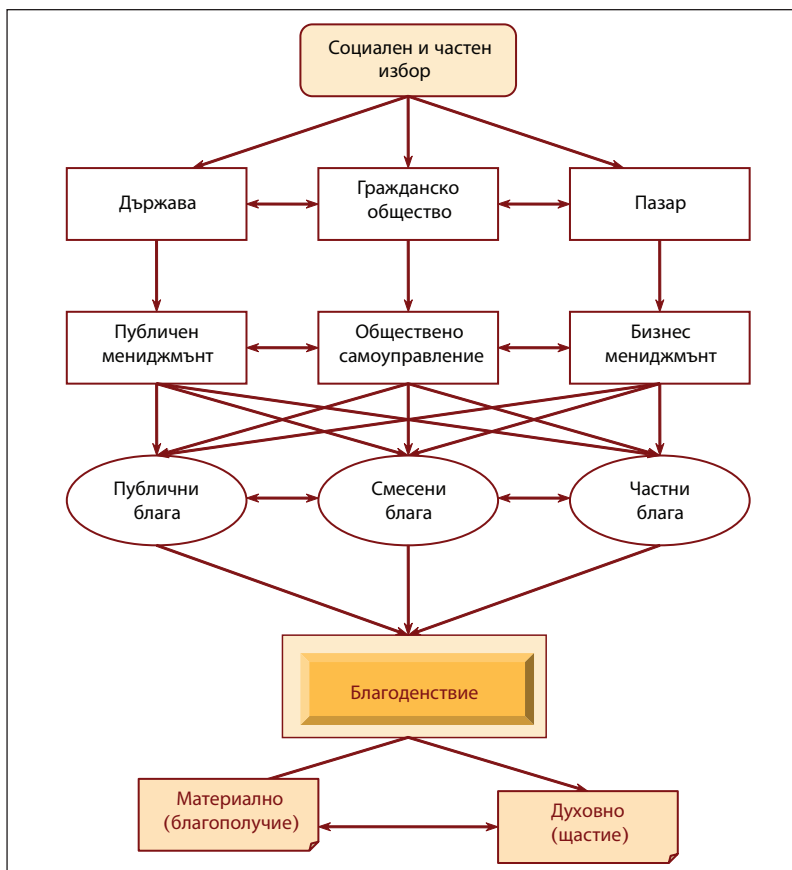
С това мнение не са много склонни да се съгласят *теоретиките на политическата демокрация*, за които суверен е народът; той може временно да делегира част от своите правомощия на посочени от него избраници – политици, които не са и много трудно биха могли да бъдат аргументирано означени като професионални управляващи.

Социолози и социални психолози предпочитат да виждат автентичните управляващи в обществата в лидерите и/или елитите, които могат да имат, а могат и да нямат нищо общо с мениджъри и политици. Икономистите залагат на предприемачите, като истинските лидери в пазарна среда, без да отричат значението на редовите бизнесмени или на бизнес-мениджърите. Изследователите на криминализираните или направо провалените общества сочат най-често местните тирани и/или мафията като фактически управляващи в тамошните държави...

Картина пъстра, противоречива, объркваща. Ако прибавим към това най-разнообразните версии за ролите, функциите, квалификацията и т.н. поотделно – на мениджъри, политици и всички останали от споменатите, човек може да се обезкуражи.

Управление и благоденствие

На фиг.1 е представено в схематичен вид моето виждане за релациите „*свобода* (публични и частни избори) → *институционални социални структури* (гражданско общество, пазар и държава) → *управление* (обществено самоуправление, публичен и бизнес мениджмънт) → *блага и услуги* (частни, публични и публично-частни) → *благоденствие* (материално и духовно)“

Фиг. 1. Управление и благоденствие

Животът ни във всичките му измерения – семействата, в които се раждаме, които създаваме или разваляме, училищата и университетите, където учим, работата, която извършваме, за да се издържа или забавляваме, удоволствията, на които се отдаваме, вярата, която изповядваме и въобще всичко, та до изпращането ни от този свят, всичко се управлява – добре или зле, от които трябва или от които не трябва. Дори собствените си лични избори, които ежедневно правим, реализирайки индивидуалната си свобода самоуправлявайки се, си имат своите неизбежни ограничаващи условия, най-често зададени ни вследствие на направени от други, на друго място или по друго време избори.

Всички субекти в *социалната снежинка* – $Sx(t)$ се самоуправляват и биват управлявани едновременно по силата на всеобщата социална обвързаност и по този начин съвместно – помагайки или пречейки си, въртят *рулетката на живота* – $Rz(t)$, създавайки по този начин количеството, структурата и качеството на благата и услугите, достъпът, до които ни кара да се чувстваме като благоденстващи или пък не. Разбира се, дали и доколко сме доволни от живота си има своите субектни детерминанти – потенциал, мотивация, култура и т.н, но това е друга, спрямо обсъжданата тук, тема.

Освен от нас самите животът ни се управлява по-пряко или по-косвено, в зависимост от личните ни предпочитания и от социалния ни статус, от: политици, мениджъри, администрация, лидери и елити.

Политиците държат в ръцете си кормилото на държавната власт, дават посока и мобилизират ресурсите за протичането на публичния мениджмънт. От тях зависи най-вече как е организирана и как функционира държавната машина в едно общество. Техните отговорности за количеството и качеството на публичните блага, от които всички се нуждаем – ред, законност, обществена сигурност, макроикономическа среда и др. под., е най-голяма и поради обстоятелството, че те номинират, назначават и уволняват всички държавни служители и администрация в централната и го-

ляма част от тези в местните власти. Изглежда парадоксално, но е факт, че при тях е най-голям маржът между обществени очаквания и професионална пригодност, тъй като действащите политици нямат „сертифицирана базова квалификация“ за специалност „политик“, а са юристи, икономисти, финансисти, инженери, лекари и т.н. и т.н., които по избора на мнозинството са влезли в ролята на политици и пак по техния избор рано или късно ще слязат от сцената на властта.

Мениджърите са професионални (най-често, макар и не винаги) управляващи, заемащи ръководните позиции в държавата, регионите, корпорациите и неправителствения сектор. Те са онези, които в организациите вземат институционалните управленски решения. Очевидно е възловото им място сред т.нар. управляващи.

За добро или лошо без **администрация** не може. Не могат нито политиците, нито мениджърите, нито дори лидерите. Това е най-масовата група в системите за управление, включваща като правило много високо, но тясно специализирани хора, които изпълняват две структурно необходими групи функции: **back office** – за консултация и подпомагане на политици и мениджъри и **front office** – за административно обслужване на гражданите и клиентите.

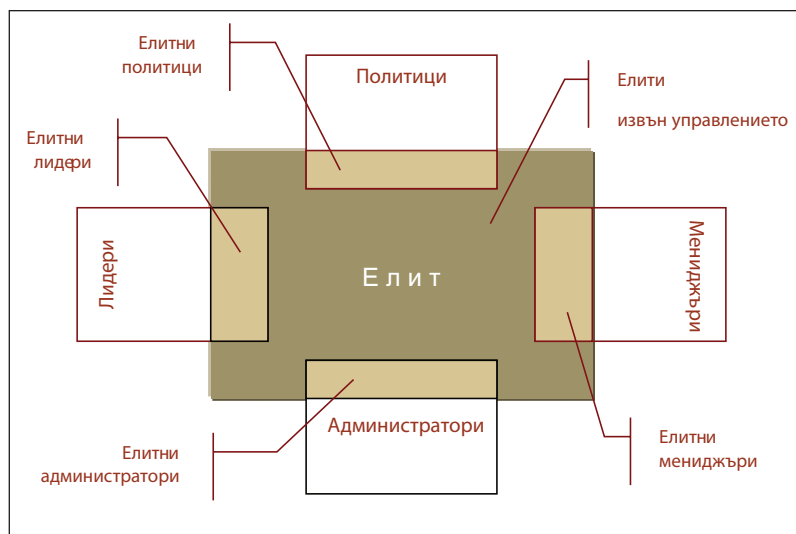
Изброените три групи попълват структурите на формалната власт в държавата, фирмите и неправителствениите организации. Навсякъде, където има формална организация задължително има мениджъри и администрация, а при държавата – и политици.

Има обаче още две групи, които могат да усилят ефекта от дейността на формалните управляващи, но далеч по-често им развалят комфорта – лидери и елити.

Лидерите са неформален социален продукт, комуто управляваните, най-често ирационално и напълно доброволно, вменят правото и отговорността да ги водят нанякъде – по презумпция към просперитет, а по последствия – навсякъде, в това число и

към провал. Лидерите не се назначават, а и няма длъжност „лидер“. Те се избират от управляваните, за да бъдат управлявани от тях, без външна принуда, даже с удоволствие. Сред политиците, мениджърите и администраторите може да има лидери, без това да е неизбежно. Нещо повече, твърде често те оказват контрапродуктивно за самото управление влияние. Когато лидер и политик, мениджър или администратор се персонифицират в едно и също лице, тогава управляващата мощ се усилва. Но когато едни лица са политици, мениджъри или администратори, а други лица са лидери и те имат разминаващи се с официалните ценности, намерения и цели, тогава Бог да и е на помощ на управляващата система и на дейността, която се управлява.

Елитите са най-трудно идентифицируемата социална група в организациите и особено в обществата като цяло. Те имат и най-сложната за проследяване и изясняване функция с управленски смисъл и значение. Опит за представяне на авторското виждане по въпроса е изложен във фиг. 2.

Фиг.2. Управленски контекст на елитите

Как да отграничим елитното съдържание от съдържанието на останалите 4 управленски групи, както и особено това на пресичащите се с елита територии на политици, мениджъри, администратори и лидери, т.е. зоните на припокриване, никак не е проста задача. Освен всичко друго тези зони между елита, от една страна, и всяка една от останалите 4 групи, от друга страна, едва ли са равни по площ.

Грешки в познанието, предубеждения и мисловна небрежност хвърлят сянка върху образа на елита.

Преди около век и половина един италианец с многостранни научни интереси поставя основите на научното направление, което днес мнозина наричат *елитизъм* (Pareto 1963). Незаслужено пренебрегван и омаловажаван днес (виж Jeru, Jeru 1995), той ни е посочил ярната перспектива, която към днешна дата изглежда загубена или най-малкото силно размита. Става дума за разграничението: елит ↔ неелит, на първо място и управляващ ↔ неуправляващ елит, на второ място.

Първото уточнение акцентира върху критериите и признаците, въз основа на които можем да различим елита от неелита и това са преди всичко индивидуалните различия по образование, квалификация, способности, дарби и др.под., които различия съществуват във всяка реална социална група. Второто уточнение разделя самия **елит** на две подгрупи – управляващ и неуправляващ, което намирам за изключително важно, тъй като то ни казва: ***не се става елит, когато придобиеш власт, както и не всеки елитен човек заема неизбежно властна позиция.*** Че елити, в смисъл на някаква личностна изключителност, не са всички и дори повечето от заемащите властни позиции индивиди, се установява емпирично при всеки по-значим персонален контакт с тях – на всякакво равнище. По-важни от личните впечатления обаче са конфузната за истински елит съдба на загубилите елитния си статус хора, заради това че вече не са на власт, както и несъмнената заблуда, че с назначението си на важен пост лицето Х автоматично се сдобива с лиценз за елит.

Несъмнено немаловажна роля за объркването в разбиранията има инкорпорирането в „теорията на елитите“ на изследванията в областите – политическа социология (Moska 1939), партийно-организационна бюрокрация (Michels 1962) или политическа власт (Mills 1956). Защото по този начин неумишлено, но пък много зловредно се прекриват или пренебрегват съществени дистинкции – политическата „класа“ на Моска и Джилас и партийната „олигархия“ на Михелс се прераждат виртуално във „властен елит“ по Милс. По-нататък замъгляването на образа на елита стига до Р. Пътнам например (виж Putnam.R. 1976), който сравнява политическите „елити“ въз основа на достъпни му статусно-ролеви статистически данни за власт имащите управляващи. Друг американски автор пък приема, че елитни хора са онези, които в САЩ например, имат днес годишен доход над 100 хил. щ.д. (Penn M. J.with E. Kenney Zalesne 2007).

Склонен съм да мисля и че *част от антиелитарните настроения в днешно време имат скрита причина в лекомисленото отъждествяване на управляващи, богати и известни с елита*. Само или главно по този начин си обяснявам и откровено егалитарния или по-скоро анархистичен писък „Мъдростта на тълпата“?! в началото на 21. век (Suroweski 2003). Тълпите могат да бъдат всичко друго, но не и мъдри. Добре е да преосмислим и оптимизма си относно качеството, ползите и вредите на (от) електронните комуникации и общности, които освен че са твърде често извор на неподправен нихилизъм и бунт към високите стойности в наука, култура, естетика и т.н., са и взривени бариери пред агресивния дилетантизъм (Keen 2007).

Как да ги открием и защо трябва да си наизм елитите?

Където се върши някаква еднотипна работа от хора, винаги има най-добри и те обикновено отлично се знаят както от колегията или професионалната общност, така и от потребителите на създадените от тях продукти и услуги – клиенти, пациенти, бенефициенти, слушатели, зрители и т.н. Естествено, за да се извърши

тази селекция е нужно да има свободен и интензивен обмен на информация както в хода на професионалното общуване, така и между потребителите. И тъй като реалните мащаби на подобно общуване не са неограничени, то и елитите имат различна по степен на валидност легитимност, от най-тесните – групови, фирмени, квартални..., през по-широките – градски, регионални и национални, та до най-обхватните – глобални или транснационални.

В обществата съществуват реално множество елити, според застъпените в него сфери на дейност (сектори от икономиката, политическата и гражданската сфери), които общо взето са повече или по-малко универсални.

Именно елитите са или по-скоро би трябвало да са в основата на по-нататъшното рекрутиране на управляващите в едно общество. Кой други, ако не най-добрите, трябва да са начело на останалите? Само че това се случва на практика рядко, даже извънредно рядко. Ако се взем в три от петте управленски ангажирани групи, допускайки, че политиките са вид мениджъри, а администрацията има подчинено на останалите групи значение, ще стане ясно следното:

а) Гражданското общество си има своите елити, лидери и мениджъри, които в сложно и противоречиво взаимодействие помежду си излъчват и манифестират т.нар. обществено мнение. Когато в този процес водещи са елитите, това обществено мнение е компетентно, когато такива са лидерите, има повече шансове общественото мнение да бъде чуто и отразено в публичния мениджмънт, а когато водеща е ролята на ръководителите, корпоративно-олигархическия отенък на общественото мнение е най-силен.

б) Пазарите също си имат своите елити, лидери и ръководители, от чийто комбинирани действия се моделира пазарният процес – елитите внасят в него рационалност, лидерите го динамизират, а ръководителите пък го институционализират.

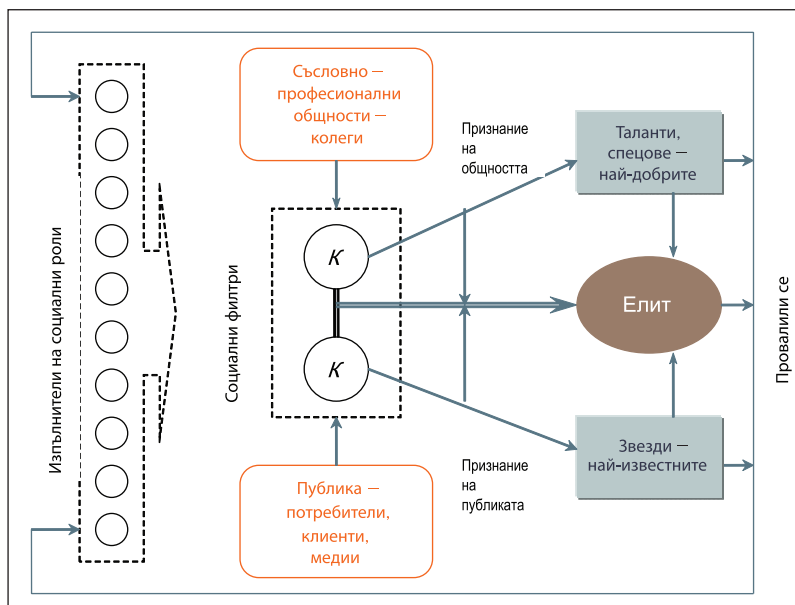
в) Има, разбира се, и държавни елити, лидери и ръководители, които съвместно задвижват държавната машина и ѝ придават

насока и интензитет. Когато ролята на елитите при вземането на решения от страна на държавните органи е определяща, то решенията са най-качествени, когато най-влиятелни са лидерите, енергията с която тези решения ще се наложат на практика е най-голяма, а когато това са ръководителите, зад решенията стои цялата държавна власт, способна да преодолее значими обществени съпротиви.

Всъщност и петте групи, които пряко или косвено ни управляват – политици, мениджъри, администрация, лидери и елити, встъпват в противоречиви и често конфликтни отношения, както помежду си, така и вътре в себе си – поради секторната и фазовата си специализираност и обособеност. Тук не говорим въобще за конфликтите между целокупните управляващи и управляваните, каквито има във всяко общество. Следователно, в интерес на всички ни би било зоните на пресичане, представени на фиг. 2 да бъдат по-пространни и по-плътни. Това става обаче много трудно. Защото никак не е лесно да бъдат идентифицирани, обществено признати и властнически приобщиени елитите.

Доколкото политиците, мениджърите и администрацията ги назначават, най-често след някакви вътрешно организационни или политически избори, а лидерите се избират от желаещите да бъдат водени нанякъде по много трудно обясним и преобладаващо ирационален, но неоспорим от никаква властна инстанция начин, то *най-тайнствено и непроницаемо изглежда излъчването на елитите.* Заради това си струва да погледнем в това тайнство по-настойчиво. Резултатът от моята настойчивост е представен на фиг.3. Формиране на елитите.

Излъчването на елитите е спонтанно и непрекъснато, такова е и тяхното детрониране. Социалната общност се самоуправлява и саморегулира като избира измежду всички свои членове някои, които признава за най-добри. Тук формалната власт няма достъп, тъй като, както вече пояснихме елитите не се назначават. Трудността идва от това, че *елитни хора винаги и навсякъде има, но елит, като обособена и влиятелна социална група, може и да няма!*

Фиг. 3. **Формиране на елитите**

Общността номинира, сравнява и подрежда „кандидатите“ за елити посредством два филтъра: единият, обозначен като **K1**, чрез който колегията или съсловно-професионалните общности от всяка разпространена в реалната практика разновидност, **установява най-способните (най-талантливите) изпълнители на определена еднотипна група от социални роли**. И понеже няма как сред 5, 10, 100, 1000 или повече, познаващи работата си професионалисти, да няма най-добри и по този въпрос професионалната общност извънредно рядко може да сгреша, остава да преценим безупречно ли функционира този филтър или не. Най-сдържаната и предпазлива преценка по въпроса би следвало да звучи така: не винаги! С което искам да кажа, че понякога този филтър изобщо не действа. Защо?

Първо, защото **когато хора оценяват хора, разумната аргументация и скритата дълбоко истина, често отстъпват на ирационалната мистификация, причинявана от неконтроли-**

руеми емоционални фактори. Такива, да речем, като симпатии и антипатии, привързаности и безразличности, принадлежности и чуждости, любов и омраза, възхищение и завист и т.н. Никак не съм сигурен, че елитите са обичани. Някак си признаваме ги от не-май къде, понякога скришом им се възхищаваме, но признанието на общността идва мъчително и не би трябвало да се изненадваме, ако и когато филтър K1 дефектира.

Второ, най-добрите са обикновено силно изразени индивидуалисти, високо ценящи свободата и независимостта си, не винаги особено контактни или дружелюбни. Да станеш най-добър не е лесно. Изисква се много старателност, упоритост, себеотдаване, вглъбяване, а всичко това няма как да не попречи на онова, което Карл Алберт нарича „социална интелигентност“ или иначе казано – способността да привличаш околните. Елитите, това нещо като правило, не го могат, пък и много не го търсят, просто защото не го ценят особено.

Трето, по-голямата част от елитите са трън в очите на властимащите, поради простата причина, че именно те, като правило, им казват, без присъщия на мнозинството конформизъм, че грешат. Даже им казват къде точно и защо са сгреслили, както и какво трябва да направят, за да си поправят грешката. Е, това си е чиста проба нахалство, самонадеяност, неуважение към горестоящите, нелоялност и прочие смъртни грехове, за които се полага порицание или остракизъм, а не признание. И понеже сами пряко не са в състояние да сторят нищо, участието на властимащите във филтрирането на елитите е лукаво и перфидно. Внушава се на мнозинството, че X или Y, които имат всички елитни атрибути, са всъщност неприятни хора – самонадеяни, високомерни, с редица скрити дефекти, макар и не лоши, че даже добри професионалисти. Целта е снемане на доверието към тях от страна на колегите им. Когато успяват в тези си намерения управляващите несъмнено съдействат за опасно деелитаризиране на обществата, застрашаващо всички с множество неблагоприятни последици.

Филтър **K2** изпълнява други функции и е инструмент в ръцете на друга аудитория – тази на публиката, която не знае, а и не я

засяга как стоят нещата в кухнята, а се интересува от продукцията на професионалистите. Потребители, клиенти, пациенти, бенефициенти, фенове и пр., къде сами, но далеч по-често със съдействието на масмедияте, излъчват **своите любимци (звезди) измежду всички участници в съответната дейност**. Логично е да постановим, че това са елити и в професионалния смисъл, защото изглежда невероятно да станеш звезда, ако не си сред най-добрите. И често това наистина е така. Но далеч не винаги. Причината е в медийния ажиотаж, осъществяван къде елегантно, къде брутално, от PR-агенти, рекламисти, брандъри, имиджмейкъри, рейтингови агенции и прочие парапазарни продукти на модерното общество. Публиката е облъчвана от агресивно корпоративно и властническо манипулиране, от егоцентричната и користолюбива финансова и информационната подкрепа на социални актьори, които не са дори близо до най-добрите, вследствие на което нейните избори са силно уязвими и ненадеждни.

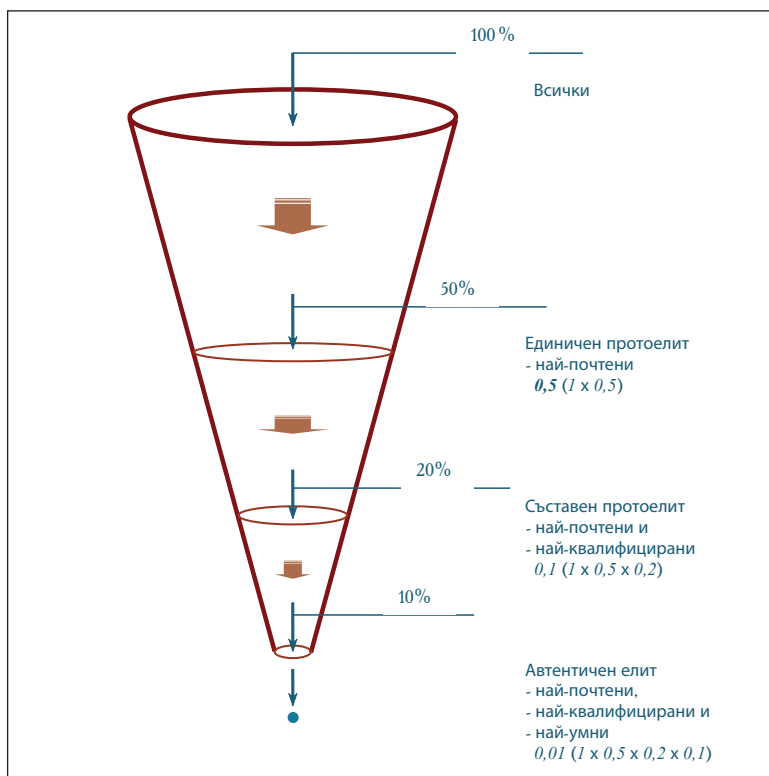
Фактически елитът получава социална легитимация и влияние, когато премине и през двата филтъра. Ако си само несъмнен и признат от колегите експерт, без това да е известно на публиката – пазара, гражданското общество, ти не си елит, а само **елитен човек**, един отличен специалист, познат на малцина и поради това без значимост за обществения живот. Ако пък си само **звезда**, без да си първокласен специалист в областта си, ти пак не си елит, а си общо взето една популярна посредственост, търсец известност играч или инструмент в ръцете на други играчи от театъра, който обича да се устройва *hommo ludens*, но в никакъв случай не и елит. Ето заради това **в някои общества може да няма елит, въпреки че има елитни хора**.

Какво ли е количественото изражение на елита в едно общество, държава, корпорация, малцинствена или професионална група? По мое мнение не повече от 1% (виж фиг.4).

Първият от посочените малко по-горе 2 филтъра върши своята работа, абстрактно погледнато, като извежда неявна мултипликативна функция от резултатите, получаващи се при пресяването на множеството единични случаи по 3 признака на сравнение, явя-

ващи се фундамент за дисекция на елитността – **познания, ум и почтеност**.

Признакът „**познание**“ подрежда множеството според това кой колко знае и може в своята област на активност, като се предполага, че колкото повече знаеш в сравнение с другите, толкова по-добре, при равни други условия, ти ще можеш да изпълняваш конкретната социална дейност, в която вземаш участие. Очевидно тук става дума за професионално-дейностна квалификация, която се придобива по пътя на образование, обучение и специализации, от една страна, и натрупването на социален опит, от друга страна. Колкото повече знаеш и можеш за (от) онова, което правиш, толкова по-нагоре в подредбата се оказваш в класацията на колегия и публика.

Фиг. 4. Елитно присъствие в социалните общности

Познанието метафорично казано е семето, от което израства цветето на професионалната годност. Но за да покара стеблото е нужна и подходяща почва. Този въпрос ни отвежда към темата за талантливостта или надареността на изпълнителите. Все някаква изначална личностна предразположеност към даден вид дейност (за някои това е решаващо важно!) е необходимо условие за висок професионализъм. Познанието само за себе си, без протекцията на съответни генетично предопределени способности, има силно лимитирани възможности за градеж на индивидуалния потенциал.

Моето лично мнение в случая, продукт на наблюдения за около 40-годишен университетски, бизнес, административен и политически опит в моята страна, от около 60-те години на миналия век до този момент, ме кара да считам, че *относителният дял на най-високо квалифицираните хора, средно за всички социални групи, в никакъв случай не е по-висок от 20 %*.

Признакът „ум“ фокусира рекрутирането на елитите върху сравнението по наличието на такива интелектуални способности, по-голямата част, от които „подарени“ ни (но и подлежащи на развитие) съвсем не щедро и равномерно от Създателя, като: а) да разбираш смисъла и значението на онова, което знаеш, както и как, къде и защо това знание може да бъде приложено, а не просто да го възпроизвеждаш (цитираш), б) да комбинираш (асоциираш) познания от различни области и на тази основа да конструираш ново познание или елементи от ново познание, в) да предугаждаш съществуването на неустановени или непознати връзки и зависимости между сегменти от познанието, което да прави възможно формулирането на хипотези, подлежащи на верификация, г) да се отнасяш към живота и познанията за него непредубедено, хладнокръвно, любознателно и поне мъничко скептично. Форматирането и структурирането на онова, което се разбира (подразбира) под ум, е научен проблем, към който може да се подходи по твърде много допустими и трудно сравними едни с други гледни точки, парадигми и пр., което излиза далеч извън обсега на избраната тук от автора тема. *Вън от съмнение е обаче честото разминаване*

между знание и ум. Сигурно не съм единственият, който е срещал по пътя си хора с колосална ерудиция, „кращещи библиотеки“, изпитващи огромни, а понякога и непреодолими затруднения да формулират смислени и непротиворечиви съждения.

Воден от изложеното схващане за „ум“ намирам, че **относителното тегло на най-умните сред нас, е в най-добрия случай 10%.**

Последният от трите признака – „**почтеност**“, е най-непроницаем и всеки, поне мъничко изкушен в моралната проблематика, отлично знае това. Затова няма и да правя опити за неговата параметризация, а ще се задоволя да кажа, че колкото и де не сме достатъчно уверени в преценките си, ние различаваме сред нашите колеги, приятели, съграждани и т.н., ако не винаги най-, то поне по-честните, достойните и т.н. и съответно сме склонни да им вярваме и да ги допускаме близо до нас, за разлика от по-безчестните, недостойните и т.н., на които не се доверяваме и които се стараем да държим далеч от себе си. Предвид всичко това, възприемам едно по-скоро оптимистично и благосклонно, отколкото реалистично мнение, че **относителният дял на хората, склонни да постъпват почетено, понасяйки стоически издръжките на тази почтеност, е най-много 50 %.**

Трябва да се има предвид обстоятелството, че различията от географски, исторически, културен, чувствен и морален характер моделират по специфичен начин валидните стандарти в различните типове социални общности – регионални, национални, етнически, цивилизационни и т.н. Тези особености неминуемо специфицират филтрациите, подпомагащи елитарната идентификация.

И още нещо – съзнателно избягвам един важен акцент, този за **свръхнадареността или гениалността на единици**, което автоматично ги изстрелва на върха на всякакви класации по способности – музикални, художествени, математически, ораторски, спортни и т.н. Все пак **в моето разбиране елитите са съвкупност от нормални, макар и рядко срещани, а не непременно екстраординарни индивиди.**

И така, ако елитните хора задължително трябва да бъдат едновременно най-знаещи, най-умни и най-почтени, а това в моето разбиране е несъмнено, то делът на елитните наши съжителци и колеги е не повече от 1%:

$1,0$ (всички) $\times 0,2$ (най-квалифицирани) $\times 0,1$ (най-умни) $\times 0,5$ (най-почтени) $= 0,01$ (елитни хора).

Ако с един по-„розов“ поглед към живота, разбираем при по-благополучен личен и социален опит и при наличие на повече позитивни валенции в светоусещането, рисуваме една по-ведра картинка, в сравнение с шрихираната от моя милост, а именно: 75 % най-почтени, 30 % най-знаещи и 20 % най-умни, което държа да подчертая, е по мое мнение напълно неправдоподобно, елитните хора пак ще се окажат нищожно малцинство – $1 \times 0,75 \times 0,30 \times 0,20 = 0,045$, т.е. **4,5% от всички**. Но погледът може и да е далеч по-взискателен! Искам да кажа, *че с каквито и диоптри и лупи да търсим елита, той си остава рядкост, силно дефицитна личност, много трудно откриваема сред множеството, което ни обгражда*.

Изображението на фиг.4 подсказва още нещо много съществено: пътят от **всички** (население, численост, персонал – на даден регион, съюз, държава, щат, кантон, област, конфесия, корпорация, град, социална група и т.н.) до крайния резултат от филтрирането по K1 – автентичния елит, който включва само едновременно най-знаещите, най-умните и най-почтените измежду „всички“, преминава през: а) излъчване на *единични протоелити* – или „най-знаещи“ ($1 \times 0,2 = 0,2$, т.е. 20% от всички), или „най-умни“ ($1 \times 0,1 = 0,1$, т.е. 10 % от всички), или „най-почтени“ ($1 \times 0,5 = 0,5$, т.е. 50% от всички) и б) през рекрутирането на съставни протоелити – или „най-квалифицирани и най-умни“ ($1 \times 0,2 \times 0,1 = 0,02$, т.е. 2% от всички), или „най-квалифицирани и най-почтени“ ($1 \times 0,2 \times 0,5 = 0,1$, т.е. 10% от всички) или „най-умни и най-почтени“ ($1 \times 0,1 \times 0,5 = 0,05$, т.е. 5% от всички).

Следователно, налице е действието на каскаден алгоритъм за идентификация на елита.

И тъй като не ми е по силите да извърша подобна, колкото и да е условна, метрификация на елитните хора в едно пространствено и политически локализирано общество по втория филтър К2, поради намесата на множество неясни и ненаблюдаеми фактори, завършвам този непретенциозен опит за количествена идентификация, с доста тъжното заключение, че ***елитът в действителност е доста под 1 % от всички нас като цяло.***

Надежда обаче има и тя е в незаобиколимият факт, че ***елитните хора са неунищожими, навярно по биологически, а кой знае може би и трансцедентни причини.*** Враждебността на тълпата, посредствеността, властта, олигархията и бюрокрацията към тях са безсилни в последна сметка, тъй като елитните индивиди се борят със себе си, а не с околните. ***Те могат да бъдат социално и политически маргинализирани, но не и отстранени от живота,*** в което се съдържа парадоксално и шанса за самите общества. Разбира се, шансът може да се използва, а може и да се пропилее.

Бележки Върху управленската значимост на елита

Изкушаващо е да си помислим: ами, да вземем да напълним публично-властните, гражданските и бизнес структурите отгоре надолу с елит и понеже той няма да стигне, поне с протоелити и така да си подсигурием благоденствие. Дори и да оставим настрана затрудненията, произтичащи от наложителността на признанието, че някои други, а не самите ние, са елитни или поне протоелитни хора, остават още две гигантски препятствия. Първо, никъде няма разработен, надежден, общоприет и действащ инструментариум за идентифициране и легитимиране на елитите и второ, ***самите елити не проявяват никаква готовност да се отзовават на нашия призив да ни управляват.*** Относно първото настоящият текст подсказва, че никакви методологически ориентири биха могли да се скицират и по-нататък разработят, докато втората бариера изглежда напълно непробиваема. Елитните хора предпочитат да

работят в изследователски, иновационни, научни, консултантски, аналитични и др. под. центрове и групи, където техният потенциал би могъл в максимално възможната степен да бъде оползотворен или пък напълно самостоятелно. ***Излишно е да се надяваме и вярваме, че някога ще дойде времето, когато управляващите ни ще бъдат елитни хора, просто защото елитите нямат нагласа и готовност да управляват.*** Да, имало е, има и ще има елитни политици, мениджъри и администратори, но те никога няма да станат повече от „до 1 %“!?

Въпреки всичко елитните хора не са управленски безполезни. Всъщност тъкмо те изпълняват следните съдбоносно важни за успешното обществено функциониране и развитие дейности.

Първо, ***елитите формират и променят стандартите за правилно, желателно, допустимо и респективно, за обозначаване на неправилно, нежелателно и недопустимо***, относително:

- Качеството и структурата на публичните, частните и смесените блага.
- Технологиите, структурите, организациите и капацитетът на дейностите, произвеждащи благата.
- Оценката на резултативността и ефективността на мениджмънта на дейностите, произвеждащи благата – в публичния и частния сектор.

Второ, ***елитите разпознават обществените потребности и разработват изискванията към начините, методите и техниките за тяхното задоволяване.*** По този начин реалните управляващи се сдобиват с нужното им познание за:

- Съставяне и реализиране на обществено полезни и ефективни политики и стратегии.
- Вземане на рационални програмни, проектни, планови и организационни управленски решения за изпълнението на приетите политики и стратегии.
- Прилагане на възможно най-добрите и подходящи за конкретните условия, практики в текущата управленска работа.

Трето, *елитите са генератори на критически оценки и алтернативи на статуквото*, без които усъвършенстването и развитието напред спират или утихват. Особено във времена на кардинални системни (структурни) реформи, когато се преминава от едно качествено състояние на обществото в друго, ролята на елитите неимоверно нараства. От това доколко различните общества съумяват да се възползват от винаги наличния елитен потенциал, зависи и скоростта, успешността, спорността или провала на реформаторския процес и произтичащата от тях сила на обществената подкрепа за реформите.

Четвърто, изключително важно е участието на елитите в *номинирането и прононсирането на нови управляващи – политици и мениджъри, както и при излъчването на лидери*. Вярно е, че при демокрацията, както пряката, така и представителната, – народ, маси, електорат, наеман персонал и т.н. имат самочувствието на последна инстанция, демиург. Но всеки формално свободен колективен избор е повлияван от: *пари* (богатите хора), *власт* (действащите политици и мениджъри), *медиатори* на общественото мнение (медии, идеолози, демагози). **Тъкмо тази демократичност при социалния и публичния избор съдържа в себе си и скритата заплаха пред самата демокрация, идваща от възможната доминация на асоциални, ирационални и случайни фактори, от корпоративизъм, корупция или популизъм, които неусетно биха могли да ерозират обществения интегритет. За да не стане така, участието на елитите в демократичния процес е не само допустимо и желателно, а жизнено необходимо.** Особено при информирането и ориентирането на общественото мнение преди електоралните и най-важните институционални (на управленските органи) избори. *Без нужната доза познание, интелигентност и нравственост демократическият процес протича некачествено, неефективно, хаотично, което отправя погледа на склонно да нараства във времето малцинство, към деспотични и тоталитарни съблазни.*

В заключение не ми остава нищо друго, освен да оправя следното пожелание към хората и към техните управляващи – *постарайте се честно да разпознаете най-знаещите, най-умните и най-почтените измежду и около вас, гарантирайте им свобода и се вслушвайте в мнението им. Така благоденствието ще стигне по-бързо и осезаемо до вас, отколкото ако не ги забелязвате, а ако и когато ги забележите, похабявате сили и време да ги изтласкване към периферията на обществото, защото така на тях няма нищо да им сторите. Затова пък ще накажете самите себе си.*

Литература

- Castells. M. (1996). The Information Age: Economy, Society and Culture-Vol.1, Oxford.
- Rand, A. (1967). *Capitalism: The Unknown Ideal*. N. Y.
- Buchanon. J. M. (1975). The Limits of Liberty. Between Anarchy and Leviathan, Chicago.
- Pareto. V. (1963). The Mind and Society: A Treatise on General Sociology, N.Y.
- Moska. G. (1939). The Ruling Class, N.Y.
- Michels. R. (1962). Political Parties: A Sociological Study of the oligarchical tendencies of modern democracy, N.Y.
- Jary. D., Jary. J. (1991;1995). Collins Dictionary of Sociology. Second ed.
- Блекуел. (1997). Енциклопедия на политическата мисъл, София
- Schumpeter. J. (1976). Capitalism, Socialism and Democracy. 5 th ed. London.
- Putnam. R. (1976). The Comparative Study of Political Elites. N.Y.
- Mills. C. W. (1956). The Power Elite. N.Y.
- Penn. M. J. with E. Kenney Zalesne. (2007). Microtrends: The Small Forces Behind Tomorrow's Big Changes. N.Y.
- Suroweski. J. (2003). The Wisdom of Crowds. N.Y.
- Keen. A. (2007). The cult of the Amateur. N.Y.
- Ставрев, С. (2007). Кризата на публичния мениджмънт или как популизъм и корупция провалят реформите и подриват доверието към политическата демокрация, София
- Ставрев, С. (2002). Рулетката на живота) Към нова методология за социални описания и анализи), сп. Социологически проблеми, 1-2.

7. Предпоставки за успешност на демокрацията

През 25-годишния период провалът на демокрацията в посткомунистическа България, подобен в други бивши соцстрани (Румъния, Украйна, Грузия), в страни, където не е имало комунизъм (Гърция, Турция, Египет, Кипър), както и в такива, където бившият режим е бил силово свален и на негово място е направен несполучлив опит за демократизиране (Либия, Иран, Ирак и много други), ме карат да си задам въпроса *„наистина ли демокрацията е най-добрата политическа система“ или поне „най-малко лошата“?* Зная, че не съм първият, изпаднал в скепсис спрямо демокрацията, зная и някои от отговорите на подобно мислещи изследователи. Нямам обаче намерение да анализирам историята на въпроса и само ще споделя своите лични заключения.

Първо. *Нужен е ясен и по възможност количествено измерим критерий за успешност, респ. неуспешност на който и да е политически режим.* За мен има два критерия, които трудно биха могли да бъдат оспорвани: а) икономически просперитет и б) социална удовлетвореност. И без да навлизам в детайли относно индикатори, информационна осигуреност, статистическа и друга надеждност и прочие, считам, че повечето хора ще се съгласят, че задоволяването на техните потребителски интереси (в най-широк смисъл) и равнището на удовлетворение от живота, са абсолютно обясними и неотхвърляеми човешки очаквания и претенции. Не казвам, че само от политиката зависи нивото на тяхната задоволеност, но твърдя, че оценката за нея от хората няма как да е висока при нисък икономически стандарт и при ширещи се усещания за нещастие и неудовлетвореност.

Второ. *Ето условията, без наличието на които в комплект, демокрацията не може да е успешен практически модел за организация и управление на обществото:*

- **Свобода на избора** – както индивидуално, така и колективно. Свобода – политическа, икономическа, административна, професионална, културна, психологическа. Не абсолютна свобода, естествено такава няма и не може да има, но достатъчна, за да се изиявяват и развиват човешките способности, както и да се задоволяват техните потребности, ценности, цели и т.н., по субектно предпочитан и социално приемлив начин. Много важна е свободата на хората сами да предлагат алтернативи пред социалния избор, както и свободата да участват във формирането на обществения дневен ред и на управленските приоритети, а не само политиците да правят това.
- **Достатъчна за относително разумен свободен избор информираност.** Няма как да доведат до приемливи резултати избори от хора, които не знаят защо избират „това“, а не „онова“. Политически избори, референдуми и т.н. са празна работа, когато участващите в тях нямат минимум познание и квалификация, за да могат да разграничат и съпоставят вариантите, измежду които трябва да избират. Тук равнище на образование, свобода на дискусии, независими медии, зрялост на гражданското общество и др.под. са обективни фактори за успеха (неуспеха) на демокрацията.
- **Морална регулация на свободния избор.** Общества в които много хора не могат или не държат особено да различават добро от лошо са контрапродуктивни на демокрацията. Нравствената компонента в културата е естествена гаранция за социалната съвместимост и взаимодействие и като такава сама по себе си е характеристика на човешкото общество. Налага се да акцентираме върху нравствената саморегулация на човешкото поведение в индивидуален и колективен аспект, тъй като нейната недоразвитост или съгъстяването на аморалните избори в действителността, може силно да обезцени, формали-

зира и девалвира демократичните принципи, практики и резултати.

- **Способност за саморегулация на обществения живот.** Тъй като няма универсално валидни „правилни“ принципи, норми, институции, избори и т.н. е необходимо те непрекъснато да се променят, подменят, нагаждат, усъвършенстват, реаранжират, доуточняват, редактират и т.н. Развитието не е движение или апроксимация към някакъв абсолютен стандарт, а непрестанно подобрене, безкрайно реформиране, своевременно поправяне на грешки, поредица от допълващи и коригиращи се избори. Каквато всъщност е и демокрацията, чужда на всякаква доктриналност, властна подчиненост, закостенялост на привички, действия и структури.

Е, драги ми читателю, **къде е това място в света, където горепосочените четири условия за успешност на демокрацията, са налице безусловно и където по двата критерия за ефективност биха се получили несъмнени положителни резултати?** Дали демокрацията ще намери относително устойчив изход от все по-разрастващите се икономически, демографски, политически, религиозни, цивилизационни, социални, екологически, етнически и т.н. междудържавни и вътрешnodържавни конфликти? Кое е „вярното“ демократично разрешение на заплашващите устойчивите на днешния свят: мащабна и неовладяема емиграция (новото „преселение на народите“, май предстои) – от изток на запад и от юг на север, тероризъм, корупция, мултикултурален хаос, етнически конфликти, социална деструкция? и др. под.

А уважаеми мои съграждани, колцина от вас нямат съмнения, че демокрацията, в поне тази национална среда, каквато господства към момента на писане на тези редове, би могла да задържи младите в България? А колко време ще е нужно тази среда да се промени съществено, ако изобщо това е възможно и колко българи ще останат тук дотогава?

Който направи извод от написаното по-горе, че аз съм враг на демокрацията, ще сгреши. Вярното е, че: а) различни истори-

чески и социокултурни среди се нуждаят от релевантни на тях политически системи и б) има много различни варианти на самата демокрация, доста различаващи се помежду си, които могат да се окажат подходящи или не за различни обстоятелства.

Интелигентността, въображението и креативността на политическите елити и лидери е това, което може да направи от демокрацията успешен или неуспешен политически модел за едно конкретно общество.

Ние, българите, например, нямахме шанса да попаднем на подобни елити и лидери от 1944 г. досега. Само геополитиката ли ни е виновна или и самите ние, такива каквито сме действително, не сме невинни?

8. Бъдещето на света към края на 2015 г.

Светът към днешна дата (средата на ноември 2015 г.) *изглежда общо взето добре* – икономиката излиза от кризата, започнала през 2008 г., растежът не е висок, но все пак е налице, богатството се увеличава, а бедните намаляват, напрежения има, но мащабни войни няма, населението расте, безработицата е под контрол, големи екологически проблеми не се виждат, макар и според някои да предстоят. Хората правят бизнес, работят, пазаруват, пътешестват, забавляват се. Които искат учат, които искат създават семейства (предимно живеят на „семеини начала“, без да се обвързват по закон), пътуват, а и работят по света свободно и т.н., и т.н.

Е, някои виждат и *проблеми, но те не тревожат особено човечеството* – икономическата логика отстъпва на социалната и политическата и ще дойде време солено да се плаща, демокрацията се натъква на нерешими за нея проблеми, подложена е на външен натиск от враждебни режими, ценностите и се банализират и реално инфлаират. Глобализацията отприщва неподозирани възможности, но и рисковете нарастват неимоверно – финансови, политически, екологически, криминални. Религиозният живот все повече се овладява, насочва и изразжда от екстремни, външни спрямо вярата, сили – политически, църковни, престъпни, финансови и др., нямащи нищо общо с Бога и божественото...

Има обаче нещо, което събуди стари страхове и попари крехки надежди през втората половина на 2015 г. в огромни мащаби – от една страна, масирани потоци от бежанци се стичат към Европа и по-точно към най-богатите страни в Европа, а от друга страна жесток терор заплашва онова, което повечето от нас наричат „съвременна цивилизация“ – САЩ, ЕС и други развити, улегнали,

сравнително еднородни в културен смисъл общества и държави. Какво става и защо?

Става въпрос за три взаимосвързани глобални явления, разглеждани и тълкувани за съжаление поотделно и едностранчиво: *икономическа емиграция, бежанци, тероризъм*. Убеден съм в общите им корени – *глобализацията*.

Икономическата емиграция е естествена и желателна производна от глобалните пазари – стокови, капиталови, парични, информационни, индустриални, аграрни, утилитарни, трудови, образователни и т.н. Всеки, който поне малко разбира от пазар знае, че движенията там се предизвикват от неравновесия и дисбаланси, които покриват и потушават дълбоко скритото от погледа и само мимолетно постижимо пазарно равновесие. Щом нещо е в повече на дадено място, отколкото е нужно там в даден момент, то се изтича „гравитационно“ към места, където същото е в недостиг. Както и обратното. В това е и същинският смисъл и полза на (от) глоболизиращите се пазари, т.е. тези, в които лесно се прескачат граници, а миграцията е свободна, относително, разбира се. Няма работа тук – отивам там, където има; няма подходящи условия за инвестиции тук – отивам там, където има такива; не ми харесва животът или работата тук – заминавам за там, където те ми харесват повече и т.н. Това е добре както за едните, така и за другите. Докато неравновесията се преодолеят или хаосът нарастне!

Едва ли някой знае какво би станало с Америка, Европа, Австралия и др. днешни „цивилизации“, без имигрантите там от цял свят. Но приемащите страни нямат неограничен капацитет да абсорбират желяещите емигранти. **Светът все пак е едно парцелирано цяло, състоящо се от специфични национални, регионални, културни, институционални и т.н. части, притежаващи свои текущи и перспективни потребности и интереси.** Докато те са относително незадоволени, границите са сравнително лесно преодолими за имигрантите, даже може да има и специални стимули за тях. Но когато балансите се възстановят, новопристигащите се превръщат в проблем за приемащите – икономически (няма

работа за всички), социален (няма свободни ресурси за подпомагане), политически (местните са недоволни от „наплива“ отвън), културни (новодошлите и приемащите имат проблем с интеграцията) и др.под. В тези случаи границите постепенно се притварят, а понякога и затварят за чужденци. А пък и хората не са чак такива любители на номадството, както им се струва на някои днешни космополитни, „граждани на света“ – те имат нужда от дом, а той не е по хотели и летища. И ето ги глобалните по смисъл, но локални като проявление, затруднения пред глобализационния процес и съпътстващите ги критики към глобализацията въобще.

Бежанците се тълкуват и приемат по различен от икономическите емигранти начин. Те не търсят по-добър живот, а някакво място за живот въобще. Те не биха емигрирали, ако не са били подложени на някакъв вид терор по родните им места – войни, отхвърляне от властите, насилие и убийства и т.н. Емигрантите се приемат, защото са полезни, а бежанците – защото иначе би било безчовечно. В единия случай става дума за сделка, т.е. при него имаме взаимноизгодност, характерна за всеки пазар, докато в другия – за състрадание, милосърдие, човеколюбие и в никакъв случай, за изгода. Да, повечето от хората са и такива – помагат на нуждаещите се, когато имат възможност и когато почувстват желание да помагат, т.е. не винаги и не спрямо всички нуждаещи се от помощ! Но:

1. Както има потенциал за приемане на имигранти, така има и такъв за приемане на бежанци. Германия първа и доста болезнено разбра за наличието на обективни ограничения при приемането на желаещи да дойдат там бежанци. И тук думите, моралната подкрепа и политическите декларации се сблъскват с изчерпващите се възможности, а конфликтът между „трябва“ и „може“ придобива драматичен развой.
2. Бежанците не са непременно, но пък реално често са и икономически емигранти, а не само търсещи временен приют бегълци. По тези причини те са готови да прео-

долеят хиляди километри при крайно тежки условия, да преживеят редици допълнителни унижения и да заплатят скъпо прехода си през нехаресвани от тях държави – Гърция, България, Сърбия, Румъния и др., докато стигнат да мечтаните Германия, Австрия, Дания и други щедри „социални“ страни. При това навярно не много голяма част от тях обмислят връщането се по родните места някога.

3. Покрай бежанците се промъкват и други категории мигранти – терористи, трафиканти, престъпници и още какви ли не. Може и да не са много, но ги има. А така се създават настроения срещу бежанците.

Така, стигнахме до третото явление – **тероризма**. То е далеч по-трудно за обяснение. Считаю, че **терорът** е крайно средство, до което прибегват не големи групи от хора, без морални задръжки, проявяващи пълна нетърпимост към status quo или някои негови аспекти. Освен непримиримостта към някакво състояние на нещата, терористите са загубили вяра, че признатите за легални и легитимни способи за промяна могат да помогнат и остават единствено екстремните такива – колкото може по-масови убийства на невинни, показни и зловещи екзекуции, създаване на масов страх, объркване и хаос. Те не участват в преговори, а поставят ултиматуми, ако въобще решат да се артикулират. Често терористичните акции нямат конкретен повод или пряка цел, а представляват зрелищна ерупция на натрупани недоволства, безсилие и гняв.

Тук правя опит да си обясня видимо изглеждащи необясними жестокости от позициите на техните инициатори и лидери, а не толкова на преките изпълнители.

Онова, което считам за важно е да се види **връзката между емиграция, бежанци и терористи**. Виждам техните общи причини:

- **Растежът на икономическите и съпътстващите ги социални неравенства** и особено на тяхната **непоносимост**. Като убеден противник на равенството съм длъжен да поясня, че имам предвид необяснимостта на някои фрапантни неравенства,

абсурдността на размерите им, извънпазарната им обусловеност (причинени са от властнически произволи, измами, корупция, морално падение и др. под.). Много хора по света не приемат като допустими такива неравенства, а не могат да им се противопоставят по никакъв общочовешки приемлив и ефикасен начин. Част от тях могат да станат и терористи, нали?

• **Културните различия, прерастващи в непримиримост.** *Ние и другите* не са измислици на философстващи безделници, а реалности. Видимо се различаваме по ценности, морални допустимости, предпочитания и приоритети, навици и стереотипи, религиозни убеждения и ритуали, комуникативни и делови практики, начини на работа и на развлечения и т.н. В повечето случаи това не ни пречи да живеем, а и работим съвместно, но възникват и културни разломи, които правят трудно, а могат и да изключат, взаимодействието. „Ние и другите“ преминава в режим „ние **или** другите“. И „непримиримите“ си имат своите идеолози, лидери и главнокомандващи. А има ли ги тях, ще ги има и „войните“, готови на всичко за „победата над врага“. И когато губиш войната, но не и вярата си, когато мултикултурализмът се провали, може и да погледнеш към тероризма, нали?

• **Политическият екстремизъм придава отрицателна стойност към културната враждебност.** Има ли в обществото крайни настроения за или против нещо, налице ли са някакви фундаменталистки, екстремистки, фанатистки и подобни нагласи, винаги ще се появи някакво тяхно политическо предводителство и това е в унисон с демократичната парадигма. Политическото представителство най-често е легално – в не малко реални демокрации по света днес има съвсем законни политически формации, участващи в избори, а понякога и в управлението на държавите, които са несъмнени политически екстремисти. Те не се възприемат като заплаха, защото са малцинство, но всяко мнозинство днес е било някога малцинство (и Хитлер е бил, преди да стане фюрер, шеф на малцинствена партийка, да речем). Искам да кажа, че *генът на тероризма е част от ДНК-то на политическата*

система, както и на човешкото ДНК въобще. И кога този ген ще се наложи над останалите е въпрос на време и случайност, а не изненадващо и зловещо израждане или мутация, както ни изглежда днес. Та, има ли държава – днешна жертва на тероризма, която в миналото не е била източник или проводник на тероризъм спрямо други държави?

И тези причини действат, взаимно усилвайки се. **Неравенства, културна несъвместимост и политически екстремизъм, причиняват миграция, бежанци и тероризъм, редуващи се или съвместно изявяващи се. Глобализацията и технологиите ускоряват и разширяват и трите явления, което пък се обръща срещу глобализацията.** „Шантава работа“ ще каже някой и ще има основание.

Зараждат се тенденции, които променят прогнозите за бъдещето на света. След жестоките практически провали, които не са свършили, а тепърва започват, **господстващите представи за важни демократически ценности ще претърпят много съществени промени.** Това се отнася до:

- Политическата, а и гражданската търпимост към някои културни, вкл. и морални различия. Времето на „добрите“, „толерантните“, „отстъпчивите“ и т.н. се изяжда в момента от „недобрите“, „нетолерантните“, „неотстъпчивите“ и т.н. Идва моментът, когато мнозинството от хората ще схванат, че сегашната смиреност и мекота не само към агресията и жестокостта, но и към някои масови форми на нахалство и натрапчивост, са контрапродуктивни за добрия живот;

- Отношенията между свободния пазар и държавите ще се преосмислят не на идеологическо, а на прагматическо ниво – в две посоки. Веднъж, ще се наложи политиките да усмирят амбициите си да моделират както си искат пазарните отношения, ако не искат да останат без ресурси за провеждане на своите икономически ирационални политики. Втори път, те ще трябва да поставят някои нови граници пред свободното движение на стоки, хора, пари, капитали, информация и технологии за да се противопоставят на

заплашващите света превъоръжаване на агресивни и терористични режими, на прането на пари и деградиращия пазарите принцип „парите не миришат“, на анонимността и неуловимостта на собствеността и нейното мимикриране, на корупционния, дългово пирамидален икономически растеж и др.под. Първото и второто само изглеждат несъвместими;

- Евроинтеграцията, такава каквато е тя към момента, може да се счита за самоизчерпала се. Ще се наложи да се ампутира тежката и самозабравила се брюкселска бюрокрация и да се подмени тя с ново поколение евролидери и администратори, които нямам идея откъде ще се появят, но без които ЕС ще ерозира. Все някак си ще трябва да се избере пътя – към наддържавно политическо, икономическо, финансово, военно и т.н. обединение и постепенно отмиране на националните държави или обратно, към по-нататъшна пазарна интеграция на свободни и отговорни за собствените си избори национални държави, задължително с работещи механизми за влизане и излизане от интегрирана Европа на отделни държави. Днешните политици в ЕС явно не могат да направят този избор и така оставят Европа в безпътица, инерция и хаос.

- Мултикултурализмът, така както той се разбира официално днес, е компрометиран. В каква посока ще еволюира той или с какво друго ще се подмени като идея за съвместимост на различията, аз не зная. Но да си говорим неверни и непостижими неща, за да продължат „мирно“ процесите на враждебни разделения не е изход. Тепърва ще се учим да живеем заедно, без да премахваме непременно различията и без да палим пожари на непоносимост помежду ни. Културните различия не биха предизвикали междукултурни войни, ако не се градират априорно от някои като висши (прогресивни) и низши (изостанали), ако никоя култура не посяга на идентичността на другата и не предявява претенции за някакви въображаеми „естествени“ или религиозно „оправдани“ права над други такава, ако разграничителните линии между тях се принават за ненакърними. Накрая, нужно е да се стигне до набор от

норми и принципи, признати по някакъв недвусмислен начин от всички специфични култури, като условие за успешно межкултурно общуване, диалог, взаимодействие.

- Много сериозно ще се наложи да преосмислим разбиранията си за солидарност и хуманитарна помощ, които днес сме длъжни да признаем, че често не работят в полза на никого. Бедността, болестите и покварата не се отстраняват с раздаване на пари, храни и медикаменти, а се нуждаят от сериозно лечение, включително и хирургия. Не е чудовищно да си признаем, че не всички нуждаещи се от помощ я заслужават. Не всички социални различия са вредни и следва да се отстраняват. Благотворителността е човешка добродетел, която ще я има и без да се стимулира, но политиката на благодеения е по-скоро вредна и фалшива. Тя вмениява на невинните чувство на задължение към нуждаещите се и не се занимава с най-важното: защо хора, общества и държави пропадат, та да се знае кои са причините и кое е следствието. Бил Гейтс и Уорън Бъфет могат да похарчат без затруднения милиарди за благотворителност. Нека не им пречим. Ще има някаква полза за някого от това. Но да следваме пътя им нито е постижимо, нито би било ефикасно, нито ми изглежда много морално.

В заключение: *за съжаление бъдещето ни не е предназначено, нито пък е предвидимо. То е инвариантно и зависи от интелигентността, смелостта, волята и почитеността на лидери и елити.* Не масите ще решават, те и не могат. Надявам се, заедно с последния нобелист по икономика Ангъс Дийтън, че това няма да бъдат и *богатите*. Но повече се страхувам, че това биха могли да бъдат *бедните*. Не вярвам, че могат да помогнат и *най-компетентните*, защото техните познания са най-често тясно специализирани и виждат невидимото за мнозина, но са слепи за очевидното.

Аз се доверявам на автентичните лидери със солиден гръб от истински елити, които са теоретическа конструкция, за които вече предложих на уважаеия читател инструментариум за номинация и рекрутиране. Знае се обаче, че практичес-

ки подборът на политически лидери и елити става по други механизми и за жалост те не са никак надеждни. Тези отсъстващи за момента глобални лидери биха могли, без да е сигурно, разбира се, да избегнат задаващите се войни, хаос и разрушения. *Недопустимо е и да се изчакат изчерпалите сили си воюващи да седнат накрая уморени и изтощени, да се разберат за „новия ред“, както почти винаги се е случвало досега. Защото може и да не останат договарящи се, ако на някои не им удържат нервите и решат да „унищожат врага“ веднъж за винаги.*

Има обаче един проблем, на който никой не знае решението: *как познанието и интелигентността на елитите да устоят на натиска на волята и харизмата на лидерите, преди последните да счупят своите глави, тези на последователите си, на голяма част от противниците си, а и на мнозина от „невинните потърпевши“.*

Послеслов

1. Разговор с „нарога“

В началото на 2016 г. за пореден и навярно последен път, преживях ролята на новодолец в нашата страна. Покрай множеството съпътстващи ме неблагоприятния още преди придобиването на озаглавяващия края на сделката нотариален акт, щеше да се запали елтаблото ми, после се наводни подземното ми паркомясто. Повикаха „майсторите“, които са правили хидроизолацията на блока. Дойдоха трима с цяло бойно снаряжение и се запретнаха за работа. Реших да ги разприказвам. Казвам им: момчета, аз съм собственика на тази локва, която поправяте. Нали знаете, викам им, че това е 4-ият път, когато вода залива части от същия този подземен гараж. Този път е моето място, по случайност. Сигурно ще се съгласите с мен, че не сте си свършили работата, когато и както е трябвало, щом сами се ремонтирате вече няколко пъти досега и колко ли още от сега нататък. Не ви се карам, а само ви подготвям за една задача, от тези, с каквито като стар даскал, съм свикнал. А тя е следната:

Нали знаете колко професии и занаяти са участвали, освен вас, в строителството на същия този блок – архитекти, инженери, предприемачи, общинска администрация, зидаро-мазачи, фаянсаджи, ВиК-специалисти, електричари, дърводелци, бояджии и т.н., да не ги изброявам всичките. Ха, сега си представете, че и те са свършили своята работа „нормално“, което за нас си е – „нито съвсем зле, нито кой знае колко добре“, както и вие самите. Като типични български труженици, със „сини“ или „бели“ якички, няма никакво значение. А сега още малко въображение – представете си, че всички онези наши сънародници, от които зависим

и аз, и вие – лекари, учители, професори, полицаи, магистрати, чиновници, кметове, депутати, министри и... докъдето ви стигне взора, всички те си вържат работата „нормално“, като останалите. Та, кажете ми накрая, сещате ли се защо според вас живеем зле в тази страна и може ли да е иначе, щом сме такива, каквито сме?

Няколко дни след ремонта, пак се наводни. Те отново дойдоха. Питам ги кога ли най-накрая ще си свършат работата. Един там ме погледна дяволито и рече: „Нали знаеш, хубавите работи стават бавно“.

Разделихме се без взаимно разбиране и без взаимно уважение.

2. Разговор с „елита“

Както споменах вече, текстът, който надамвам се прочетохте, не е първата ми публикация досега. При подготовката на последното си CV преди години, преброих 15 книги. Уведомявам ви за това, за да сте сигурни, че това, което ще ви споделя, е мнение на един опитен човек, който знае за какво говори от практиката.

Никога досега нито преди 1989 г., нито след това, не се бях натъквал на такава издателска съпротива, както с последната ми книга. Мълчаливо, гузно, подмолно, подло. Добре, че все пак има издателски пазар, останал все още извън контрола на тези, за които най-често става дума във вече познатия ви текст. В случая героите са „демократични“ издатели, ще рече, част от „цвета на нацията“ – издатели (инвеститори в култура), редактори, журналисти, консултанти и др., все хора духа, включително и неизбежните цензори, по-старателни и по-дисциплинирани от предшествениците им в бившите „Партиздат“, „Отечествен фронт“, „Профиздат“ и Со.

Това става 27 години след т.нар. „преход“?! И то за писания, които въпросните „елити“ или не могат да разберат, а може и някои от тях да разбират, не съм сигурен, но съм напълно убеден, че и те знаят, че пиша за същата действителност, в която живеем заедно. Но не желаят да говорят за това, не позволяват на други да

говорят за същото, а и не им се слушат и четат такива „неща“. Те са „верни“! И ги е страх неистово да не пострадат – да се разклатят позициите, които заемат, да намалеят парите, които заработват за върнатата си служба, да загубят покровителството на господарите си, без които знаят, че са нищо. А те са свикнали вече да са нещо.

Сигурен съм, че някои читатели ще им се види прекалено строго казаното по-горе. Все пак хората не са герои за да се противопоставят саможертвено на тъмни и могъщи сили. Те имат свои семейства, роднини и близки, отговорността към които е разбираемо по-силна от тази към абстрактни ценности и идеали. Пък и нали е казано: право имат да съдят само безгрешните!

Не мисля така, калкото и далеч да съм от съвършените. Защото: първо, по същия начин се оправдахме за конформизма и безгръбначието си преди 1989 г., а това не ни помогна да се изградим като достойни индивиди, способни на успешен съвместен живот в уважавани общество и държава; второ, моралният избор не е само за светци и избраници и не ми се иска да се окаже, че след още не се знае колко десетки години ние ще продължим да се влачим с подвид гръбнак, наведени глави и умърлушени физиономии; трето, тези, в името на които ние се примиряваме със своята духовна и материална нищета, не показват да са ни признателни и благодарни за жертвоготовността, а стягат куфари за близки и далечни страни, а ние тук „се гордеем“ с децата си навън.

Все пак, както се вижда вие четете тези редове, а това значи, че има и други, извън споменатите по-горе елити. В тове и надеждата!

Но не е ли „нашият преход“ един грандиозен цивилизационен, културно-институционален провал, завличащ ни към поредното историческо дъно? Провал, ръководен от управляващите ни и осъществяван без особена съпротива с наше съгласие, а когато е възможно и със съдействието ни, вече не само 26, а поне 72 години.

СКЕНЕРЪТ: ЗАЩО Е ТАКА И МОЖЕ ЛИ ИНАЧЕ?
Сборник есета и студии

Българска
Първо издание

Формат 60/90/16
Печатни коли 19,5

Издателство „Парадигма“
София, 2016